

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Johannes Chr. Nielsen

200 ÅR

ET SØNDERJYSK BOGBINDER- OG BOGHANDLERFIRMA

OG DETS EJERE FRA 1765 TIL 1965

Christian Nissens hus i Bispegade 1770

JOHANNES CHR. NIELSEN

200 ÅR

ET SØNDERJYSK
BOGBINDER- OG BOGHANDLERFIRMA
OG DETS EJERE

1765—1965

1965
CARL NIELSENS FORLAG
HADERSLEV

**TRYKT I
A/S MODERSMAALETS TRYKKERI
HADERSLEV**

FORORD

Et boghandler- og bogbinderfirma, der ligger i Sønderjylland, et grænseland, hvor to folk, to sprog og to kulturer gennem århundreder har kæmpet om menneskene, får sin egen historie, når ydermere dets ejere lige siden den nationale vækkelse i 1830'erne har været direkte med i kampen for det fra fædrene arvede danske folkeliv, og ladet deres virksomhed tjene denne sag, bliver historien deres historie.

Det siger sig selv, at beretningen om den rent merkantile og håndværksmæssige side af vor virksomhed kun vil komme til at indtage en beskedent plads. Bogen vil hovedsagelig fortælle om den dansknationale kamp, og vore mænds indsats på denne front.

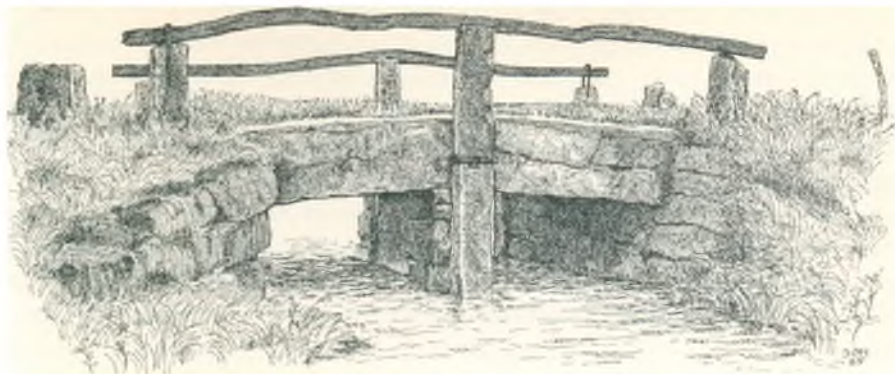
For at rykke datiden så nær som muligt og blive samtidig med de mænd, der her fortælles om, er bogens tekst hovedsagelig taget fra breve, erindringer, aviser og mundtlige beretninger af samtidige. Deres retskrivning er hver for sig bibeholdt, kun hvor indholdet kunne misforstås, er der foretaget en lempelig rettelser.

Haderslev, den 20. maj 1965.

Johs. Chr. Nielsen.

Hvor der gentagende er citeret fra samme kilde, er denne angivet således:

- (A.S.) Axel Sabroe: Erindringer i privateje og trykt i dagblade.
- (K.) Peter Chr. Koch: Erindringer og breve i Det kgl. Bibliotek.
- (L.) P. Lauridsen: „Da Sønderjylland vaagnede“.
- (N.P.) Redaktør Nis Petersens Erindringer, i privateje.

Immervad bro

INDLEDNING

GENNEM ÅRHUNDREDER var Sønderjylland broen, over hvilken kulturstrømningerne sydfra kom til Danmark. — Den vej kom også bogen, et af de største kulturgoder.

De første bøger kom med munkene ved kristendommens indførelse. Med stor kunstfærdighed blev de skrevet, tegnet, kopieret og indbundet i klostrene.

Men det varer ikke længe, før bogen bliver en handelsvare. Henad den knudrede Oksevej kommer bogkræmmere agende sydfra med deres transportable boglader fra by til by, fra marked til marked.

„Ingen fremmede kræmmere må opslå boder eller stå med kortevarer eller kramvarer på kirkegården eller i lighuset, men kun med gejstlige ting såsom messeklæder, bøger, virak og andre gejstlige sager. Handler nogen derimod, skal alle gildebrødre forsamle sig og sammen med byfogden straffe ham, som det sig hør og bør.“ Således lyder i fri oversættelse den 11. artikel i Haderslev Købmandsgildes vedtægter,* der stammer fra omkring 1500-tallet.

Til påske-, St. Efs-** og Mikkelsmarked har man altså allerede i middelalderen på kirkegården, der lå omkring Fruekirke, og inde i kirken kunnet købe bøger. Denne skik har holdt sig til op i midten af 1800-tallet. Så sent som 1838 indføres i Fruekirkes regnskaber en indtægt af 2 rdl., som boghandler Korte fra Flensborg har måttet erlægge som leje af sin studeplads i kirken til påskemarkedet.

* C. Nyrop: „Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen“ II. Side 441.

** St. Efsmarked er en betegnelse fra Haderslev egnen for midsommermarkedet.

I Slesvig, fortæller en af byens gamle borgere,* kunne man endnu i midten af 1800-tallet, når der var „dom“ (marked), inde i domkirken finde en række boder, der strakte sig ned gennem hele sideskibet. Der måtte dog kun falbydes billeder og bøger fra disse boder, men den gamle slesviger synes rigtignok, at disse varer var bleven noget verdslige i de senere år. —

Hamborg har tidligt været lager og eksportplads for store dele af Nordens litterære behov, hvilket bl. a. følgende notering i det lübske „Pfundzollregister“ for årene 1492—96 bevidner: „Na dennemarken in der vasten na reminicere Hans Borchardes na Kopenhagen l vat med boken.“ For denne tønde bøger betales 8 skilling og 4 penning told. Da man ved, at pundtolden beløb sig til 1 penning for hver mark af varens værdi, repræsenterede denne sending bøger den efter datidens penge så betydelige sum af 100 mark.**

Lige efter reformationen berejser en wittenbergsk boghandler eller med datidens benævnelse „Buchführer“ de danske lande og falbyder sine bøger.

Den 18. december 1604 får boghandler Abraham Kretzer fra Hamborg privilegium til at begynde en „wollbestalten Buchladen“ i Flensborg. Magistraten lader bygge en boglade foran „Heyligen Geistes“ kirken, som han så kan leje for en billig årlig afgift. Samtidig forbydes der alle andre at nedsætte sig „häuslich“ som boghandlere, *dog skal det være bogbindere, som er og eventuelt vil komme, forundt at handle med bøger.*

Heller ikke senere og større privilegier, som den vise regering tildelede én mand for samtlige købstæder i Nordslesvig, har kunnet hindre de stedlige bogbindere i at handle med bøger.

Den forestilling, at det er hos bogbinderen, man køber bøger, har for Haderslev amts vedkommende holdt sig lige op til vore dage. Jeg har således sjældent hørt landboerne sige boghandler Nielsen, men derimod *bogbinder Nielsen*, til trods for, at vi dog siden begyndelsen af forrige århundrede har haft en udpræget boghandel.

I begyndelsen af 1700-tallet berejser en anden hamborgsk boghandler, Samuel Heyl, hertugdømmerne. Handelen forbydes ham imidlertid i 1717, fordi han havde medført „injurieuse“ og „calumnieuse“, svenske „chatequer“ og andre skrifter, som omtalte kongen og hans allierede på en utilbørlig måde. I 1719 genvinder han imidlertid sit privilegium, dog med undtagelse af Flensborg.

* C. N. Schnittiger: „Erinnerungen eines alten Schleswigers“; ny udgave 1904, side 152.

** Isak Colijn: „Neue Beiträge zur Geschichte des ältesten Buchdruckers in Hamburg.“ 7. Beiheft zum Jahrbuch der Hamburgischen Anstalten XXV 1907, side 6. — Hans Borchard var bogtrykker i Hamborg i slutningen af 1400-tallet.

Her havde nemlig Balthasar Otto Bosseck samme år nedsat sig som boghandler, efter at kong Frederik IV allernådigst havde tildelt ham privilegium. Dette udvidedes den 12. januar til byerne Haderslev, Sønderborg og Tønder. Således, at det blev forbudt andre boghandlere at falbyde deres bøger i disse byer. Bosseck havde nemlig klaget over, at disse fremmede boghandlere rejste omkring og solgte bøger, ikke alene i omegnens byer, men også i Jylland, både i og udenfor markeds-tidene. De falbød fra åben bod og „rev megen korrespondance til sig“.

Til trods for dette store privilegium blev Bosseck øjensynlig ikke nogen rig mand, thi efter hans død 1732 er enken på grund af fattigdom ude af stand til at fortsætte forretningen.

Den 10. november samme år tildeler kong Christian VI David Korte, „bisheriger Bürger und Buchführer in Kopenhagen“, og dennes broder, „Bürger und Buchführer in Unserer Stads Altona“, eneret til at holde åbne boglader i byerne Haderslev, Tønder og Sønderborg. Dette privilegium udelukker også alle andre boghandlere fra disse byer, deres bøger vil blive konfiskeret, hvis de alligevel drister sig til at falbyde dem. De to brødre skal til Bossecks enke og børn årligt betale 30 mark.

Kun i Flensborg i buegangen ved Fruekirke havde de en fast boglade. I Haderslev havde de, som deres forgængere i århundreder havde haft, deres stade i Fruekirke.

Fra Tønder melder en fransk rejsebeskrivelse* fra 1706, at der i kirken var en boglade, hvor man kunne købe gode latinske og franske bøger.

I Husum afslutter byen en ny lejekontrakt med salig Gottfried Liebernicksels enke den 30. marts 1707 angående den af byen i derværende Fruekirke til hendes mand byggede boglade. Hun forpligter sig til, hver gang hun benytter den, at betale 2 rigsdaler derfor. Her er altså tale om en *fast* boglade *inde* i kirken.

Da boghandlerne Johann Wolfgang Fickweiler og Christian Wilhelm Brandt på forretningsrejse kommer gennem Haderslev, efter at bogbinder Hieronimus Schertner var død i februar 1725, retter de til borgmester og råd en klage mod den afdødes enke og arvinger angående en gæld på 236 mark 13 skilling, som var stiftet i årene 1712 og 1713. De havde mange gange sendt rykkerbreve, og i årene 1720, 1722 og 1723 havde de på gennemrejse fra Hamborg til Jylland mundtlig mindet om deres tilgodehavende.

De rejsende boghandlere solgte altså også deres bøger til de stedlige bogbinder, som så solgte videre til kunderne. De har således været vore første „kommissionærer“.

* Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Kiel 1843, side 342.

Den 1. januar 1807 bliver Röhss og Christiani's boghandel i den gamle landshovedstad Slesvig forenet med den Korte'ske i Flensborg. Efter den sidste af brødrenes død i 1781 overdrages privilegiet til firmaets forretningsfører Willers Jessen, firmanavnet forandres til Korte-Jessen. I 1804 arver sønnen privilegiet, der i 1815 udvides til Aabenraa.

I et brev fra 1818, skrevet af rektor Tauber i Kolding til professor Thorlacius, findes følgende bemærkning: „— Men udenfor disse Naturens Skønheder yder Byen [Kolding] kun liden Aandens Næring. Folkene er for det meste Landmænd og de litterære Berøringspunkter kun faa. Dog veed vi ogsaa heri at hjælpe os nogenlunde ved Naboskabet med Flensborgs Boghandel og Benyttelsen af et Journalselskab i Haderslev.“

Digteren Theodor Storm fortæller fra sin skoletid i Husum, at da han i 1830-erne gik i quarta, kom der til Pinse- og Mikkelsmarked en boghandler fra Slesvig ind i klasseværelset og solgte bøger, landkort og musikaler, thi der fandtes dengang ingen boghandler i byen.*

★

PÅ HERTUG HANS' smukke slot ved Haderslev fjord sidder kancellisterne og fylder det ene pergamentbind efter det andet med afskrifter af de breve, der går ud af det hertugelige kancelli.

Øvre på den anden side af slotsgraven bor provsten, der fører regnskabet over provstiets 33 landsbykirker. Til hver af disse kirker hører en tyk, læderbunden regnskabsbog.

De fra 1539 bevarede kgl. toldregistre og -regnskaber er førte i indbundne bøger. Dette sker også fra den 30. juli 1651 hos det kommunale toldvæsen. Fra 1696 føres der skyld- og panteprotokoller samt jordebøger til det store amt, og omkring 1700 begynder man at føre byens regnskaber i indbundne bøger. På rådhusets skrivestuer, hos amtmanden og de to amtsforvaltere bruges det ene ris papir efter det andet.

Børnene, der går i den af hertug Hans i 1567 grundlagte latinske skole, bruger skrive- og regnehefter samt indbundne bibler, katekismer, latinske klassikere og ordbøger.

I 1577 forærer bysekretæren eller med datidens benævnelse „Stadt-schreiber“ Matthias Johannis 40 mark lybsk til latinskolen, for at skolen for renterne kan købe papir til fattige elever. Skolen havde hans særlige interesse, fordi han havde været dens første kantor.

Ved juletid 1590 forærer en unavngiven kvinde i Kolding 150 daler til samme skole, for at der for renterne kan købes „theologiske og andre duelige Bøger“ til trængende elever i de tre øverste klasser.

* Gertrud Storm: „Theodor Storm“, I. bd., 2. opl. 1912, side 93.

I 1600-tallet giver Margarete Rantzau 300 mark til skolen. For renterne skal der købes klæder, bøger og papir til fattige elever. Legatet er indført i den gamle bispegård (nu Bispegade 15).

Alt dette viser, at der tidlig har været brug for papir, protokoller, lærebøger og andet til bogbinderi og boghandel henhørende her i staden. Det ligger derfor nær at antage, at byen allerede i det 16. århundrede har haft sin bogbinder.

De første glimt af en sådan, vi i arkiverne kan fravriste fortiden, er en udgiftspost, som kong Christian IV, da han i 1635 er i Haderslev, noterer i sit regnskab. Der står: „Gav Bogbinderkvind 1 Daler.“ Hvem denne dame, der har nydt godt af majestætens gavmildhed, har været, er imidlertid vanskeligt at få konstateret.

I byens regnskaber fra 1640—41 noteres den 22. december: „Den Bockbinder wegen des Prutecall [protokol] Gegeuen nach lut des H. B. Zedell [— efter herr borgmesters seddels lydende] 2 Mark.“

Provst Rehefeldt noterer, da han i 1655 påbegynder en ny regnskabsbog for kommunetet: „Vor [= for] ein gebunden Buch zur Matricul 4 Mark.“

Inkassatoren af de tvende beløb er sikkert bogbinderen Samuel Stender. Første gang, han dukker frem af fortiden, er i 1643, idet to lærere fra latinskolen samt læreren ved Gl. Haderslev skole Troels Olufsen kvitterer for hos ham at have læst et brev fra amtmænd Detlef Reventlow den 3. august. Det eneste, der ellers kan oplyses om ham, er den sørgelige kendsgerning, at i 1668, 69 og 70 indføres hans enke i byens regnskaber for en årlig fattighjælp af 2½ rigsdaler. Hendes mand har altså ikke ved sit håndværk kunnet samle de skatte, som møl og rust fortærer.

Det er først efter biskop Klotz's skolereform i midten af 1600-tallet (han var første gang på visitatsrejse i sommeren 1649), at der bliver brug for bøger i kommuneskolerne i byen og på landet, hvor sådanne fandtes. I Gl. Haderslev kirkeregnskab opføres fra 1666 udgiftsposter, som indkøb af katekismer og andre skolebøger til fattige elever har påført sognet.

I Fruekirkes regnskaber finder vi det næste bogbindernavn. I 1677 skrives: „Den 5. Martii Anthoni Buchbinder gestorben.“ Dette er imidlertid ikke det sidste, vi får at vide om ham. I november samme år afholdes der nemlig konkursbo over „Selig Anthoni Lorenzen Buchbinder in Alt Hadersleben.“ Heller ikke han har været rig på denne verdens goder. — Hans efterfølger bliver Conrad Baltazar Bezel, hvem vi også stifter bekendtskab med i samme triste begravelsesregnskab, idet hans barn er død og jordes den 6. januar 1679.

Ved at gennemblade skateregnskaberne erfarer vi, at han fra 1680

bor i Bispegade (nu nr. 8), *det hus, hvor 85 år senere bogbinder Nissen, vor forretnings grundlægger, flytter ind.* I 1683 køber Conrad Baltazar Bezel huset for 200 mark lybsk ved et tvangssalg. Den tidligere ejerinde var gået konkurs, og byen tog hendes to boder „wegen Restieren der Stadtzahlung und Gerichtsgebühren“.

Det må have oversteget hans pekuniære evner, eller måske har tidene været sløje, kendsgerningen er, at i 1690, 91 og 92 er han indført som skatterestant, og efter hans død i 1693 indførtes hans datter sammesteds.

Byen er nu uden bogbinder, der er ingen, der kan binde skrivestuer-nes og toldkamrets protokoller.

I efteråret 1695 sender en bogbinder Jacob Lieb i Odense en ansøgning til borgmester og råd i staden Haderslev om at blive selvstændig bogbinder sammesteds. Byens vise fædre er da også klar over, at en bogbinder er hårdt tiltrængt. Der tildeles derfor ansøgeren adskillige begunstigelser, men så kræves der til gengæld et dygtigt gjort arbejde til en billig pris. For at han kan eksistere bedre, forbydes herefterdags andre bogbindere at nedsætte sig i Haderslev. Endvidere forbydes det alle kræmmere at sælge sang-, skrive-, regne- og andre ind- og uindbundne bøger, med denne meget rigtige motivering, at disse „eigentlich zu krahm wahren nicht gehören“. Dog gives der kræmmerne en frist på 6 måneder til at afsætte deres restlager. De omrejsende boghandlere er det derimod som tilforn tilladt både i og udenfor markedstidene at falbyde deres bøger i domkirken. Til slut gives ansøgeren et års frihed for skatter og andre borgerlige forpligtelser, for at han bedre kan indrette sit hus.

Det synes, som om tilbudet ikke har været fristende nok, thi i 1704 har byen fået en anden bogbinder, det fremgår nemlig af byretsprotokollen, at bogbinder Hieronymus Schertner den 23. august samme år har været på rådhuset med sin lærling Jens Nielsen Hørlock, søn af S. Niels Hørlock, agtværdig borger udi staden. Jens har fuldendt sin femårige læretid og får nu udstedt sit svendebrev. Hieronymus Schertner har altså været mester i 1699 — måske før.

Den 11. december 1706 får Hieronymus Schertner et privilegium, der omtrent indeholder samme begunstigelser som det Jacob Lieb tilsendte. Det forbydes også denne gang andre bogbindere at nedsætte sig i byen, da to af denne profession ikke kan få deres udkomme. Det forbydes de stedlige kræmmere at handle med skolebøger samt den store og lille kalender. Overtrædelse af forbudet vil blive straffet med en stor bøde samt konfiskation af bøgerne. Men Hieronymus forpligter sig så også til at anskaffe ovennævnte bøger og kalendere i god tid, at der ikke fremkommer noget „Manquement“. Alle disse fordele får han for bedre at kunne eksistere med sin kone og deres mange børn.

I 1725 dør Hieronymus Schertner. Sønnen, der er på svenderejse, vender straks tilbage til Haderslev, hvor han den 21. marts 1726 gennem magistraten ansøger om at få tildelt samme privilegium som faderen. Da han imidlertid får afslag, sender han den 4. september 1728 et klageskrift til kongen. Han klager over, at magistraten ved hans forretningsovertagelse har taget de fleste af de begunstigelser, den havde givet faderen, tilbage. Kun eneret på bogbinderi indenfor byens grænser er blevet levnet Paul. Salget af kalendere og skolebøger var nu atter frigivet, da de stedlige kræmmere „von Uhr Alten Zeiten her“ havde været indbefattet i dette monopol og nu „mit enigem Schein der Billigkeit“ havde ret til at fortsætte. Pauls fader havde ikke kunnet finde sit udkomme, hvis han ikke ved siden af bogbinderi og boghandel, som han jo dog havde eneret på, havde haft degneembedet. Og nu forlanger man, at sønnen skal leve af bogbinderi alene, det er umuligt med familie! Men ikke nok med det, til markedstiderne kommer talrige bogbindere fra andre byer og falbyder deres bøger, „so mir das Brod vor dem Munde Wegnehmen!“ Dette byder man hverken byens skomagere eller pottemagere, hvorfor så netop bogbinderen?

Den 9. april 1736 får Paul Schertner da også monopol på bogsalget. I de følgende år må det være gået fremad for ham, thi i 1739 betaler han 32 skilling for et stolestade i Fruekirke, en luksus, som i reglen kun byens patriciere tillod sig. Den 21. juli 1763 får han privilegium til at udgive 2000 katekismer. Dette var dog en for dristig spekulation. Det kniber at få oplaget afsat, og i sin nød henvender han sig til magistraten.

Ved et dødsfald den 30. juli 1763 stifter vi bekendtskab med to nye bogbindernavne. Johann Frederik, søn af salig Peter Mathias Düffer og Cathrine Margretha, født Nissen, er død, 9 år 5 måneder gammel. Hans moder havde efter faderens død giftet sig med bogbinder Thomas Carret i Slesvig, der senere flyttede til Haderslev. Der er ingen tvivl om, at faderen P. M. Düffer, er identisk med en bogbinder af samme navn, om hvem bogbinderlaugets protokol i Slesvig fortæller, at han i 1724 var selvstændig bogbinder der i byen, og at han ved denne tid blev mester. En senere tilføjelse, sandsynligvis vedføjet af sønnen Peter Mathias, der senere bliver ejer af vort bogbinderi og boglade, fortæller, at han døde 1756. Hans efterfølger i håndværket og ægteskabet, Thomas Carret, er altså flyttet til Haderslev. Schertner må jo atter have mistet eneretten på håndteringen, eller også har Carret allerede dengang boet på Naffet, som ikke hørte med ind under byen.

Da bogbindersvend Christian Fender i 1755 søger om at blive bogbinder i vor by, noterer bysekretær Christian Lund den 31. januar i extra-judalprotokollen, at samtlige magistratsmedlemmer anser det for muligt, at to bogbindere kan eksistere i byen, selvom en tredje skulle kom-

me til. Iøvrigt bliver arbejdet jo efter forlydende fremmet meget dårligt af mons. Schertner. — For at mildne lidt på denne lidet smigrende omtale i byens arkiv, skal det til slut om mons. Schertner berettes, at han den 16. februar 1746 blev valgt til deputeret borger og den 16. maj 1759 til rådmand, og beklædte dette ærefulde og vigtige embede indtil sin død 1763, så nogen helt dårlig borger må han alligevel ikke have været.

Lige før sin død havde han modtaget afslag fra det tyske kancelli på en ansøgning om eneret på bogbinderi for sin søn. Tiderne synes at have forandret sig og forbedret sig. Nu kan een ikke få monopol på bogbinderi, men det ville jo også være lidt uretfærdigt overfor unge stræbsomme svende, der gerne vil være selvstændige mestre. Det viser sig, at her, hvor før een bogbinder ikke kunne finde sit udkomme, kan nu to klare sig, og en tredie kommer snart til.

På dette tidspunkt har byen fået sin første bogtrykker. På titelbladet af det af rektor Bjørnsen over provst Wøldicke (død 14. maj 1759) udgivne mindeskrift, står: „Hadersleben, gedruckt bey Luckander.“

Det er dog sikkert Slesvig, der kan rose sig af at være den by i hertugdømmerne, der har haft det første bogtrykkeri, idet „Missale Slesvicense“ trykkes der i 1480. Det er den ældste nord for Ejderen trykte bog.

Den 5. marts 1759 får Luckander af kong Frederik V privilegium til at trykke og udgive „Den jydsk Fama“, vor bys første avis. 1764 begynder han udgivelsen af „Meine lange Weile“, der 1765 efterfølges af „Nachrichten vom Baltischen Meere“ og flere andre. Luckander dør 1796. Hans efterfølger bliver Seneberg. Fra disse to bogtrykkeres presse er mange opbyggelsesskrifter, folkebøger, kistebreve og skillingsviser udgået. De sidste fandt rivende afsætning til studedriverne, når disse fra de store markeder mod syd på tilbagevejen kom gennem Haderslev. „Hele Jylland over“ — fortæller Axel Olrik* —, selv i Vendsyssel er Haderslev-Flyveblade med gamle Viser de overvejende i Antal, og sædvanlig er de de eneste, der findes i Bønderfolks Stuer.“ En studedriver, der ofte havde gjort rejsen til Husum marked, beretter: „Wi fek 4 Specier faa Turen, di 2 ga wi uj te Faatæring, aa næe wi kom te Hadersløw, saa kjøft wi Wiser faa de anne 2. Vi fek dem faa tre Skjelling Arket, aa næe wi kom hjem, saa saall wi dem igjen aa fek fier.“**

* Se Sønderj. Aarbøger 1889, side 290.

** Samlinger til Jydsk Historie og Topografi 3. R. I. 1898.

Luckander-vignet

1765 - CHRISTIAN NISSEN

DEN 17. FEBRUAR 1765 holder bogbindersvend Christian Nissen, søn af Nis Jacobsen i Mellemgade i Tønder, og Helena, født Christensen, fra Stevning på Als, bryllup med Marie Kiesbuy, datter af salig skomager Claus Kiesbuy og Cathrine Lisbeth født Adolphs, i Spikergade samme-steds.

Da bryllupsfesten er vel overstået, pakker Christian alt sit bohave og værktøj sammen og begiver sig med sin unge hustru til Haderslev. Her flytter de ind i huset på det østlige hjørne af Storegade og Lille Slagtergade for der at skabe sig et hjem og en fremtid.

Men forholdene i Haderslev har åbenbart ikke været tilfredsstillende; thi nogen tid senere søger han om at blive selvstændig bogbinder i Tønder, men det tyske kancelli i København afslår det den 10. januar 1767.

Det er ikke den eneste modgang, der dette år møder ham. Den 28. juli dør hans lille halvanden år gamle datter Helena. — To år efter, den 31. marts 1769, fødes ham en søn, der i dåben får navnet Claus. En af de tre faddere er bogtrykker Luckander, der bor i nabolaget.

Den 12. oktober 1770 køber Christian Nissen en ejendom i Bispegade, nu nummer 8, og besynderligt nok, det er det samme hus, som i 1683 købtes af bogbinder Conrad Ballazar Bezel, og hvor han i 10 år drev sit bogbinderi. (Se side 12). Desværre lader der sig ingen forbindelse knytte mellem ham og Nissen. Efter hvad man kan se, har der ikke været bogbinderi i huset i den mellemliggende tid. Vor forretnings grundlæggelse bliver derfor år 1765, det år, da Christian Nissen begyndte at binde bøger ind i Haderslev.

Når tiden nærmede sig, da de store markeder skulle afholdes i de omliggende købstæder, fik Nissen travlt. Salmebøger, bibler, religiøse småskrifter, katekismer, skillingsviser, billedark, og hvad man ellers

dengang kunne friste kunderne med, blev pakket i fyrretræskasser og sammen med den transportable »boglade« eller »Marktschrank«, som den dengang kaldtes, og et lille jernbeslået egetræsskrin til omsætningen, blev de læsset på en vogn, og så agede han til marked. Navnlige blev Kolding, Ribe og Åbenrå besøgt af Nissen og hans efterfølgere.

Allerede 1774 dør Christian Nissen, kun 36 år gammel. Forretningen har han dog fået godt oparbejdet i den korte årrække, så godt, at hans enke foreløbig kan fortsætte den alene.

PETER MATHIAS DÜFFER

Det var dog ikke let i de tider for en kvinde at være ene og forestå en handel og et værksted. — I 1776 afhjælpes imidlertid savnet af husbond og mester, idet enken Marie Nissen gifter sig med bogbinder Peter Mathias Düffer, uden tvivl en søn af en bogbinder af samme navn fra Slesvig (se side 13). Hvordan han har lært Marie Nissen at kende, er vanskeligt at få opklaret, måske har han arbejdet hos sin stedfader, Carett på Naffet, eller som svend hos Nissens enke.

Inden de gifter sig, skal de dog ifølge loven lade enkens søn Claus Nissens arvedel vurdere. For at fuldbyrde dette, møder om morgenen den 16. december 1775 bogtrykker Luckander, som moderen har ladet kalde til sin værge. Som sønnens værge møder deres nabo, amtsskrædder Joachim Hansen Hjelm. Endvidere møder rådmand Gerdes, der dette år fungerer som råds-kæmner, samt rådmand Vieth, der beklæder byfogedembedet. Vurderingen sker sammen med fagfolk som bogbinder Hieronimus Schertner (Paul Schertners søn), snedker Jacob Gudtmann Neuhaus, guldsmed Jens Jensen Duwe, snedker Chr. Erichsen, skomager Edlef Hansen Lautrop og Friedrich Olmütz.

Takket være denne vurdering kan vi nu fuldstændig rekonstruere det hjem og værksted, hvor Christian Nissen levede og virkede.

Ved at følge med vurderingsmændene ind i det lave 6 fags bindingsværkshus, kommer vi først ind i dagligstuen. — I jernkakeleovnen brænder ilden lystigt, så der er dejlig varmt i den hyggelige stue. Decem-berdagens blege lys finder vej ind i stuen gennem de fire vinduers små ruder, der foroven dækkes af kapper af grønt gardinstof. Midt på gulvet står et stort, rundt, rødmalet egetræsklapbord. Ved den ene væg er der en alkove med blå-hvidt mønstret sengetøj, der ud mod stuen skjules af rød-hvide fortræksgardiner. Messingbeslaget på en stor, smuk egetrædragkistes fire skuffer skinner blankpudset. På dragkisten står et egetræsskrin med Maries sytøj. Ved siden af skrinet står et brunt ølkrus med tirlæg. Fire gamle læderbetrukne stole indbyder til hvile. — Stuens øvrige bohaver består af et fyrretræsskab med dør, en rødmalet tresor

Optaget og tegnet af H. Macheffon

Sådan så Haderslev ud, da bogbinder Christian Nissen i 1765 kom til byen

(= smalt skab), hvori og hvorpå der står to sorte og to røde tepotter, seks par blå-hvide og fem par helt hvide tekopper, to tinskeer, to små skilderier, to ølglas, et brændevins do., en lille grønmalet kurv, en mes-singlysstage, en blikdåse, to stentøjskaffekander, en stentøjsmælke-kande, en kumme og en sukkerskål af samme materiale samt en rød-hvid glassukkerskål og en messingmorter med støder. I en krog hænger alenstokken. En stor jernbeslået egetræskiste gemmer husmoderens lin-ned og tøj samt det meste af forretningens boglager, der består af:

97 Thomas Kingos salmebøger og udtog i alle størrelser, med lille og med stor skrift, med og uden tillæg, indbundet i alle slags materialer ligefra det almindelige læderbind og sort corduanbind til de fine forsøbt-vede pergamentbind.

20 Pontoppidans salmebøger også i alle størrelser og indbindinger, dog ikke i pergament.

5 H. A. Brorson salmebøger i læderbind og 16 andre salmebøger.

4 „D. Caspari Erasmi Brochmands S. S. Theologiæ Professoris Regii og Biskop over Sædlands Stift Huus-Postill, eller Korte Forklaringer og Gudelige Betænkninger over alle Evangelier og Epistler, Kiøbenhavn 1758.“ Brune læderbind, kvartformat, 614 sider.

1 „To Gange To og Halvtrediesindstive udvalde Bibelske Historier af det Gamle og Nye Testamente, Ungdommen til Bedste forfattet af Johann Hübner, Rector udi Johannis Skole i Hamborg tilligemed Det Højjærværdige Ministerii Fortale udi Hamborg Nu fordansket til Tieneste for Fæderne-Landet. Kiøbenhavn 1768.“ Brunt læderbind, octavformat, 443 sider.

2 „De Udvaldes uforgængelige Krone, i Himmelen Kand erlanges ved denne Himmel-Nøgle til GUDS Skat Kammer paa Jorden. Kiøbenhavn 1771.“ Brune læderbind. Octavformat, 936 sider.

19 Peter Dass: „Aandelige Tirsfordriv eller Bibelske Viise-Bog.“ Oc-tavformat, 110 sider.

1 „Laas for Munden og Tømme paa Tungen eller Christelig Advarsel mod den gruelige og gemene Synd, som er forfængelige Bander og Guds Bespottelse, uddragen af den berømmelige Mands, Mag. Georg Albrechts Bog om Bander kaldet Fluch A. B. C. Denne selvraadige, sikkert og sidste Verden til Afsky og Forskrækkelse. Derhos følger Johann Andreæ Gleichen, Hofprædikant udi Chursachsen, hans Salige og Tienlige Mid-deler ved hvilken man efterhaanden kand vænne sig af med denne for-dømmelige Last, og undgaae Guds Vrede. Til hans hellige Navns Ære og hans Riges Udbredelse. Af det tydske Sprog oversat, her og der, efter Fornødenhed forandret af Andreas Hof Christi og hans Evangelii Tie-nere i Nyborg. Kiøbenhavn 1770.“ Octavformat, 272 sider.

4 andagtsbøger betitlet „Evangeliske Hjerte-Speyl“ af D. Henrik Müller „Fordum Supperintendent i Rostock, og S. S. Theologiæ Professoris ved samme Universitet. Kiøbenhavn 1770.“ Kvartformat, 1278 sider.

7 „De Bedendes aandelige Kjæde, af 41 Led eller Christendommens Artikler sammen sanket, Guds hellige Navn til Ære og Dyrkelse og Alle Mennesker (I hvad Stand eller Tilstand de lever), til Hjerte-Trøst og Husvælelse, af Mag. Hans Jacobsen Hvalsøe. Kiøbenhavn 1773.“ Sorte og brune læderbind. Octavformat, 456 sider.

17 „Den sjungende Tiids-Fordriv eller Korsets Frugt. Indeholder en Deel gudelige Psalmer og Sange, At bruge til aandelig Forlystelse og gudelig Tiids-Fordriv, som paa alle Tider, saa og i alle Tilfælde, ere eenfoldig componerede af Samuel Olsen Bruun, Fordum Evangelii Tiener i Kagerøe Menighed. Kiøbenhavn 1772.“ Octavformat, 156 sider.

9 „Denne liden Bog kaldet Taare-Perse Indeholder adskillige Gudelige og Aandelige Sange Gud fornemmeligen til Ære og sin Næste til Opbyggelse Eenfoldigst componerede og sammenskrevne af Hans Kongelige Majestæts Skibs-Præst Jesper Rasmusøn Rachlow. Kiøbenhavn 1768.“ Octavformat, 128 sider.

12 „Naadens aandelige Markets Tid/ eller Tids-Market/ GUDS Børn til Opmuntring at kjøbe Oije i deris Lamper/ den stund det er endnu Naadsens Tid/ og Salighedens Dag/ at de kunde være færdige/ naar Brudgommen kommer/ at indgaa med hannem til Herlighed. Enfoldigen forestillet aff Den/ som i stilhed og haab henlever sin tid/ og eftertiden forventer Evigheden i GUDS og Christi Jesu Rige. Kiøbenhavn 1761.“ Octavformat, 331 sider.

10 danske bibler.

1 tysk do.

3 Schmolkens „Communionbuch“.

11 Ny Testamenter både med og uden salmebog.

142 katekismer, både danske og tyske.

1 Hübners bibelske Historier.

19 Evangeliebøger.

5 tyske „Psalters“.

76 tyske kalendere.

125 Matthiesens regnebog.

3 Valentin Heinz's regnebog.

1 Lambecks regnebog.

51 danske og 39 tyske fibler.

1 parti brogede og forgyldte papirer.

6 „D. Morten Luthers Lille Catechismus, forfattet I bequeme Sange under føyelige Melodier af Peder Dass. Kiøbenhavn 1788.“ Octavformat, 258 sider.

Illustration (træsnit) fra „De Udvaldes uforgængelige Krone i Himmelen Kand erlanges ved denne Himmel-Nøgle til GUDS Skat Kammer paa Jorden“. Det var en af de 1859 bøger, Christian Nissen efterlod sig, et stort boglager, der klart beviser, at det var en anselig forretning, Nissen fra bår bund havde oparbejdet i de 9 år, han havde fået lov til at leve og virke i Haderslev. Lageroptællingen giver også et godt billede af tidens litterære behov; bortset fra skolebøgerne består hele lageret med enkelte undtagelser af danske religiøse bøger.

2 „D. Johannis Lassenii, Fordum vidt berømte Theologi og Professoris paa det Kongelige Academie, saa og Velærværdige Pastoris til St. Peders Kirke i Kiøbenhavn, Hans Bibelske Kierne og Korte Begreb paa den gandske Hellige Skrift, fremstillet og forfattet Udi korte Spørgsmaal over ethvert Capitel, med deres rigtige Svar dertil; — Kiøbenhavn 1768.“ Brune læderbind. Octavformat, 384 sider.

Denne lageroptælling viser klart, at det ikke var nogen helt lille handel med bøger, bogbinderen i Bispegade havde, og det ser ikke ud til, at Korte Jessens privilegium for enesalg i hertugdømmerne har skadet

bogbinderen i Haderslev, hele den stedlige omsætning i skole- og andagtsbøger synes at være tilflydt ham. —

Da alt i stuen er gennemgået og vurderet, går man ind i det tilstødende værelse, „die Nebenkammer“, som det benævnes i protokollen.

Henne under vinduet står et fyrretræsbord med skuffe og en bogbinderstol. Herinde bag de små ruder har den flittige bogbinder siddet — nu og da har han vel nok set op fra sit arbejde og ud på Bispegade og de forbipasserende. —

Op mod den ene væg står et lille fyrretræskab, der gemmer mesterens værktøj, bl. a. en serie stempler, hvormed han har præget bøgernes for-siringer. — Det øvrige værkstedsinventar består af 2 store og 5 små bogpresser, 6 krukker henholdsvis af stentøj og glas, 2 bogbindersakse, en heftlade med 5 hager og så en seng med rød-hvid og blå-hvid stribet sengetøj. Om svenden eller lærlingen har hvilet sine mødige lemmer her, får stå uoplyst hen.

Fra værkstedet kommer turen til køkkenet. — Potter og pander, krukker og kander og alt det, som findes i et ordentligt og propert køkken, noteres stykke for stykke. — Her skal dog bemærkes, at indboets vurdering tog flere dage.

Fra køkkenet går man op på loftet. Her vurderes først et parti uindbundne bøger, ialt 1165 stykker, bestående af bibler, katekismer, fibler, „TankeTrøst'er“, testamenter, „De Bedendes aandelige Kjæde“, H. Lambecks og V. Heinzes regnehøjer, evangeliebøger, Brockmanns og Müllers huspostiller og mange andre. Desuden findes der nogle ældre ukurante bøger, 30 huder, 12 pund pap, 4 hundter spåner til bogbind og en jernbeslået egetræskiste.

Heroppe på loftet gemmes også „Bogladen“ eller „Marktschranken“, som den benævnes i protokollen. Den står sammen med 3 fyrretræspak-kister og et lille jernbeslået markedsskrin — til penge og værdisager — og venter på ved markedstider at blive taget i brug.

Inde på loftskammeret slutter vurderingsmændene med at optælle nogle klædningsstykker, blandt andet en rød og en sort „kamisol“, et par knæ- og et par skospænder af sølv mærket C.(hristian) N.(issen) og A.(nna) M.(arie) K.(iesbuy).

Ved denne vurdering får vi også at vide, at der bag huset var en gård med en brønd.

Dygtighed til håndværk og handel må også have bragt Nissens efterfølger P. M. Düffer velstand, thi 1779 lader han det gamle hus rive ned og et nyt og mere aneligt i to etager bygge op. Vinduerne bliver nu større, så hvor der før var 6 fag, bliver der nu kun plads til 5.

I 1783 bliver Düffer indskrevet som mester i Slesvig laugsprotokol. I samme bog udskrives lærlinge fra hans værksted i 1787, 1791, 1795 og

1800, han har altså til stadighed haft en lærling på værkstedet. Den første af disse er hans stedsøn Claus Nissen. To år senere søger Claus om at blive selvstændig bogbinder i Aabenraa, men den 6. marts 1790 får han afslag fra det tyske kancelli i København.

Nu og da annoncerer Düffer i byens intelligensorgan, ugebladet „Lyna“. Bl. a. finder vi op mod jul 1802 følgende annonce i bladet: „Bei mir Unterzeichnete sind Neujahrswünsche zu haben“. Dette var billedark med versificerede nytårsønsker til en „Huusfader“ og en „Huusmoder“ eller andre gode mennesker, som gaves dem af børn eller tyende, og som forpligtede modtageren til at kvittere med en nytårsgave til de gode ønskers overbringer. Nytårsgaver synes at have været det almindeligste på de tider, dog nogle år senere er der tale om både nytårs- og julegaver i annoncerne og endnu senere kun sidstnævnte.

Et andet tegn på Düffers dygtighed og deraf følgende anseelse er den tillid, hans medborgere viser ham, ved i 1793 at vælge ham ind i byens deputeretcollegium. — Indtil 1802 finder vi hans underskrift som deputeret borger på byens dokumenter.

Ligesom sin forgænger besøger han flittigt markederne i nabobyerne for derved at forøge sin omsætning.

Tiderne synes også at have bedret sig, thi begge bogbindere i staden er husejere, uden at dette, som det jo tidligere havde været tilfældet, førte til, at de endte i fortegnelsen over skatterestanter, eller deres ejendele kom til konkursbehandling.

CLAUS NISSEN

Den 16. april 1803 dør Peter Mathias Düffer og stedes til hvile på kirkegården ved foden af Frue kirke.

Det er Claus Nissen, der bliver hans arvtager. — 1804 er et begivenhedsrigt år for ham, thi for det første vinder han mesterværdigheden den 9. april, for det andet bliver han borger i staden Haderslev og for det tredje gifter han sig den 14. september med Margaretha Rind. —

Selvom Nissen ikke havde konkurrenter som skolebogsleverandør, har han dog ikke kunnet vente et stort salg af skolebøger. Datidens spartanske forhold på dette område fremgår tydeligt af følgende „Pligt-mæssige Forestilling“, som distriktsskolelærer Dahl ved Gammel Haderslev skole den 4. august 1805 tilskriver skoledirektionen; der står: „I Skolen oplæres nu for nærværende Tid nogle og tredive Børn for Udbetaling af den zeisiske Legat* og en 3 eller 4 Stykker meer vil vist blive samme Velgjerning bevilliget. Nogle af disse besøger rigtig nok Skolen flittig; men der sidder de, enten med slet ingen Bøger, eller og

* Christopher Friedrich Zeise, apoteker, * 1720 † 1785.

med nogle faa Blade af den sædvanlige a b c Bog eller Luthers Catechismus med Paven,* ja, jeg har havt Exempler paa, at enkelte af de fattige Børn ere blevne sendte til Skolen for at kjende Bogstaverne og stave med en hernhuttisk Religions Bog, med Discourser om Sjælens Tilstand i hint Liv, med den aandelige Bedekjede, og med nogle ældgamle norske Digte, Vers eller Riim. Disse sidste vare samlede i en Bog næsten saa stor som Bibelen, og forskiellige Mænds Indtrædelse i Ægtestanden vare samme Digtes, Verses eller Riimes Gjenstande. — Disse Bøger ere med Alvorlighed bleven afskaffede, og i disses Sted bekommet Luthers liden Catechismus eller den sædvanlige a b c Bog; men derved blev hverken vunden eller tabt. Resultatet heraf blev: De fattige Børn i den danske Districtsskole mangle gode Bøger, nogle faa undtagen.

Ikke alene de Fattige, men ogsaa den største Deel af de, som synes at være velhavende mangle Bøger. Saasnart disse have lært at stave ab. eb. ib. o. s. v. af den sædvanlige a b c Bog, saa bliver den undertiden reven itu, og nu strax Luthers liden Catechismus der oven paa, som dog slet ikke er passende dertil. Anbefales Hr. Pastor Prahls Stave og Læsebog, eller M. Halagers Læsebog for Begyndere, som begge synes gode, saa haves derimod forskjellige Indvendinger. Jeg har overladt et Barn — ja flere — et Exemplar af den sidste, men bekommet det Svar tilbage igjen fra Forældrene, at det ikke kunne skee, fordi den var saa dyr og — altsaa er Pengene udgivet til Unytte. Kunde man kuns faa gode Bøger for Intet, sandelig skulle de nok blive antagne. — Jeg finder mig altsaa foranlediget, at forestille d. Hr. Skoledirektorer denne Mangel paa gode Bøger, og beder tillige, om denne Mangel ved deres Hjælp ikke alene for de fattige, men endog for de andre, saafremt mueligt, kunde vorde afhjulpen.“

Et interessant stykke kulturhistorie er her bleven bevaret i Gammel Haderslev præstearkiv.

I „Lyna“ mærkes det straks, at forretningen har fået en ny indehaver. Allerede den 12. og 26. juni 1803, knap to måneder efter overtagelsen, indrykker Nissen følgende annonce: „Liebhaber von Kupferstichen zeige ich hierdurch ergebenst an, dasz ich aus dem Verlag des Hofkupferstechers Herrn Lahde in Copenhagen mehrere Kupfer, und unter andern über-den Brand des Christiansburger Schlosses und den gröszern Brand in Copenhagen 1795; so wie das Portrait des Kronprinzzen und seiner Gemahlin, samt mehrere verdienstvollen dänischen Männern zu ver-

* Denne benævnelse kommer af, at der på titelbladet var et billede af Luther, hvorunder følgende vers stod:

„Hør mig du Paw, ieg være vil/
Din Pestilentz medn ieg er til.
Naar ieg er død skalt du forgaar/
Siger Luther/ varer der paa.“

kaufen habe. Auch findet man bei mir Zeichen-Bücher für Kinder.“ Forretningen er altså bleven udvidet til også at omfatte kunsthandel. Annonceringen fortsætter livligt. Ved forårstider finder man en annonce med den slesvig-holstenske handelsadressebog og statskalenderen, og i årets sidste måned annoncerer Nissen ligesom Düffer med nytårsønsker, men nu er varelageret forøget med visit- og adressekort, „Spørgsmål og svar“ og andre julespil, sølvmedaillons egnet til bryllups-, dåbs-, fødselsdags- og jubilæumsgaver, historie- og billedbøger til børn, billedark og fortegninger, „illuminerede“ kobberstik, almanakker, kalendere, stambøger, lommebøger, Danmarkskort og meget andet. — Året igennem annonceres med aktuelle nyheder såsom møntomregningstabeller og nye forordninger, skolebøger, sandfærdige beretninger om mærkelige hændelser i fortid og samtid.

Hos Nissen kan også samlede digterværker i flere bind købes, og skulle kunder have særlige ønsker, har man kataloger til hjælp og modtager bestillinger „zur pünktlichen Besorgung“.

I begyndelsen af 1800-tallet har det franske sprog været i stor yndest i Haderslev, thi Nissen holder ikke alene franske lære- og korrespondancebøger på lager, men har også den franske lærer Jansen fra Brüssel boende og til disposition for kunderne, han giver det ærede „Publico“ undervisning i det franske sprog såvel efter grammatikken som uden grundregler, nemlig ved konversation.

Seneberg har haft en god annocør i Nissen, dette skyldes måske også den mangeårige forbindelse mellem bogtrykkeriet og bogbinderiet, Luckander havde jo i 1769 været fadder ved Claus Nissens dåb, og i 1775 havde moderen tilkaldt samme bogtrykker som sin værge ved vurderingen af hus og gods ved arveskiftet.

Det hænder dog ikke så sjældent, at Seneberg annoncerer med bøger, der kan fås hos ham, og alt for hyppigt annoncerer advokater, provster, høkere, skoleelever, privatfolk og andre, som i grunden slet ikke har noget med bogsalg at gøre, at de modtager subskription på et eller andet værk.

Subskription var dengang ikke helt det samme som nu, vi ville nu til dags kalde det forudbestilling. Man kan jo f. eks. dårligt nu tænke sig en subskriptionsindbydelse på en skolebog. Dengang sikrede man sig en bogs salg på denne måde, og „subskribenterne“ havde så i reglen den fornøjelse at få deres navne trykt i et særskilt register i bogen. — Af og til hænder det, at en bogannonce slutter på følgende måde: „Subskription i Haderslev og Omegn modtages af Bogtrykker Seneberg og de Herre Bogbindere Schertner og Nissen.“ Men det hænder også, at en bog *kun* annonceres af Nissen, og der nævnes ikke et ord om, at den er at få i det trykkeri, hvor den blev trykt, så man kan roligt gå ud fra, at

Nissen har været disse bøgers forlægger. Dette er bl. a. tilfældet med: „Die dritte Saecularfeier der Reformation D. M. Luthers, wie solche in Hadersleben gefeiert wurde, mit 1 Kupfer; dargestellt von S. T. dem Herrn Probst und Hauptpastoren Strodtmann zu Hadersleben“ (1818) og „Tale ved det nye Orgels Indvielse i Heils Kirke den 11. August 1822“.

Til markedstiderne har Korte Jessen fra Flensborg regelmæssigt store, til tider helsidesannoncer i „Lyna“, der meddeler kunderne, at han som sædvanlig vil indfinde sig på sin vante plads i Frue kirke med et stort og alsidigt udvalg af bøger, musikaliere, billeder og meget andet. Det må jo have været en hård konkurrent for byens bogbindere. Derfor er det overraskende at læse i „Lyna“ den 10. december 1826: „Mit Beziehungen auf die Erweiterung meines ausschließlichen Buchhändler-Privilegii zeige ich hierdurch an, dasz ich in Hadersleben einzig und allein dem Herrn Buchbinder Nissen einen Vorrath von Almanachen und Kinderschriften in Commission gesandt habe, und dasz also in der hervorstehenden Weihnachtszeit dergleichen Bücher nur von demselben verkauft werden dürfen.“

Flensburg, den 27sten Novbr. 1826.

I. C. Korte Jessen
königl. ausschl. privil. Buchhändler.“

Nissen er altså blevet „Korte Jessen-Forhandler“. Det må jo have været fordelagtigt på denne måde at stå i forbindelse med en så stor og anset forretning, som Korte Jessens var.

Lige siden 1732, da brødrene Korte fik privilegium på boghandel i Flensborg og Hamborg (se side 9), havde deres forretning vokset sig større og større. Få år efter starten udsendte de regelmæssigt hvert år kataloger over bøgerne, der var at få i bogladerne i Hamborg og Flensborg. Efterhånden udvidedes privilegiet til at omfatte alle nordslesvigske købstæder, og i 1807 optoges den store ansete boghandel Röhss og Christiani i Slesvig (se side 10) i det Korteske firma. I begyndelsen af 1800-tallet var denne boghandel således nået frem til at være en af de betydeligste i Danmark. —

Korte Jessen fortsætter de følgende år med at annoncere for Nissen. I 1827 indrykker han en helsidesannonce i „Lyna“, der bekendtgør, at Nissen modtager subskription på det 4 bind stærke ansete værk „Bibliothek Deutscher Classiker“, der nu har opnået det hidtil uhørte salgsantal af 24.000 eksp. Værket foreligger i 4 forskellige udgaver, nemlig i miniatur-, cabinet-, pragt- og nationaludgave.

Alligevel undlader Korte Jessen ikke hvert år at komme til markederne og kraftigt annoncere dette komme; man må lade ham, at han

har udnyttet enhver chance, nå, Nissen tog jo revanche ved at pakke sin „Markedsboglade“ og besøge andre byers markeder. —

Mange år har forbindelsen mellem de to firmaer dog ikke været; 10 år senere averterer Korte Jessen, at han, foruden at yde sine kunder i Haderslev de sædvanlige 12½ pct. rabat, nu også vil sende bøgerne portofrit, så da har Nissen sikkert ikke mere været hans forhandler.

Claus Nissens ægteskab blev velsignet med 3 børn, to døtre, Anna Maria, født den 6. juli 1805, og Hedewig, født den 13. august 1806, og en søn, Niels Christian, født den 29. april 1810.

Som fædrene før ham blev også Niels Christian Nissen bogbinder, og som vi har set, betød det jo i det slesvigske, at man også handlede med bøger. Trods den store konkurrence udefra, oparbejdedes der i Bispegade ikke alene en betydelig handel med bøger, navnlig skole- og andagtsbøger, men man var også forlægger til arbejder af den art, og stod i livlig forbindelse med omegnens præster og degne.

Claus Nissen var blevet en velhavende, anset mand og medlem af byens deputeretkollegium.

Men i hans sidste år skulle sønnen bringe uro og bekymring ind i hans fredelige, solide borgerlige tilværelse.

„SCHLESWIGER - BUCHBINDER - AMPTSSIEGEL.“
Haderslev hørte under bogbinderlauget i Slesvig. I dets protokol blev Düffer i 1783 indskrevet som mester og lærlinge udskrevet fra hans værksted som svende i 1787, 1791, 1795 og 1800

P. C. Kochs gård i Lille Papegøjegade

NIELS CHR. NISSEN

Aarle, aarle var Du oppe,
Spaa'de Dag paa Bjergetoppe,
Mens end Nat paa Sletten laae.

Chr. Koch.

FOR AT FÅ et billede af det land og den tid, Niels Christian Nissen levede og virkede i, skal her gives et kort rids af årene, der umiddelbart gik forud for hans indtræden i kampen for dansk frihed i grænselandet.

I begyndelsen af 1800-tallet var Sønderjylland i dansk åndelig henseende et trist skue. For en overfladisk betragter så det ud, som om den sidste rest af dansk ånd og national selvhævdelse var ved at tæres bort. „Mellemslesvigeren var bleven træt af at være dansk Grænsevagt. Flertallet var opdraget til sproglig Selvforagt.“ „Vort Sprog er ingen Dansk! Vort Sprog duer ikke! Alle fine Folk taler Tysk!“ „Og ingen, der satte mindste Pris på sig selv, kunde i dannedes Paahør være bekendt at tage Vadmelmaalet i sin Mund“ (L).

I den nordlige del af landet var det vel noget bedre, men også her tærede det fremmede på dansk liv. Professor H. N. Clausen skriver i sin rejsedagbog, da han passerer grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland: „Kl. 7 forlode vi Colding. Næppe havde vi passeret Broen over Colding

Aae, førend jeg paa et Huus fik Øie paa en tydsk Indskrift, og i en Kro blev modtaget med tydske Ord, og atter løsladt imod tydske Penge. Imidlertid kjæmper det danske Sprog endnu med det tydske; og ikke uden Uvillie er man Vidne til en Kamp, hvori Modersmaalet efterhaanden maa bukke under; med Vemod lytter man efter de danske Ord, og hører dets fortrolige Toner lidt efter lidt tabe sig.“

Kun modvilje, vemod — og et skuldertræk fremkalder denne tragedie — denne nationale koldbrandsproces hos Clausen. — Ingen harme, ingen kamplyst spores. — Denne apati var vel nok typisk for de fleste lærde på den tid. Men der var heldigvis undtagelser.

I 1826 havde universitetet i Kiel fået to nye professorer, juristen Christian Paulsen, der stammede fra Flensborg, og Docent i dansk sprog, Christian Flor, født i København af norske forældre. Flor blev Johan Ludvig Heibergs efterfølger. Denne havde forladt det kielske universitet med et bedsk indtryk af dets bitre had til Danmark og alt, hvad dansk var, „den giftige Svamp i Kiel, der vil fortære al Danskhed i Hertugdømmerne!“

Flor forsøgte at indgyde sine studenter kærlighed til dansk sprog og åndsliv, og til at begynde med var hans forelæsninger ret godt besøgt, men ingen lod sig vinde. Hans to bedste disciple, Mommsen og Clement, gik over til fjenden. — Han udgav lære- og læsebøger i det danske sprog, men da han forsøgte at genoplive den befalede, men ganske forsømte danskundervisning i hertugdømmets lærde skoler, fik han både kuratel og cancelli imod sig.

Sammen med vennen professor Paulsen satte han sig ind i sprogforholdene i Nordslesvig, og de forsøgte at erfare, hvad borger og bonde følte og mente ved den ringeagt, der vistes deres modersmål. — I 1827 rejste Flor til København og fik foretræde hos kongen. „Med megen Deltagelse og Tillid hørte Majestæten paa min simple og ligefremme Skildring af mine Erfaringer og Tanker angaaende denne Sag. Han havde tidligere selv gjort de samme Erfaringer og nærret de samme Ønsker.“ Flor forlod København overbevist om, at kongen ville hjælpe. Men da han næste år atter kom til hovedstaden, blev han bitterligt skuffet. Den alderstegne monark var blevet svagere og det tyske parti stærkere efter tabet af Norge. Med lethed havde de tyske regeringsherrer overvundet de svage tilskyndelser, der var vakt hos kongen. Da Flor ved audiensen kom ind på det for ham så brændende spørgsmål, afbrød majestæten ham med de ord: „Ja, min kære Flor — lad os aldrig tale om den Ting — hvor bor De?“

„Regeringen gjorde ingen Forskel på Haderslev og Rendsborg, og selv Mænd som Tronfølgeren og Etatsraad Adler var overbeviste om, at der i det første Amt boede et dansktalende Folk, der ønskede at blive

tysk, ligesom det sidste befolkedes af tysktalende, der befandt sig fuldkommen vel under den danske Konges Styrelse“ (L).

Da udkom i efteråret 1830 Uwe J. Lornsens skrift: „Ueber das Verfassungswerk in Schleswig Holstein“. I et myndigt sprog fordrede han en fri forfatning for de til en tysk stat forenede hertugdømmer, kun kongen og fjenden skulle de have fælles med Danmark.

Dette bevirkede, at Paulsen i 1832 udsendte et modskrift, og med dette trådte han officielt frem i nationalitetskampen. „Uden Fjendskab til tysk Kulturliv indeholdt det et nationalt Program, der, hvis det var bragt til Udførelse i rette Tid, vilde have frelst os for store Fejl og endnu større Kummer. — — — Men hans Flyveskrift syntes at falde dødt til Jorden. Hele Nordslesvig sov, og de slesvigholstenske Førere tav Bogen ihjæl.“ (L).

Samme år rejste Paulsen til København for at vinde regeringen for sine planer. Han fik også foretræde hos kongen, men det hele blev dog en stor skuffelse. „Af dynastiske Grunde havde Frederik VI forlængst opgivet al national Politik i Hertugdømmerne, han var stokdøv overfor sproglige Reformkrav, og da Tronfølgeren søgte at paavirke ham i national Retning, roste han vel hans gode Hjærte, men syntes ikke at have samme Tillid til hans Hovede.“ (L).

Da stridighederne om hertugdømmernes statsretslige stilling og de augustenburgske arvekrav tog fat, var Paulsen en ypperlig forsvarer af den danske kronens rettigheder, dog kun een mand i regeringen kom ham imøde med sympati, nemlig O. Moltke. Paulsen skrev: „Han opfatter Gud ske Lov mit ejendommelige Værd for Hertugdømmerne. — — — Han vil heller ikke vide noget af en saakaldt slesvigholstensk Stat at sige, og han ytrede, at det vilde være ham kært, om jeg gennem Nis Lorenzen kunde virke med til en Adresse om dansk Retssprog i det nordlige Slesvig.“ „Men det var ogsaa det eneste gode Ord, Paulsen hørte, og da han 1837 paa sin sædvanlige Sommerrejse atter kom til Hovedstaden, blev han ikke alene overfuset af Høpp for sin Forfattervirksomhed til Værn om Kronens Ret; men „Kongen, i Aanden alderssvag, værdigede mig end ikke et Ord om dette Anliggende“. Dermed reves Bindet fra hans Øjne. Endelig saa han til Bunds i Elendigheden, endelig forstod han, at Kongevejen til Slesvigs Genrejsning var spærret.“ (L).

Det blev dog mere Flor, der i de følgbende år blev den ledende ånd i det gigantiske genrejsningsarbejde. Striden blev langvarig og hård. Der måtte kæmpes mod Danmarks konge for Danmarks ret, mod en tysk altdominerende embedsstand, der nød kongens beskyttelse, mod en fremmed, men stærk kultur, mod nye tyske frihedsidealer, der stak grelt og lysende af mod det danske enevældes mørke, mod provinsiel selvgod-

hed, borgersløvhed og bondesmålighed. Sjældnen er en national vækkelse begyndt med svagere kræfter end den sønderjyske.

De tyske kollegieherrer med overprokurator Høpp i spidsen havde magten i hertugdømmerne, og de satte fællesregeringen, appellationsretten og stænderinstitutionen igennem uden mindste hensyn til den danske grunddel i Slesvig.

Men de to i Kiel gav ikke op. Samme år, som Paulsens første skrift så dagens lys, kom det næste, og i 1837 det tredje, og langt om længe begyndte hans bøger at finde vej ud til Slesvigs befolkning. Paulsen knyttede forbindelser med Nordslesvigere, navnlig benyttede han røret ved det første stændervalg i 1834; da valgtes der i hele Nordslesvig dansk-talende mænd.

Interessen samlede sig særlig om valget i 3. valgkreds (Haderslev og nærmeste opland). Her stod den 15. og 16. september en hård kamp mellem kammerjunker v. Krogh, Åstrupgård, og bonden Nis Lorenzen Lilholdt fra Halk. Kammerjunkeren, der nøje var knyttet til hertugen af Augustenborg, støttedes af hele embedsstanden med amtmand, konferensråd Johannsen i spidsen. Denne havde givet alle kirkeværger og sognefogeder et vink om at virke for kammerjunkeren. — Nis Lorenzen Lilholdt, der kun med yderste anstrengelse havde klaret sin fædrenegård, som han allerede som dreng tog i arv, gennem den økonomiske krise omkring 1820, og som fra den periode havde bevaret et had til embedsstanden, „de Kæltringer“, havde de liberale inde i Haderslev og hele bondestanden på sin side. Resultatet blev da også, at bonden valgtes med 206 stemmer mod kammerjunkeren 98. —

„Stænderne skiltes 1836, uden at et dansk Parti var kaldt til Live. De dansk-talende Bonderepræsentanter havde hverken Evne eller Villie til at indtage en national Særstilling. Thies Steenholdt faldt snart fra, Posselt og A. Petersen var svage og vaklende Naturer, der til sidst ogsaa endte paa Fjendens Side, og end ikke Nis Lorenzen kunde dengang henregnes til de faa nationalt vakte Mænd, som fandtes, om end adspredt og uden Forbindelse, omkring i Hertugdømmet. I de følgende Brydningsaar gled han mere og mere bort fra Professor Paulsen, ved flere Lejligheder stillede han sig endogsaa meget fjendtligt til den danske Vækkelses Planer og Tanker, og hvis hans Herre og Mester, Peter Hiort Lorenzen, var forbleven i de tyske Liberales Rækker, vilde man ogsaa der bestandig have kunnet træffe Gaardejeren fra Lilholdt.“ (L.)

Et nationalt gennembrud kræver mænd af andet stof, mænd med en vilje, der ikke lader sig vej og mål diktere af andet end deres nationalt sikre bevidsthed.

Disse stændermænd havde ikke det rette sind. Man ængstes uvilkårligt for, hvorledes det ville være gået, hvis mænd som Nissen, Koch og

Fischer ikke havde levet, mon så spådommen i regeringen på Gottorps „Bericht und Bedenken“ fra marts 1837 ville være gået i opfyldelse? — Der står: „— Købstadborgeren behersker allerede begge Sprog og har tilegnet sig den tyske Kultur, og da Aandsretning og Udvikling bestemmes ud fra Byerne, vil Bondestanden lidt efter lidt og paa ganske naturlig Maade komme til at gennemløbe de samme Trin. Ad denne Vej er de østpreussiske Landskaber bleven germaniserede ud fra de tyske Stæder, og noget lignende vil ske i Nordslesvig — —.“ Bønskrifter om indførelse af tyske sprogtimer i danske landsbyskoler i Nordslesvig peger i foruroligende grad i den retning. Man har svært ved at forstå, at Danmarks konge og regering anerkendte denne politik.

Niels Christian Nissen i Haderslev, søn af den ansete bogbinder Claus Nissen, er den sønderjyde, der ene i natten tænder bavnene i Nordslesvig og i yderste øjeblik kalder til kamp, for at nedarvet dansk folkeliv ikke skal dø.

Det er ikke først og fremmest mod og dristighed, der får mænd som Niels Chr. Nissen til betingelsesløst at gå i kamp for dansk folkevækelse, det er ikke disse helte-egenskaber, der giver dem kraften til ene at stå imod samtidens forfølgelser og foragt, men en ubetvingelig dyb kærlighed til deres folk, de kan simpelthen ikke andet.

„— jeg kunne græde som et Barn, naar det ikke var mere mandigt at handle, ved at see den græselige Sjælefattigdom mine stakkels Landsmænd ere stedte i —,“ skriver Nissen i et brev til Flor. Selv den smerte og angst, Nissen kom til at forvolde sine kære, kunne ikke ændre hans livsbane.

I ham er fædrenes stærke selvstændighedstrang lyslevende, han „kendte kun den tyske Kulturtvang som en blytung Mare, der var i Færd med at kvæle al folkelig Vækst og Grøde.“ (L.) Han oprøres og harmes over den forkuethed, han møder overalt, ligesom han allerede i latinskolen følte en instinktiv uvilje mod det tyske. — I stille fritimer læser han Paulsens skrift „Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthum Schleswig“, og tankerne tager fastere form. „Det et Væld af nye Følelser, af klare Tanker, af sundt Had og stærk Kærlighed, der pludselig fosser frem af hans Sjæl — — —.“ (L.) Da møder han Koch og tænder hos ham begejstringens ild, og kampen mod det fremmede, livsdræbende begynder, en kamp, der synes fortvivlende uigennemførlig; de står ene i den bælgmørke nat. Kun mænd, der som Nissen kan bekende, at „den hellige Sag er uadskillelig fra hele min Tilværelse, og at jeg saa at sige lever for den“, kan stride så hård en strid. „Med Nissen var den aandelige Nydannelse kommen til Stede i det nordslesvigske Liv; han var Gærsporen, der skulde forvandle Urten til Vin.“ (L.)

Peter Christian Koch var en fattig smedesøn fra Tiset ved Gram. Som 13-årig kom han hjemmefra, men den pietisme, hans hjem og dets kreds var præget af, tog han med sig. Fra 1820—36 var han lærling og krambodsvend i C. A. Petersens kendte købmandshandel i Haderslev, derpå nedsatte han sig som urtekræmmer og landhandler i Lille Papegøje i samme by.

Han var en fantasifuld og idérig mand. Tilskyndet af en ældre broder, der havde rejst omkring i kongeriget som kniplingskræmmer, fattede han den plan at udgive et oplysende ugeblad for den dansktalende befolkning. Dette fik Niels Chr. Nissen nys om. Han gik ud til Koch og åbnede hans øjne for, at bladet burde være noget meget mere, nemlig et kampskrift for det fortrængte danske sprog og derved genoplive det hendørende danske folkeliv. I sine erindringer* fortæller Koch:

„I Vinterens Løb 1836—37, efter at jeg havde oprettet min Handel, fik jeg en Aften Besøg af et ungt Menneske fra Byen, hvem jeg hidtil kun havde seet, men ikke talt med. Det var Bogbindersvend Niels Chr. Nissen, Søn af den hæderlige og velstaaende Bogbinder Claus Nissen i Haderslev. Den unge Nissens Ærinde hos mig var at gjøre mit Bekjendtskab, fordi han af forhen meldte Sørensen** havde erfaret, at jeg agtede at udgive et dansk Blad, for hvilken Plans Udførelse han interesserede sig overmaade meget. Det blev en vigtig Aften, thi der bragtes mig en ny, kraftig Brand til mit eget ulmende Stof. Vi kom snart i varm Samtale, som varede hele Aftenen, og mens Tiden gik, udviklede han, uagtet alle hans Skolekundskaber vare blevne ham bibragt paa Tydsk og i Tydsk Aand, et saadant Kendskab til Sprogforholdene i Sønderjylland og en saa dyb Smerte over det Danskes Fornedrelse under det herskende Tydskeri, at jeg faldt i stor Forundring, men følte tillige megen Undseelse for mig selv ved, at jeg, af Mangel paa Leilighed og Vækelse, hidtil ikke selv var kommet til samme Dybde af Erkjendelse. Han omtalte med Begejstring en i Kiel værende Professor C. Paulsen, hvis i 1832 udgivne Skrift „Ueber Volkstümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig“ han havde læst og deraf faaet megen Indsigt; han havde i den Anledning skrevet til Paulsen og været saa lykkelig at faa Brev fra denne. Nissen foreslog, at vi to skulde slaae os sammen og i Forening søge at udføre, hvad vi kunde, til Fremme af den danske Sag. Jeg fandt straks i det unge Menneske en Medarbejder af største Betydning og Værd; jeg indsaar, at vi to kunde arbejde sammen i den fuldkomneste Harmoni. Nissen havde nydt en god, om end tydsk Skole-Uddannelse, men skrev ogsaa næsten korrekt Dansk, indvirket ved dansk

* Kochs optegnelser findes i Det kgl. Bibliotek.

** Faktor hos bogtrykker Seneberg og agent for Trykkefriheds-Selskabet i Haderslev samt bestyrer af et dansk lejeliblotek.

Lektüre; af hele Byens Befolkning var han den eneste, som besad netop de Egenskaber, der behøvedes til Hjælp under et saa nyt og ejendommeligt Foretagende, som det tilsigtede.

Nissen og jeg kom nu hyppigt sammen, men med mit Skridt til at erhverve Privilegium til Bladets Udgivelse trak det endnu altid hen, fordi jeg endnu ikke selv ret vidste, ad hvilken Vej dette bedst skulde udføres. Imidlertid var vi begge ivrige og besluttede, skjøndt mere for selv at se, hvor godt vi formaaede at forfægte vor Sag i Pressen, end foreløbig for at gavne den, at skrive et Par Artikler for saadanne Blade, der vilde aabne sine Spalter for os. Til den Ende skrev vi samtidig hver sin Artikel, han en tydsk tiltænkt „Itzehoer Wochenblatt“, og jeg en dansk, med stor Tillid til at faae den optagen i „Aarhus Stiftstidende“. Men dennes Udgiver, Overkrigskommissair Elmquist, var forsigtig med at optage noget imod det Bestaaende, selv i de „tydske“ Hertugdømmer, eftersom hans Blad var Organ for Autoriteternes Bekjendtgørelser. Kort sagt: min Artikel fik ikke Dagens Lys at se, hvorimod Nissen havde bedre Held.“

Med et indledningsvers af Koch stod Nissens artikel i „Itzehoer Wochenblatt“ den 7. juli 1837. Originalartiklen ses i facsimile på modstående side.

„Hidtil havde der ikke lydt nogen Røst fra *selve* Folket i Sønderjylland mod Fortyskningen, thi den af Nis Lorenzen i Aaret tilforn i Stændersalen indbragte Petition var forfattet af Flor og følgelig som et Raab fra Folkets Hjerte ikke ægte. Tilforn var Sprogsagen vel bragt paa Bane, men kun som teoretiske, nationale eller historiske Skildringer fra Lærde som Outzen, Dr. Paulsen og en anonym (Dr. Manicus). Naturligvis bidroge de nævnte omsider til den endelig Vækkelse. Men Nissens Artikel var det første lydelige Klageraab fra en af selve Folket, en Bogbinder-svend, der aldrig havde haft en Fod i en dansk Skole, men var bleven undervist paa tysk alene. Dette og hans øvrige Liv i sin Fødeby, det dansktalende Haderslev, gjorde ham allerede som Dreng mistænksom overfor, at Forholdene var naturlige og gode. De to højst forskellige Sprog, det ene udelukkende i Skolen, det andet udelukkende udenfor, pinte og confunderede ham, og han var, fortalte han, en stor Skoledreng, da han f. Eks. endnu ikke vidste, om Sarg var et Lig eller en Ligkiste. Saadan mørk Tvivl opstod ikke, naar man hørte eller talte Dansk. Derfor var det Danske ham kjær, inderlig kjær, og det tyske ham ligegyldigt, vel ogsaa paa Grund af et strængt Skoleliv, dobbelt strængt under det fuldstændige Savn af Modersmaalets fortolkende og lysende Hjælp. Man skulde have ledet længe i Kongeriget efter at finde en Yngling saa inderlig begejstret for det danske Fædreland, saa tørstende efter at virke og kæmpe for dets Hæder og Ære, saa rede til at yde et

Vaterländisches.

Schleswig wie es ist.

Man ved os fra vor Moders Barm
 Og saa os fremmede i Arm,
 Som taler eget Tungemaal,
 Hvoraa vi hørte maare med Taal.
 I Aarier, Schier, Ketters Sæde
 Fuldbæret Alt ved fremmed Tale. —
 Skildt vi altid taug og leed: —
 Saae vi igjen vor Hemighed?

Auf welche Weise das jetzige Herzogthum Schleswig durch eine unglückliche Politik unter dem Namen Südjütland von Nordjütland und dem übrigen Königreiche getrennt, durch den Drang unglücklicher Umstände in seinem südlichen Theile fast ganz seine Dänische Volksthümlichkeit eingebüßt hat, ist bekannt genug. Indeß scheinen über den jetzigen wahren Zustand des mittleren und nördlichen Schleswigs irrtige Begriffe verbreitet zu seyn.

Hier ist das Volk, (d. h. die ächten Eingeborenen, nicht Deutsche und Deutsch gesinnte Bramten oder einzelne von Deutschen Ländern eingewanderte Bürger und Bauern), noch ganz Dänisch — so vollkommen, wie in Nordjütland oder anderswo im Königreiche. Dänisch ist die allgemeine Umgangssprache bis in Angeln hinein und südlich von Flensburg, im häuslichen Kreise wie bei dem öffentlichen Besprache; ja, die meisten Sitten, Gebräuche und Sprichwörter hat das Volk in Nord- und Südjütland mit einander gemein, ein Zeugniß der genauen, tiefen Aehnlichkeit in unserm Volkseben.

Unbegreiflich ist es daher, wie noch immer die fremde Deutsche Sprache die herrschende ist bei dem Gerichte, in der Kirche und in der Schule, trotz dem ausdrücklich erklärten königlichen Willen, überall die Dänische Sprache, wo sie im täglichen Leben gesprochen wird, als Kirchen-, Schul- und Gerichtssprache, (sowie bei allen öffentlichen Verhandlungen einzuführen*), und trotz dem laut gedrückten Wunsche des Volke.

In den Schulen der Städte ist der Unterricht Deutsch, zum unendlichen Nachtheil der Kinder, die weder auf Deutsch noch auf Dänisch sich auszubringen wissen, da mehrere Jahre zur Erlernung der fremden Deutschen Sprache hingehen, bevor der eigentliche Unterricht in den gewöhnlichen Schullekennnissen beginnen kann. Es würde ohngefähr dasselbe seyn, wenn der Unterricht in Französischer oder Englischer Sprache gegeben würde.

Wenn oft darüber geklagt wird, daß die Kinder nach 9: bis 10 jährigem Unterricht bei ihrem Abgange von der Schule so stupide und unwissend dastehen, ist die Schuld gewiß weder den Lehrern noch den Kindern, sondern der verkehrten Einrichtung beizumessen. (Diese wird dann auch wohl an der sonderbaren Erscheinung Antheil haben, die man hier mehr als anderswo bemerkt, daß Leute von mittelmäßiger Bildung bei einem Besprache über Gegenstände, die nur etwas außer dem Be-

reich des gewöhnlichen Alltagslebens liegen, gleich eine große Menge Wörter anwenden, die keiner Sprache angehören, sondern selbst erfunden sind, um sich aus der Verlegenheit zu helfen, welche die Landessprache, dieses Kleinod des Volke, so ganz vernachlässigt.)

Deutsch ist noch immer die Sprache des Gerichte, Deutsch sind die öffentlichen Bekanntmachungen*), auf Deutsch werden unsere gut Dänischen Ortsnamen umgedreht, so z. B. wird Vorbuu, Afschau, Staan, Jordkirch, Wortschau, Graulund, Agerchau, Allegeat, statt: Vorbu, Afsou, Stavn, Jordkie, Wogfsou, Graulund, Agerfsou, Utvekta geschrieben, und Deutsch ruft dann auch der Dänische Nachtwächter in der Dänischen Stadt!

Wie lange soll aber noch dieser unselige Irrthum dauern? Wann wird unsere geliebte Muttersprache erhoben werden aus ihrer tiefen Erniedrigung auf den ihr gebührenden Standpunct? Warum uns dem Lande so ganz entfremden, dem wir unserer Abstammung, unserer Sprache und Volksthümlichkeit nach so ganz angehören, mit dem wir ewig verbunden bleiben und ein Volk ausmachen werden; denn wahrlich, so gewiß als Holstein ein Deutsches Land und dessen Einwohner Deutsche sind, so gewiß ist Schleswig auch ein Dänisches Land und dessen Einwohner sind Dänen, so gut wie die Einwohner des Königreichs Dänemark. Darum sagen auch wir mit dem geehrten Verfasser des Aufsazes in der Beilage N° 20 d. Bl.: Weg mit dem Dänischen, wo das Volk Deutsch ist; — weg aber mit dem Deutschen, wo das Volk Dänisch ist! und erwarten mit Zuversicht von unserm gerechten Könige eine Aenderung dieses drückenden und belägenwerthen Zustandes, der jedes Aufkeimen eines edlen Volksefühls in der Geburt erstickt und jeden braven Bürger mit Wehmuth erfüllt! Möge denn auch dieser Aufsatz zum Beweise dienen, daß das Dänische Vaterlandsgefühl noch bei weitem nicht erloschen ist in dem Herzen des Volke, und daß dieses Volk, erkennend, wie sehr seine Sprache und seine ganze Volksthümlichkeit verletzt und verkannt werden, sich sehr nach einer natürlichen Entwicklung dieses unnatürlichen Zustandes! Möchten unsere Gegner denn auch endlich inne werden, daß ihre Bemühungen, das Dänische Schleswig zu germanisiren, vergeblich sind, daß alles Deutsche bei uns immer als etwas Fremdes betrachtet wird und die geliebte Muttersprache über kurz oder lang den Sieg davon tragen wird!

X., Y. und Z. im Schleswigschen.

.....

N. Chr. Nissens artikel i „Itzehoer
 Wochenblatt“ Juli 1837. Facsimile

*) Rescript d. Gottorfer Obergerichte v. 19ten Jan. 1811.

hvilket som helst Offer, som Nissen. Desværre levede han saa kort; han var at ligne ved en elektrisk Gnist, der blot skulde tænde og fænge og da forsvinde. Gnisten tændte fuldstændig mit Hjærte; efter over 40 Aars Forløb føler jeg endnu dens Virkninger.

Eter at Nissens Artikel havde været at læse i Itzehoeren, blev han og jeg endnu mere opildnede for at kæmpe for den danske Sag end hidtil; det forekom os, at vi nok kunde være vort Kald voksne med Hensyn til Udførelsen af det nødvendige Skriveri, og den Aand, der opfyldte os, og det Syn paa Forholdene, vi besad, forekom os at have en saadan Styrke, at vi aldrig vilde kunne trættes i at virke for Fædrelandets store Sag. Spørgsmaalet var nu foreløbig blot, hvorledes vi selv skulde faa et Blad istand? Jeg nærrede dog et stærkt Haab om hos Regeringen paa Got-torp at erhverve et Privilegium hertil, men lønlig maatte Sagen drives, at ikke Seneberg eller hans Fætter og Faktor Sørensen fik Nys derom, da der da vilde blive gjort alt for at forpurre vort Værk.

Vi vidste endnu ikke om en Professor Flors Tilværelse at sige, — — men Flor skulde snart stille sig ved vor Side og overtage Ledelsen af vort ligesaa vanskelige som vigtige Anliggende.

Vor Artikel i „Itzehoer Wochenblatt“ undgik ikke hans skarpe Opmærksomhed i Kiel. I dette Blad hørte han nu fra Nordslesvig en Røst, som han i 10 Aar med Længsel havde lyttet efter — den første ægte Folkestemme mod det herskende tyske Sprogtyranni, — en fortvivlet Stemme, der, for overhovedet at blive hørt, maatte bruge Tyranniets Sprog!

Flor forstod ogsaa tilfulde, at saadanne Udbrud fra det døende sønderjydske Folk hurtig vilde blive kvalt, idet den enfoldige Bogtrykker Schönfeldt vilde blive irettesat af Bladets selsvigholstenske Velynder og paalagt [for Fremtiden at holde Bladets Spalter rene for slige Uhumskheder.] Flor besluttede derfor straks at komme hin Røst til Hjælp. — — Han følte, at hans egentlige Arbejdsmark nu var bleven aabnet, og Rejsen maatte nærmest gælde Haderslev; thi i Aabenraa var Byens „Wochenblatt“ redigeret af en Købmand Kobberholdt, der ikke alene var fny-sende tysk, men formelig revolutionær, saa det næsten hver Gang blev beslaglagt; i Haderslev derimod havde „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“ en Agent C. Sørensen (Senebergs Faktor), og hos ham vilde de nødvendige Oplysninger bedst være at finde, maaske det rigtigste Vink om at komme til Maalet. Flor sadlede kort efter Fremkomsten af Nissens ildfængende Opraab sin norske Skimmel og begav sig paa dens Ryg paa den 18 Miles Rejse til Haderslev. Undervejs besøgte han Dr. Manicus i Ekernførde og Herredsfoged v. Wimpfen i Flensborg, der netop skrev sin slesvigske Historie.

Chr. Flor

Chr. Paulsen

Ikke mange Dage efter, Løverdag Aften den 30. Juli, kom Nissen løbende til mig og fortalte, at Professor Flor fra Kiel var ankommen til Byen i det Øjemed at faa et dansk Blad oprettet her. Den fremmede Herre havde henvendt sig til C. Sørensen, og denne var ikke alene gaaet ind paa Ønskeligheden af, at „Lyna“, hans Fætters „Wochenblatt“, maatte blive omdannet til et dansk Organ, men endog faaet Fætteren, hed det, stemt for Idéen. Sagen skulde drøftes og fastsættes den følgende Dag hos Nis Lorenzen paa Lilholdt. Flor vilde leje en Vogn til Turen og medtage ikke alene Seneberg og Sørensen, men ogsaa Nissen, hvem Flor havde spurgt efter, og som saa rosværdig var bleven ham anbefalet af Dr. Paulsen. Nissen havde i sit Hjerte fundet, at det var urigtigt, at jeg rent skulde udelukkes fra disse Forhandlinger; derfor kom han hemmeligt for at opfordre mig til uden videre næste Dag betids at indfinde mig ved Vognen, og Flor vilde da, naar han af Nissen hørte, at jeg var en god dansksindet Sønderjyde og selv i den senere Tid havde tænkt paa et dansk Blads Udgivelse, næppe nægte at tage mig med.

Dette gjorde han heller ikke, tværtimod han ønskede kun, at hans allerede sankede lille Flok maatte forøges. Men jeg, og vist ogsaa Nissen indsaa det unyttige i at vente noget tilfredsstillende Resultat af Forhandlingerne med Seneberg. De, som kjendte ham, kjendte ogsaa hans medfødte Ængstelighed og store Forsigtighed, hans Frygt for Arbejde og Bryderier ud over det jævnt daglige, hans tyske Dannelse og Mangel paa dansk Aand; hans Ærefrygt for Byens Autoriteter, alle tyske. At

Nordslesvig kunde behøve et dansk Blad, indsaa han vel, ligeledes, hvilket var Hovedaarsagen, at „Lyna“, udgivet paa dansk, ville herefter opnaae stor Udbredelse og blive mere indbringende; men da det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig kun maatte tolereres som et Bondesprog, medens Tydsk overalt og i alt var Landets officielle Sprog, saa var det voveligt at ville forsvare hint.

Imidlertid kom vi alle, Flor, Seneberg, Sørensen, Nissen og jeg, paa Vognen og kørte til Gaarden Lilholdt, hvor vi den lange Sommerdag spiste, drak og diskuterede — — —.“

På Lilholdt traf de professor Paulsen, der var kommet over med Assens-Aarøsund-færgen.

„— — — Henimod Aften syntes Sagen at være afgjort. Vi kørte tilbage til Haderslev, og undervejs hørte jeg, der taltes mest om at vinde Pastor Hertel som den nærmeste og mest skikkede til at have Tilsyn med den danske Lynas Redaktion.

I flere af Ugens følgende Dage gjorde Flor paa sin Hest en for ham besværlig Rejse omkring i Nordslesvig og over Grænsen ind i det Nørre-rydske for at underrette saadanne her ansatte Gejstlige, han kjendte fra Kjøbenhavns Universitet og Borgerdydskolen, om, at der herefter vilde udgaa et dansk Organ i Haderslev til Forsvar af Danskheden og Modersmaalet, og opfordrede dem til at virke for dets Udbredelse, enhver i sin Kreds, og flittig at indsende passende Bidrag til dets Spalter.

Efter denne Rejse vendte Flor tilbage til Haderslev for endnu at træffe Aftale om et og andet med Seneberg og da at begive sig hjem til Kiel. Han besøgte først mig, jeg ved ikke af hvilken Grund. Jeg fortalte ham, hvad jeg under hans Fraværelse havde hørt ynte om inde fra Trykkeriet, at Seneberg nemlig havde taget den Beslutning, *ikke at ville indlade sig paa det gjorte Forslag*, hvis Pastor Hertel i Aastrup ikke blev Bladets Redaktør. Dette klang som et Tordenskrald i Flors Øren, thi han havde ikke anet, at han i Seneberg havde haft med en vægelsindet eller karakterløs Mand at bestille.“ (K.)

„ — — — Skønt det var sent paa Dagen, kørte Flor, Sørensen og Koch øjeblikkelig til Aastrup. Her gik det ret varmt til, og i Samtalens Løb antydede Sørensen, at Seneberg ikke følte sig bunden af det givne Løfte. „Det var — fortæller han —, som om Torden og Lynild slog ned i den stille Præstegaard“, og lige saa behagelig Flor hidtil havde været, lige saa „uforskammet, plump og massiv“ viste han sig nu, da Sagen ikke gik efter hans Hoved.“ (L.)

„[Næste Morgen] ilede han straks med mig [Koch] ind til Bogtrykkeren og spurgte ham meget alvorligt, om det ikke var en ren Aftale, at Lyna herefter skulde udgaae paa dansk o. s. v. Seneberg svarede, at der ikke var truffen nogen *bestemt* Aftale herom, der var blot bleven *talt*

derom, og han maatte erklære, efter at have overvejet Forslaget, at han ikke kunde eller vilde gaae ind derpaa — —.“

„Til Afsked lettede Flor sit Hjerter med en saadan Strøm af djærve Ord, at Seneberg og hans Hus aldrig glemte dem.“ (L.)

„Inden Flor forlod Haderslev for, som en General efter et tabt Slag, sørgmodig at begive sig hjem, besøgte han endnu mig [Koch] om Aftenen, hvor Nissen og jeg søgte at trøste ham saa godt, vi kunde, foreholdende ham, at jeg længe havde staaet i Begreb med og nu modigere end hidtil agtede at tilkæmpe mig Privilegium paa Udgivelsen af et Ugeblad o. s. v. Men han vedblev at ytre sin store Mistillid til, at jeg var istand til at opnaae mit Ønske, og med Hensyn til den Kapacitet som jeg om end i tarvelig [ringe] Grad maatte besidde for at kunne redigere et Blad, da syntes han heller ikke tilbøjelig til at samstemme med vor Tilfredshed i saa Henseende, selv ikke efter at der var bleven ham overrakt nogle af mig forfattede Digte til Gjennemsyn, af hvis bundne og, efter min Mening, forøvrigt gode Stil det maatte blive ham klart, at jeg i det mindste var det danske Sprog mægtig. Men tilfældigvis var de Digte, jeg havde haft ved Haanden, af religiøst Indhold, saa at han, skjønt uden at sige det, heraf fik et nyt Bevis for, hvad Sørensen allerede den første Dag havde hvisket ham i Øret, at jeg var en Pietist, altsaa et af de Mennesker, som Flor i temmelig høj Grad foragtede. Vel var jeg ikke en af disse fromme Folk, — — — jeg havde derimod som opvoksende Dreng haft det Held at have en kristelig oplyst dansk Moder, som havde holdt mig til at studere Biblen og at tilegne mig sunde, kristelige Grund-sætninger. — — —

Der blev da heller ikke noget videre besluttet. Flor vilde, dersom jeg, hvad han slet ikke troede, kunde faa et Privilegium, ønske mig af Hjerteret tillykke, og dermed red han den følgende Morgen tilbage til Kiel.

— — — Jeg havde straks efter at have erfaret Senebergs Omslag, endnu inden Flor var vendt tilbage fra sin Rundrejse, altsaa inden han selv anede noget om, at Lyna ikke var at faae, forfattet og til Regjeringen paa Gottorp afsendt en Ansøgning — —.“

Den 27. august skriver Flor fra Kiel, at Paulsen, Manicus og han har været sammen og udvalgt Koch til redaktør af det nye danske blad. Samtidig har de skrevet til pastor Hertel i Aastrup og bedt ham om at være behjælpelig ved redaktionsarbejdet. Brevet slutter: „Hils venskabeligst alle Vore og konferer med den ærlige og forstandige Pastor Hertel.

Deres Flor.“

Koch bemærker: „Desværre havde Nissen og jeg ingen at hilse, og vovede lige så lidt at konferere med Hertel. — — Flor havde, besynderlig nok, endnu ikke indset, at, ligesaa lidt som Seneberg duede for den dan-

ske Sag, ligesaa lidt duede hans Faktor Sørensen dertil. Begges intime Forbindelser med Byens Tydskliberale, og Senebergs Bestræbelser for at forhindre et nyt Blads Opkomst ved Siden af hans Lyna, maatte afgjøre Sagen.“

Uheldigvis var Flors brev sendt til Senebergs adresse, så Koch blev nødt til at lade bogtrykkeren læse det, og det allerede i forvejen spændte forhold mellem de to naboer blev ikke derved bedre. — Det bevirkede, at Sørensen omgående skrev et brev til Flor, hvori han roste Seneberg på Kochs bekostning, sidstnævnte var absolut ikke kvalificeret til at lede dette bladforetagende og havde jo egentlig slet ikke noget med bladet at gøre. Men Flor syntes dog ikke at lægge videre vægt på Sørensens bagtaleriske brev. — Da Sørensen nu mærkede det trofaste sammenhold mellem Nissen, Koch og Flor, Paulsen, forsøgte han at få dem i miskredit hos Trykkefrihedsselskabet i København.

Den 3. september skriver Koch til Flor og bekender, at han allerede i slutningen af juli indsendte en ansøgning om et bladprivilegium til regeringen i Gottorp. „— Kort derpaa fik jeg Nys ved min Procurator (en Copist) i Slesvig om, at min Ansøgning vilde gaae til Magistratens Erklæring hersteds. Jeg tøvede intet Øjeblik, men ilte til Borgmesteren og dernæst til de øvrige Senatorer og anvendte ved enhver især alt muligt ved min Talekonst for at stemme dem gunstig for min Plan og for at formaae dem til at afgive en saadan Erklæring, der kunne bære de Frugter, jeg attraaede. I Førstningen vare de alle kolde, og jeg mærkede, at de havde betragtet mit Projekt (thi det var allerede arriveret fra Slesvig) som uoverlagt af mig. — — Da jeg imidlertid blev ved med at ytre min Lyst til Sagen, — — lovede de alle at ville gjøre alt muligt for at befordre mit Ønske. At dette er sket, derom har den ene af Raadmændene, der har meest Indflydelse, og som interesserer sig meest for mig, forsikret mig og sagt, at min Ansøgning er anbefalet paa det bedste. Det er i Dag nu 14 Dage siden, og nu venter jeg hver Dag med største Længsel efter den saa ønskede Concession. — — —

— — — Hvergang mit Mod, forinden vi havde den Ære at kjende Dem, begyndte at synke, da ingen Udvej saaes til at udrette noget for Retfærdighedens Sag, opmuntrede og trøstede min nidkjære Nissen mig og indgød mig altid Haab og Fortrøstning om en lykkeligere Fremtid. Denne Fremtid begynder nu at skinne med yndig Glands som en skjær Morgenrøde paa Østens Himmel, og begge vore Hjærter juble og hilse den frembrydende Dag i Stilhed og fast Tro. Men min Nissen beskjæmmer mig næsten, idet han overgaar alt i Nidkjerhed og inderlig Hengivenhed for den hellige Sag; han bærer et uudsletteligt Had mod al Tydskhed, og jeg forsikrer, at han agter ikke sit unge Liv, men offrede det villig, hvis saadant krævedes, for sit Fædreland. Men Gudskelov, Grev

Gerhards Dage have vi ikke meer. Dertil bærer Nissen endnu et oprigtigt, ja ædelt Hjærte, fuld af den varmeste Fædrelandskjærlighed, saa at han erhverver sig den største Agtelse blandt de, der kjender ham, og vi have i ham en til Døden tro Allieret. Om mig tør min Pen intet sige; blot saameget, at Tiden vil opklare, om jeg bærer nogen Glød i min Barm for mit Fædreland og for dets hellige Sag, og at jeg, hvis det ikke allerede er bekjendt, er en ægte Grundtvigianer, der ynder den store Mand ubeskriveligt i al Henseende — — —.“

Og den 10. september:

„ — — Min Ansøgning er kommen tilbage igjen til en endnu yderligere Erklæring; idet at Vedkommende i Slesvig, der ere meget ængstelige ved Gjenstande som nærværende og vil bruge den største Forsigtighed, søge at erholde den *allernøjagtigste* Oplysning om mig, mine *Kvaliteter og Forhold*, forinden de tør give mig Bevilling ihænde. Jeg blev til den Ende i Forgaars indkaldt for Magistraten for at gøre Rede og Regning for endeel Spørgsmaal, men som jeg haaber lykkeligt at have besvaret. — Ved denne Lejlighed gjentog jeg min Bøn om kraftig Understøttelse af min Petition, som paa det venskabeligste blev mig lovet, og håber jeg saaledes, at min Ansøgning heldig har gjennemgaaet anden Prøve og kan ventes snart udfærdiget fra Regjeringen — — —“.

Men først i september kom der afslag fra regeringen på Gottorp.

„Sagen var denne, at Udstedelsen af kgl. Privilegier eller Concessioner tilkom alene Kongen gennem Kancelliet og sorterede slet ikke under den gottorpske Regjering, hvis egentlige Funktioner ingen i Almindelighed kjendte. Den burde straks have sendt min Ansøgning tilbage med den Besked, at jeg med mit Anliggende havde at henvende mig til Kongen. Men skjelmisk nok lod Regjeringen mig blive i min Uvidenhed overtagende Majestæten Rolle — — —.“ End ikke Paulsen som juridisk professor kunne oplyse Koch om den rigtige vej. Dette viser den uklarhed, den gottorpske retspleje var bleven indhyllet i.

„Jeg [Koch] lod mig, skønt endnu uoplyst om, at jeg gik en urigtig Vej, ikke hermed slaae af Marken. Jeg forfattede straks en ny, yderligere motiveret Ansøgning, med hvilken jeg selv begav mig tilhest til Gottorp og tilbagelagde den 13 Mil lange Vej på en Dag. — — — Den følgende Dag fik jeg Audiens hos en af Regjeringens Medlemmer, Konferensraad Rist, og søgte for ham at lægge min Sag Regjeringen paa Hjerte. Han gav mig ikke tilkjende, at jeg havde at henvende mig paa allerhøjeste Sted, derimod søgte han at gjøre mig Sagen vanskelig for mit eget Vedkommende, idet han foreholdt mig, at jeg var Kjøbmand og kunde som saadan have fuldt op at bestille og ikke have Tid til at skrive et Blad. Enden af vor Samtale blev dog, at han lovede, og hvori jeg virke-

lig syntes at skimte et Haab om mit Ønskes Opfyldelse, „das die Regierung allerdings mein Gesuch nochmals in Erwägung ziehen würde, und ich würde dann nachdem den Entschluss derselben zur Kenntnis erhalten“, og hermed blev jeg foreløbig affærdiget. Efter at have set mig lidt om i den lange, smalle By, besteg jeg om Aftenen atter min Ganger, og naaede i Morgenstunden mit Hjem.“

Den 3. oktober skriver Flor og fortæller, at Paulsen har været i København. „— — — Med Kongen har P. ikke talt et Ord om Slesvig eller dets Forhold, derimod meget med Prinds Christian og Etatsraad Adler, hvilke, især den sidste, i høj Grad interesserer sig for at holde paa Slesvig, ansaae ogsaa det danske Sprog for et Middel dertil, men antog, at Slesvigerne ønskede at være eller blive Tyske. (Bøndernes Petitioner til Stænderne have altsaa intet rokket ved denne, alle Regjeringsmænds og Fornemmes haardnakkede Anskuelse! Desto mere nødvendig er Bladet!) — — —

Heller ikke ynder jeg den pecuniære Hjælp af Selskabet [Trykkefrihedens], som dette til den Tid vil og kan yde os. Vil vi vente nogensinde at slaae vor Dødsfjende *tilgavns*, saa skal det skee ved vor egen, d. e. Slesvigernes Kraft. Som det er deres Skam at lade sig narre og kue, saaledes skal det være deres egen Ære at afkaste Aaget. Slesvigernes *indvortes* Vækkelse, som er det, vi arbejder paa, kan ikke en Masse *udenfor* Slesvig frembringe; thi kun, naar Slesvigerne selv ansee sig for Danske, kunne begge uden Ængstelse eller Forstillelse behandle hverandre som virkelige Brødre. — — —

Hvad Deres Grundtvigianisme angaar, da er denne kun eet Baand mere imellem os — —.“

Først den 8. oktober skriver Koch til Flor og fortæller om sit første nederlag. Nissen vedføjer følgende:

„Højstærede Hr. Professor!

De vil af Ovenstaaende have set, den ringe Nytte vores gode Koch høstede af sin Slesvigske Rejse. Men da vi nu engang er et Par stivsinde Krabater, saa har Rejsens maadelige Udfald langt fra kunnet svække vort Mod, men end mere overtydet os om, at kun Udholdenhed og utrættelig Virksomhed kan føre til det ønskede Maal. Det er da i denne Overbevisning, at jeg i Forening med min Ven Koch anmoder Dem tilligemed Hr. Professor Paulsen om, at virkeliggjøre den i Deres sidste Skrivelse gjorte Plan, at oprette et Selskab, som kunde virke med Kraft og Eftertryk for vores gode Sag. Da Trykkefriheds-Selskab ifølge sin Bestemmelse ingenlunde kan indskrænke sin Virksomhed til det Slesvigske alene, saa kan dets Bestræbelser heller ikke, selv med stor Opofrelse i saa Henseende, stifte den tilsigtede Nytte.

Et Selskab for Nationalitetens Fremme* i det Slesvigske vil derimod udeelt kun anvende sine Midler og sin hele Virken til Opnaaelsen af sit Formaal, og maa i høj Grad interessere enhver Skandinav, hvis Hjærte føler varmt for sit ældgamle Fødelands Ære. Her i Omegnen troer jeg ogsaa, at Planen vil finde stor Deeltagelse, og maaskee endmere i Kongeriget Danmark. Deres høje Patriotisme, højtærede Hr. Professor, er os Borgen for, at baade De og Hr. Professor Paulsen vil tage vores Proposition eller rigtigere, Deres egen i nærmere Overvejelse, Deres rene Sindelag, at De ikke som desværre mangen højtbegavet Mand, vil skamme Dem ved at virke i Forening med Mænd, som Tilfældet eller en evig Styrelse, anviiste en Virksomhed i Staten, der er forskjellig fra Deres.

Planens nærmere Arrangement overlader vi tillidsfuldt til Dem. Det er nødvendigt, at Mænd, hvis Navn har Vægt, stiller sig i Spidsen og udstæder Indbydelsen; vi kjender ingen i hele Landet, som bedre egner sig til saadant Hverv, end De og Hr. Professor Paulsen.

Det er næsten Vished, at Tyrannerne i Slesvig vil nægte Selskabet Udgivelse af et Blad, jeg har derfor tænkt paa en anden Udvej. En Mand, hvis Navn er mig ubekjendt, har i denne Tid erholdt Privilegium at anlægge en Boghandel i Kolding, det vilde da maskee være muligt at vinde ham for Sagen, han kunde da endvidere anholde om Tilladelse til at anlægge et Trykkeri idetmindste for Bladet, og denne Bevilling skal, eftersom jeg har hørt, ikke være svær at bekomme.

Indbydelsen maatte snarest mueligt udgaae, vort stakkels Fødeland trænger til hurtig Hjælp. At K. og jeg vil virke i vores Egn af alle Kræfter, behøver jeg ikke at forsikre, og ligeledes tror jeg med Føje at kunne vente, at de fleste danske Blade vilde, naar vores Blad kommer i Gang, optage de vigtigste af dets Afhandlinger og vores Ideer saaledes naae en temmelig stor Udbredelse.

Med sand Højagtelse

Deres hengivne

Niels Chr. Nissen.“

Nissen til Flor den 29. oktober:

„ -- — Det glæder mig inderligt, at De anseer vor Sag virkelig for „hellig“. Ogsaa min Ven Koch og jeg have fra første Øjeblik betragtet denne for alt for vigtig, at vi ene af egen Kløgt skulde handle, og derfor anbefalet den i Guds Varetægt, bedende at han vilde sende Frelse for de mange Tusinder, der truedes med aandelig Død, og atter vække en livlig og friere Nationalaand i vort dybt faldne Fædreland.

* Man undres over Nissens fremsynethed. Først 1888 kom der faste rammer om det nationale arbejde i Sønderjylland.

De fordrer Oprigtighed og Aabenhjertighed, Hr. Professor. Med Glæde opfylder jeg Deres Ønske, og idet jeg hermed overlader Dem min politiske Troesbekjendelse, som ogsaa vor Koch, uden at ændre en Tøddel derved, vedkjender sig, tilfredsstiller jeg tillige en længe følt Trang, denne nemlig, at give Dem, højstærede Hr. Professor, et kort men klart Overblik over vores Anskuelse i saa Henseende, for at De nøjagtig kunne vide, med hvem De have at bestille.

1) Vi erkjender Svensken, Norsken og Dansken for Brødre, og *Skandinavien for vort fælles Fædreland*;* det store Fædrelands Grænser ere mod Syd Eideren, mod Nord Ishavet, mod Øst den bothniske Havbugt og mod Vest: Vesterhavets Bølger.

2) Vi erkjender Slesvig eller Sønderjylland som en Følge deraf for et ægte dansk Land, og anseer Forbindelsen med Holsten som den største Ulykke, der er overgaaet vort Fædreland.

3) Vi maa, støttende os paa det foregaaende, ansee en fuldkommen Skilsmisse fra Holsteen, for Sønderjyllands største Lykke, og det første Skridt til saadant som dets Friheds og Selvstændigheds Morgendæmring.

4) Vi forkaster de gamle Pergamenter og Skriverter, som den saakaldte Constitutio Valdemariana, Christian den Førstes Privilegier etc. etc., der skulde sikre en evig Forbindelse imellem Slesvig og Holsteen, fordi de ere affattede uden Folkets Samtykke efter Fyrsternes og de Stores Godtbefindende, og Folket betragtet som et Gods, man efter egen Tykke kunde forhandle, som man vilde. Vi giver ligeledes med største Glæde Afkald paa al Krav om Gjenoprettelse af de saa omtalte Slesvig-Holsteenske Landdage, idet vi bede Gud, at han i Naade vil bevare os for slig en Forfatning, hvor tydske Prælater og Riddere ubarmhjærtigt svingede deres frygtelige Svøbe over det forhånede og ringeagtede Folk.

5) Vi ønske intet hjærteligere end den nøjagtigste Forbindelse med vort gamle Moderland, og frie Institutioner, ikke dannede efter gamle Papirer og ikke affattede saaledes, at de begunstiger den ene Stand paa den andens Bekostning. Den ægte sande Folkefrihed bør være hjemme paa de danske Sletter, den Frihed, hvis Indretninger sigter til at oplive Nationalaanden og som betragter selv den ringeste Mand som Fædrelandets fribaarne Borger, hvis Ord bør høres og paaskjønnes med samme Opmærksomhed, som sin fornemme Broders. Det er i Korthed, højstærede Hr. Professor, vores politiske Anskuelse, og De vil finde, at vi stedse vil handle consequent og denne vor givne Erklæring tro, hvor Lovene blot nogenlunde tillader det.

At Hr. Professor Paulsen under sit Ophold i Kjøbenhavn havde Lejlighed til at tale med Prinds Christian, anseer jeg som et vigtigt Skridt til

* Fremh. af udg.

vores gode Sags Fremme. Thi i to forskjellige Retninger troer jeg, at vi maa udbrede vor Virksomhed; nemlig deels søge at fremkalde Stemmer af Folkets Midte, deels ved enhver Lejlighed gjøre Regjenten og andre Mænd, som have Indflydelse, opmærksom paa saadanne Stemmer, og overbevise dem om, at det ikke var Folkets Mening, der hidtil udtalte sig i Blade, der vilde indbilde sig at være Folkets Organ, men kuns enkelte forskruede Hoveder, der lode deres væmmelige Skræppen lyde.

Maaske var det muligt, Hr. Professor, i Kjøbenhavn paa een eller anden Maade at erfare, om vor Kochs Ansøgning er indleveret til Cancelliet, for at han, naar det endnu ikke er sket, straks kan henvende sig direkte til samme. Tiden svinder hurtigt, og Omstændighederne trænger paa at virke af al Magt.

Hr. Professor Paulsen [s Bog] : „Slesvig og Danmark“ kan vel ventes uddelt til efter Nytaar; jeg venter meget af samme, især naar Selskabet [Trykkefrihedens] vilde lade endeel gratis fordele i det Slesvigske. Jeg havde isinde at ville have skreven til Hr. Pastor Gad desangaaende, men maaske De nu vil besørge det. I al Fald tror jeg, det vilde være hensigtsmæssigere at uddele de omtalte Skrifter, end de af Repræsentanterne til Fordeling antagne i Bibliothek for Ungdommen.

Til Slutning vil jeg bede Dem, Hr. Professor, ikke at skrive Sørensen til, førend De har erholdt nærmere Efterretning fra os. Vi har endnu ikke aabenbaret ham alt. Han skal nok blive god, men han skal først hjælpes paa den eneste rette Vej.

Med sand Højagtelse

Deres hengivne N. Chr. Nissen.“

Den 7. november skriver Flor atter til Koch og Nissen og fortæller, at han for nogen tid siden pludselig var bleven kaldt til København.

„— — — I Torsdags Morges var jeg hos Etatsraad Adler. Prinds Christian ønsker jeg for det første ikke at tale med. Adler syntes tilfulde at indse den *politiske* Vigtighed, som det danske Sprogs Vedligeholdelse i Slesvig har, og paastod, at Prinds Christian gjorde det samme. Jeg sagde ham, at hvis Deres Ansøgning om et Ugeblad fra Regjeringen i Slesvig ikke var sendt til Cancelliet, — — — saa vilde der fra Dem indkomme en saadan til Kongen, men selv Kongen vilde næppe understøtte den i Cancelliet, hvis ikke en kraftig „Fürbitter“ overleverede ham den, og det kunde maaske Prinds Christian være. Adler paatog sig at udvirke i denne Sag, hvad der lod sig udvirke. — — —

Professor Paulsens Skrift angaaende „det danske Sprog“ i Hertugdømmet Slesvig er nu af Trykkefriheds-Selskabet udgivet, — — jeg tror, det vil gjøre Nytte. I Boghandelen vil det være at faa for 12 Skilling Rigs-

bank. Der er intet Spørgsmaal om, at efter nogen Tid vil vi paa Begjering faae 100—200 Ex frit at uddele til Almuen i Slesvig. Overvej denne Sag og siig mig saa Deres Mening om den fornuftigste Fordeling — —.“

Den 12. november kan Koch fortælle Flor, at der er kommet afslag på hans anden ansøgning:

„— — — Det er klart, at denne Afgjørelse var sket uden at „Seine Majestät“ eller hans Kancelli vidste det mindste om hverken den første eller anden Ansøgnings Tilværelse. Thi saa stor var det tyske Bureaukratis Egenmægtighed i den danske Provinds Sønderjylland bleven, at det, ogsaa opad — og hvad da nedad? — uden videre vovede selv og gjentagen at afgjøre Spørgsmaal, der alene tilkom Kongen og hans Kancelli at besvare.“ (K.)

Den 25. november kan Flor fortælle, at Orla Lehmann i et brev har meddelt ham, at kun kongen kan give privilegiet, og den 19. december skriver han:

„ — — — I dette Øjeblik har jeg endelig faaet Brev fra Etatsraad Adler, hvis Indhold for det første er godt. Prinds Christian vil tage sig af Deres Anliggende og ønsker sig Deres Ansøgning tilsendt; han vil da understøtte den hos høje, i Nødsfald hos Allerhøjeste Vedkommende — — —.“

Juleaftensdag modtog Koch og Nissen Flors koncept til ansøgningen. Den blev straks renskrivet og endnu samme aften sendt med breve til prinsen og dennes kabinetssekretær, etatsråd Adler til sidstnævntes adresse i København.

Brevet til kronprinsen sluttede med forsikring om, at det slesvigske folk, skønt unaturligt bundet til en fremmed nabo, aldrig ville glemme moderlandet, „og uagtet Folkelighed, Sprog og Fædrelandskærlighed synes at maatte forsvinde for fremmed Indflydelse, saa ere disse Følelser dog ikke længere borte end Gløder, der er bedækket med Aske, men ved et jævnt Aandedrag paany kan sættes i klar og yndig Glans. Det er saadanne Gløder, Deres kgl. Højhed, der atter skal oppustes og bringes til nyt Liv og Klarhed — — —.“

„Allerede den 3. Januar [1838] kunde jeg [Koch] tilskrive Flor følgende meget behagelige Meddelelse: „— — Nytaarsdag fik jeg allerede Brev fra Etatsraad Adler, han havde afgivet mit Indlæg til høje Vedkommende, men at Prindsen ønskede en anbefaling fra Conferensraad Johannsen [Amtmand i Haderslev]. Da Adler desuden havde tilskrevet Amtmanden, saa var denne anbefaling let at faae, og som jeg i Aften afsender med Posten. En afskrift følger herhos, hvoraf De vil se, at Manden med et er bleven aldeles stemt for vor Sag. Han var desuden meget venskabelig imod mig, underholdt sig længe med mig og erklærede: At nu fik vi Tilladelsen.“

„Tilfældet er typisk og viser ikke alene den Respekt, der dengang stod om Tronfølgerens Person, men ogsaa, at Kongemagten, anvendt paa rette Tid og Sted, kunde have holdt det slesvigholstenske Bureaukrati i Tømme.“ (L.)

Den 7. januar 1838 skriver Nissen til Flor:

„Højstærede Hr. Professor!

Min hjærtelige Lykønskning til det nye Aar! Maatte alle Deres Ønsker vorde til Virkelighed, og maatte Deres utrættelige Stræben for vores hellige Sag krones med Held og Lykke!!!

De vil, Hr. Professor, om føje Tid vistnok erholde Brev fra Sørensen, han er smækvred og vil, som han har sagt mig, skrive Dem til, hvor han da formodentlig vil give sin Harme Luft. Men da det nu ingenlunde kan være hværken Koch eller mig ligegyldigt, at vorde fremstillet som svigagtige, lumske Mennesker for Folks Øjne, allermindst for saadanne som Deres Velbyrdigheds og Professor Paulsens, hvis Agtelse vi skatte saare højt, saa tror jeg det ikke overflødig ved et Par Ord at skildre vores Fremfærd imod ham.

Det er Dem, Højstærede Hr. Professor, bekjendt, at min Ven K. og jeg i Betragtning af Sagens Vigtighed havde besluttet i Henseende til Ansøgningen at observere den dybeste Taushed. Denne burde paa ingen Maade brydes, heller ikke for Sørensen, som fra Begyndelsen af havde vist en meget tydelig Antipathi mod Koch eller rigtigere mod hans Redaktion. Vi maa derfor befrygte, at Sørensen, naar han fik Nys om vores Forehavende, af Grunde der efter hans Anskuelse og Bedømmelse af Sagen kunde være meget gyldige, kunde lægge Hindringer i Vejen. Det er ikke *heel sandsynlig*, da Sørensen iøvrigt er en vakker oprigtig Mand, men det var mueligt. Derfor taage vi, indtil for kort Tid, omtrent for 14 Dage siden. Nu vilde vi tage Bladet fra Munden og opdage ham alt, lidt efter lidt, men da han viste sig som rædsom vred især mod Koch, og yttrede at han kunde, naar han var slet nok dertil, fordærve hele Sagen (hvortil jeg iøvrigt anseer ham for svag) saa maa vi atter tie, indtil vi ere lykkelige nok, at have Bevillingen i Hænderne.

Fra Koch har Deres Velbyrdighed erholdt Brev og han har saa deri vel meddelt Dem alt, hvad der hidtil er forefalden; jeg kan altsaa tie derom, og blot bede Dem, som hidtil at bevare os Deres Agtelse. Vi skal som troe Dannemænd, hvor der gives Lejlighed, kjæmpe for vores hellige Sag, og når først Banneret udfoldes, da skal Kjæmperne nok komme skareviis. Til Hr. Professor Paulsen har jeg skreven om at erholde endeel af sit Skrift over det danske Sprog i Slesvig til Fordeling. Over selve Fordelingen har jeg udfærdiget en lille Liste, som naar det for-

langes, skal vorde Dem tilsendt; Gud give snart god Efterretning fra Kjøbenhavn. Mange Hilsener fra Koch.

Med Højagtelse

ærbødigst N. Chr. Nissen.

De erholder dette Brev, Hr. Profesor, pr. Couvert, fordi jeg ikke vilde gjøre Opsigt med at skrive til to Professorer paa een Dag, især da Koch saa ofte skriver til Dem.“

Denne efterskrift viser klart, hvor forsigtig Nissen og Koch skulle være i den lille slesvigholstenske dominerede sladderfyldte by.

Den 11. marts skriver Koch til Flor bl. a. (et brev fra Nissen samme dato må være gået tabt):

„— — — Prof. Paulsens Skrift virker forbausende. Alle de, som have faaet Lejlighed til at læse det, ere vundne for Sagen. Mange Skolelærere ere enthusiastisk indtagne i Prof. Paulsen. I Forgaars kom der en Skolelærer, mig ellers ubekendt, løbende til mig og spurgte, om jeg ingen Oplysning kunde meddele om Sagen; han havde læst P.'s Skrift og havde hørt, at Volquardsen havde taget til Gjenmæle, hvilket var en nederdrægtig Streg, sagde han. Nissen fortalte mig nylig, at for nogle Dage siden en Primaner, der frekventerer vor latinske Skole, havde i Klassen indladt sig med Volquardsen om hans Artikel og yttrede sig saaledes til ham: at det, for ikke at bruge andre Udtryk, var en slet Handling af Dem (V.). Efter en nogenlunde sindig Debat vare de imidlertid bleven heftige, og da V. vedblev at forsvare sin Adfærd, sprang Primaneren hen, tog sin Hue og gik ud af Klassen med den Bemærkning, at her havde han ikke mere at bestille. Primaneren er født i Apenrade Egn og skal være en dygtig Fyr — —.“

Men med bladprivilegiet trak det ud.

I den lange og trange ventetid får Koch en ny idé. I aviserne har han læst, at man i England anvender mægtige kalligraferede petitioner med tusinder af underskrifter for at opnå fordele hos regeringen, og straks forsøger han at omplante denne idé til Sønderjylland. Hos Flor finder ideen god grobund, det er rigtig vand på hans mølle, og han forfatter straks på Kochs opfordring en tekst. Petitionen skulle sendes til stænderforsamlingen, der var indkaldt til møde i maj, thi da ville sprogsagen atter komme på dagsordenen. Der blev forskrevet et stort stykke papir fra Hamborg, og den lokale skønskriver Matthias Christensen tog straks fat, thi udførelsen vilde tage et par måneder. Koch lod for egen regning petitionen trykke og sende ud over Nordslesvig til underskrift, det var så meningen, at når disse indsamlingsskemaer vendte tilbage, skulle navnene kunstfærdigt prentes af Christensen på det store ark.

Flors udkast var forfattet i en mandig og myndig tone, Koch og Nissen forvandlede det imidlertid ved indskud til en krigserklæring, så da befolkningen i Nordslesvig modtog den, indeholdt den det program, hvorpå vi stred til 1864.

I Kochs erindringer hedder det:

„ — Det led langt hen i Marts Maaned, og endnu vidste vi lige meget, Da traadte Typograf Sørensen i Haderslev pludselig frem med en offentlig Indbydelse til Subskription paa „Maanedsskrift for Nordslesvig“ — —. Han havde villet og var kommet Nissen og Koch i Forkøbet. „Hans Blad havde Mottoet „for Frihed og Ret“. — Under slige Deviser kan ofte skjules hvadsomhelst. At være „liberal“ og at gjælde derfor, var dengang højlig paa Mode. — I Spidsen for Haderslevs aktive Liberale stode dengang, om end i Baggrunden, de to Advokater Gottfriedsen og Selig, begge Bysbørn. Den første var en lille mørk, mager, halt Person med et alvorligt, gjennemborende Blik og en skarp Tunge og Pen. Han var Byens og Amtets mest søgte Sagfører og kunde som Selig skrive almindeligt godt Dansk, naar han vilde, men var decideret Slesvigholstener og en Fjende af Danmark. Selig var Mosait og mere moderat. Deres Favorit og dristige Executor var Købmand Peter Hiort Lorenzen. Denne var mere en ren Demokrat, uden fjendtlig Følelse mod Dansk og Danmark, og kom mere overens og mere sammen med Selig.“ Sørensen var købmandens løbedreng. „Sørensen kom triumferende til mig [Koch] med sin trykte Subskriptionsplan; han bad mig om, i mit udstrakte Bekjendskab paa Landet at forskaffe ham Abonenter — jeg vovede ikke at afvise Sørensen, — — og jeg lovede ham derfor at virke for hans Skrift. — Desuden tænkte jeg mig ogsaa Muligheden af, ved Samvirkning fra Flors, Paulsens og Nissens Side at vinde Sørensen saavidt, at vi kunde faa fri Haand over Skriftet. — Jeg sendte derfor straks et Eksempplar af hans Indbydelse til Flor og anbefalede Sagen. Jeg fik herpaa følgende Svar: Kiel d. 20. Marts 1838: — — „Endelig Sørensen! — Tag Dem godt i Agt! — Sæt Sørensen paa Prøve, f. Eks. ved at tale til ham om det fordelagtige, hvis han kunde faa *mig* til at overtage Regimentet. Men vær iøvrigt meget forsigtig med ham, thi han kan for Tiden skade os.“ Imidlertid viste det sig snart, at det nye Maanedsskrift trods sine gode liberale Medarbejdere savnede alle Livsbetingelser, og kort Tid efter gik det ind.“

Den 25. marts skriver Koch til Flor og takker for udkastet til petitionen:

„ — — — Efter mit Exempel sees nu flere og flere danske Skilte her i Byen. Mange komme til mig for at faae Annoncer, Lykønskninger, Skilt-Inskriptioner, Gravvers opsatte hos mig. Dette gjør jeg helt paa Dansk, ligesom de ogsaa tildeels komme til mig af denne Grund. Mine

egne annoncer fremkomme stedse på Dansk. Mine Handelsrivaler hue dem imidlertid ikke, og flere og flere begynde at følge mit Exempel.“

„Medens dette stod paa, havde Flor som jeg [Koch] hver af egen Drift og paa egen Haand skrevet til Prindsens Sekretær Etatsraad Adler, for at animere dem begge til at udvirke os et Resultat af vor Ansøgning, som nu havde været inde i henved et Fjerding Aar. — Kort efter fik jeg følgende Skrivelse fra Adler:

„Kjøbenhavn den 24. Marts 1838.

Det er mig en sand Fornøjelse at kunne underrette Dem om, at Hs. Majestæt allernaadigst har bevilget Deres Ansøgning om Tilladelse til at udgive et dansk Ugeblad for Sønder-Jylland, og at det i saa Henseende fornødne Privilegium allerede er forsynet med Allerhøjstsammes Underskrift.

Ærbødigst Adler.“

„Vor Glæde var overvættes!“

Flor skriver fra Kiel den 26. marts:

„Kjære Ven!

De ved maaske allerede, at *Deres Bevilling i Løverdags er underskrevet af Kongen?* Hvis De ikke var gift, vilde jeg opfordre Dem til, at De og vore øvrige Venner drak dem paa gammel nordisk Vis en lille Rus.

Sagen bliver nu alvorlig som De mærker. Det gjør mig ondt, at jeg ikke det første Halvaar kunde være hos Dem. Imidlertid maa Bladet være i Gang allersnarest, med Begyndelsen af Juni, helst før; thi det danske Stænderblad for Slesvig kommer næppe i Stand, Deres kunde da bekvemt træde i Stedet derfor. Jeg skal snarest mulig opsætte en Subskriptionsplan. Forelæg De nu Seneberg det Spørgsmaal, om han kan og vil slutte en bestemt Accord med Dem, helst skriftlig (jeg har aldrig troet det Ansigt.) — —“

Det kgl. Privileg indtraf snart. Men det viste sig, at den kongelige gave var så karrig, at „— — de store Indskrænkninger gjorde Udgivelsen næsten til en Umulighed.“ Der måtte ingen bekendtgørelser optages, ej heller nogen politisk efterretning eller artikel måtte findes i bladet. Portolettelse, som alle andre blade måtte have for at eksistere, blev nægtet dette, desuden kunne privilegiet til enhver tid tages tilbage.

Dette tog dog i første omgang ikke modet fra Nissen og Koch. Glæden over, at der endelig var brudt et hul i den hårde skorpe, der lå kvælende over Sønderjylland, var foreløbig stor, og de tænkte: kommer tid, kommer råd. Den 1. april skriver Nissen følgende begejstrede brev til Flor:

„Højstærede Hr. Professor!

Triumf! Det første betydelige Slag mod vores mægtige og talrige Modstander er seierigt vundet. Allerede er Betalingen for Concessionen indsendt, og om nogle Dage har vi det med Guds Hjælp sort paa hvidt, at Sønderjyderne erholder et dansk Ugeblad.

Dannevirke skal rejse sig, en urokkelig Støtte for hver ærlig Nordboe, en Skræk for Tydskerne!!! —

Om det er mueligt, skulde Dannevirke allerede begynde sin Virksomhed i Juni Maaned, da Stænderne ere samlede i Slesvig. Ved saadanne Lejligheder er der noget at plukke i; ikke ustraffet skal de behandle os som sidste Gang. Et Prøveblad vil efter nærmere at have hørt Deres Velbyrdigheds og Hr. Professor Paulsens Mening følge med Subskriptionsplanen. Det er bedst at Folk seer, hvad de kan vente for deres Penge. Mange Tak for den os tilsendte Petition, den gør et forbausende Indtryk paa alle, og har allerede bessejret en af vore mest haardnakkede Modstandere, der formodentlig som saa mange andre var bleven forført ved tyske og tydsksindede Blades famose Skraal. Det er utroligt, hvad denne Gift skader; det er godt vi nu have Modgift i Hænderne. Af alle vores talrige Modstandere, forekommer der mig ingen mere farlig, end de saakaldte slesvig-holstenske Liberale, der misbruger Frihedens ædle Navn for at bedaare de svage og fremme deres forræderske Planer. O! at det var mig givet for mine kjære Landsmænd ret tydeligt og klart at kunne skildre disse farlige Menneskers Rænker, som jeg saa temmelig klart gjenemskuer; de vilde forbande mangen en, de nu velsigner.

Aviserne fortæller meget om en forestaaende Sammenkomst af slesvigske og holstenske Deputerede i Ekerfnørde; selv *Hertugen af Augustenborg*, den saakaldte Slesvig-Holsteenernes Yndling og en Prinds af Noer ville jo, hedder det, overvære Forhandlingerne. Hvad mon disse Fyre vil klække ud? Denne Hertug troer jeg ikke godt, han er en *ægte slesvig-holsteensk Liberal*;* han hesser ** Bønderne paa Klapjagt, og strider drøjt for Hertugdømmernes saakaldte Rettigheder, det vil efter min simple Forstand sige: han vil hjælpe det slesvig-holsteenske Parti til at styrte den danske Kongemagt, for at rejse et gejstligt og adeligt Aristokrati, der ugenert kunde tumle med Konge og Folk, heelt skille Sønder-

* „Denne Ytring er højst interessant for Partistillingen i Aaret 1838. Som bekendt var oprindelig de Slesvigere, som først og fremmest ønskede en fri Forfatning, næsten alle af den Mening, at dette kun lod sig gøre gennem en nøje Tilslutning til Holsten. Med andre Ord: i Trediverne var de fleste slesvigske Liberale mere eller mindre Slesvigholstenerne; derimod var ingenlunde alle Slesvigholstenerne liberale. Navnlig var Hertugen alt andet end liberal. Men Nissen har ikke haft Øje for de forskellige politiske Synsmaader indenfor Slesvigholstenernes Kreds og slaar dem alle i Hartkorn under Fællesnavnet „Slesvig-holstenske Liberale“ — —“. Ottosens anmærkning i Sønderj. Aarb. 1892. Side 30.

** hesser, sønderjydsk dialekt: Hertugen hesser sine bønder på klapjagt = Hertugen jager sine bønder på klapjagt.

jylland fra Danmark og saaledes fra hele Norden, og tilsidst kunde han jo som velfortjent Løn af Prælater og Ridderskab blive valgt til —.*

Det er jo mueligt, at alt dette kuns er mit eget Fantasibillede; jeg vilde nok ønske det. Det være imidlertid som det vilde, saa skal baade Hertugen og sine [hans] Tilhængere i Sønderjylland finde Mænd, der usmittet af Germanismens slemme Gift, have bevaret Nordisk Aand, der skal besjæle os, som den engang besjælede Fædrene til Stordaad.

De have, højstærede Hr. Professor, faaet Subskriptionsplanen fra Sørensens. Planen er rigtignok en sand Usselhed. S. er virkelig for mig en sand Gaade; Forræder er han ikke, det er vist; men jeg tror han er en Kujon og maaskee dertil en Nar, der som saa mange andre er bleven forrykt i Hovedet af bar Liberalisme. Derfor har han saa meget imod den gratis Fordeling af Paulsens Skrift, derfor er han bange for Koch og sit [hans] Blad, derfor kommer han kort sagt aldrig til at virke. Han fejler [mangler] den ægte nordiske Aand; derfor vil han ikke hjælpe at hæve Danskheden blot for Danskhedens Skyld, men snarere blot som Middel for at udbrede andre Ideer. Imidlertid har jeg besluttet hverken at være hans Ven eller Fjende, men hvor han kan befordre vores Planer, at bruge ham.

De skriver i Deres sidste saa kærkomne Brev, Hr. Professor, at De havde ønsket at jeg havde læst i „Dagen“ Beskrivelsen af de hyppige Sammenkomster imellem Svenske og Danske. Jeg har været lykkelig at læse det i andre Blade, og for kort Tid siden læste Koch og jeg de ypperlige Sange, som bleve afsjungne ved de danske Studenters Nærværelse i Lund. Sangen af Rungsted fandt vi især saa overmaade skjøn, og Stropherne i andet Vers:

*Ty Brödre äro vi jo alla,
som söner ut av samme Nord*

har vist fundet Gjenklang saavidt nordisk Aand og Tale naaar.

Koch skriver i dette Øjeblik baade til Prindsen og til Etatsraad Adler. Ogsaa Pederstamme Pedersen, der hvert Øjeblik har skreven os til, og forelagt os saa mange underlige Spørgsmaal, faaer i Dag et temmelig kort Svar, thi han kjeder os næsten med sine idelige Spørgsmaal. Nu maa jeg slutte; jeg maa opsøge Skrivere til Petitionen. Mange Hilsner fra Koch og alle vores hellige Sag hengivne Mænd!

Med Højagtelse

ærbødigst N. Chr. Nissen.“

* 10 år senere kom oprøret i Rendsborg og viste, at Nissen havde klart forudset, hvad der måtte komme.

Rygtet om det nye danske blad spredtes snart i byen. I sine erindringer skriver Koch: „Faae Dage efter, at det var blevet vitterligt, at der i Haderslev skulle udgaae et dansk Ugeblad, skrev Pastor Lautrup, Redaktør af *Lyna*, en lille skumlende og spottende Artikel under Overskrift: „Wahrheiten“ imellem hvis Linier der stod at læse, at ligesom „*Lyna*“ hidtil havde været *Sandhedens* Røst, saaledes vilde den vedblive at være dette, medens den nu snart fik en Søster ved sin Side, et dansk Ugeblad, som vilde blive *Løgnens* Organ. — — [„*Lyna*“ 8. april 1838.]

Efter fuldentd skriftlig Afgjørelse og Ordning med „Dannevirke“s Medarbejdere ønskede Professor Flor endnu før Bladets Begyndelse at tale mundtligt med disse Herrer. Han forlod i de sidste Dage af April Hjemmet paa sin Skimmel og besøgte paa sin Vej Pastor *Lorenz Clausen* i Gettorf, Dr. *C. Manicus* i Ekernførde, Birkedommer og Stænderdeputeret *Jaspersen* i Nordskov (Angel), Herredsfoged *Wimppen* i Flensborg, Pastor *Jensen* i Bau, Pastor *Jørgen Hansen* i Notmark (Als), Gaardejer *Bonefeldt* i Ulkebøl (Als), og Sandemand samt Stænderformand *Alexandersen* i Sundeved, endvidere Amtmand *v. Tillisch* i Aabenraa, Kjøbmand *Frederiksen* sammesteds og endelig *Nissen* og mig i Haderslev. — — — Jeg red Flor imøde til Aabenraa for at gelejde Sønderjyllands nationale Reformator til mit Hjem; jeg havde undladt at tage *Nissen* med af Frygt for, at Kavalkaden ved sin Størrelse vilde have allarmed Haderslev som „tydsk“ Krähwinkel [= Ravnekrog].“

Flor opholdt sig i flere dage hos Koch for at tale med ham og *Nissen* om det forestående redaktionsarbejde. Der besluttedes at anskaffe Molbechs danske ordbog, Meyers fremmedordbog samt en dansk-tysk ordbog. Endvidere gav Flor et kort kursus i dansk retskrivning og grammatik. Atter rådes de til at søge pastor Hertel, dersom de skulle være i tvivl om noget.

„Det opdagedes senere, at den utrættelige Sørensen havde gjort Hertel angst og bange for Flor og mig [Koch]. — — Pastor Hertel havde, da han opdagede, hvilken vulkansk Bund han stod paa, som Præst i Sognet og som Kammerjunkeren [v. Krog] Sjælesørger straks fundet det raadeligst at te sig aldeles fremmed for, hvad der fra nu af maatte bevæge sig i dansk sproglig Retning. Jeg havde i min Uvidenhed herom sendt ham et Par Exemplarer af den „store Petition“ med Bøn om at faae den underskreven i sit Sogn. Hertel brændte den just ikke, [men skjulte den].“

Den 16. maj skriver Koch til Flor: „Jeg er ikke i godt Humør over Petitionen; det nytter ikke at sende den til Apenrade Amt, meente Justitsraad Petersen, da der ogsaa vare mange Fjender. Han vilde imidlertid [snuse] og tilmelde mig Resultatet. I Gaar erfarede jeg, at der cirkulerer en Petition i Amtet, som bønfaller om at faa det Tydske Sprog indført i

Skolerne! Den underskrives rask væk — dog mest i Dumhed. Folket er saa dumt, at man kan faa dem til at underskrive Petitioner om Indførelse af Latin, Græsk, ja, jeg troer Hottentottisk i deres Skoler. Men Sandheden og Naturen skal nok seire! — — —“

Men Flor svarer, at petitionen skal til Aabenraa, og den 22. maj kan Koch meddele: „— Vi begynder nu at arbejde paa Apenrade Amt, men det er svært at komme an der —.“

Koch fortæller videre: „Ved vor saakaldte „store“ Petitions Udbredelse paa Landet og dens senere Indkaldelse, ligesom ved Indsamlingen af Abonnenter paa Bladet understøttede den unge Nissen Sagen med Iver og Kraft. Hans Fader drev ved Siden af Bogbinderi Handel med Skole- og Psalmebøger og stod som Følge heraf i Forbindelse med de fleste Skolelærere og mange Bønder i de tilstødende Provstier, hvilket fremmede Sagens Virksomhed for os. Da C. Sørensen krympede sig ved at uddele de omtalte 200 Eksemplarer af Paulsens Skrift, — — saa overtog Nissen ogsaa det allermeste af denne Forretning. En hurtig og gratis Udbredelse af dette fortræffelige tidssvarende Skrift var af stor Vigtighed; det egnede sig udmærket som Forløber for Petitionen, Subskriptionsplanen og for selve vort Ugeblad, som den Herold, der kunde berede Vej for os.“

Sine mange bekendte i amtet forsøgte Niels Chr. Nissen at opflamme for „den hellige Sag“. I et brev til Laurids Skau — man kan kalde det et nationalt vækkelsesbrev — hedder det:

„Mange Tak for dit sidste Brev, min vakre Ven, jeg havde strax besvaret det, men Kloster* havde ingen Tid at vente, og har formodentlig siden efter ingen Lejlighed faaet at komme ind. Gud ske Lov, endelig har vi Foraaret ikke altsaa efter Almanakken, men i Virkelighed. Din Indbydelse til et lille Besøg, min gode Skau, er mig derfor særdeles velkommen; med det allerførste om Gud vil har du mig, maaske Koch med.

Vi have meget at tale med dig. Tiden trænger, den ene Begivenhed jager den anden, det begynder at blive Dag i Norden, og Sønderjyderne maae opvaagnes, at tage Deel i det livlige Røre. *Mod Nord med Blikket, mod Nord med Tanken*, der finder vi vakre, djærve, duelige Baadsmænd lige op til Ishavet, hvor Gud selv satte Skranken for al Liv.

Du tror nok jeg sværmer, min kjære Ven. Det maa du ikke, jeg hader virkelig al Sværmeri, fordi jeg anseer det for en farlig Sygdom, hvor Forstanden ikke længere er Hjærtets Herre. Sværme gjør jeg derfor aldrig, men Hjærtet bliver varm ved Tanken om det *vi er*, og det *vi burde*

* „Da Nis Lorenzen 1836 stillede sit Forslag om dansk Øvrighedssprog i Nordslesvig, begynte nye Tanker at røre sig hos den Sommersted Degn [A. Kloster] og hans Elev [L. Skau], og snart dannede de to Spiren til et ny-dansk Parti i Byen. De var desuden Omgangsvener med Bogbinder Nissen og Købmand Koch i Haderslev, Laur. Skau var Dusbroder med den første og stod i levende og fortrolig Brevveksling med dem begge.“ (L.)

P. C. Koch

Laurids Skau

være. Havde vore Forfædre istedet for at efterabe Alt Fremmed, uddannet sig af sig selv, og ladet Tydsk være Tydsk som meget godt indenfor sine Grændser, og havde Nordens djærve Folkefærd ikke i indbyrdes Kjævlerier spildt Tid og Kræfter, — ved Gud! Norden havde været en frygtelig Kolos, og aldrig havde Tydsken formastet sig, at ville spille Herre i vores Land. Men fordi vores Anseelse er sjunken, maa vi ikke tabe Modet; det bliver Dag igjen i Nord, saasnart Nordboen selv vil gjøre sit, saasnart han vil agte sig selv, og hver Mand med Stolthed bekjende, at han er en af Nordens Sønner.

Dertil maa da ogsaa vi hjælpe, min gode Skau, vi maa søge at vække saa vidt vore Kræfter tillader et ædlere Liv blandt vores Landsmænd, især disse, der staar os nærmest — Sønderjyderne. Vi have jo ogsaa begyndt lidt smaat; og saa snart vores nye Blad har viist sig, haaber jeg, begyndes der lidt stærk. Der melder sig immer flere som Besætning paa Dannevirke, den første Kamp er den værste, jo længere hen jo lettere.

Fra Angel (tænk engang saa langt mod Sønder) er der i sidste Hamb. Neue Zeitung skreven en ypperlig Afhandling til Fordel for vores Sag.

Forskaf mig, gode Skau, saa snart mueligt, den bevidste Krügerske Petition; Professor Flor i Kiel ønsker saa gjerne at faa denne — — —. Den skal maaske lidt bearbejdes, naar Tiden tillader det.

Der har du mit Brev; jeg veed nok, der er daarlig Sammenhæng deri, men jeg smører Tankerne hen, ligesom de kommer; Tiden er saa knap

og vi skriver jo ikke for Penge. Lev vel, min gode Ven, hils Hr. Kloster og virk for vores Sag.

f. Sl. Tak for vedlagte lille Skrift, det synes morsomt.

Din Ven Niels Chr. Nissen.“

Den 22. maj skriver Flor fra København: „— — Det er godt for Dem, at jeg blev kaldt herover; thi skjønt jeg vandrer omkring her med et meget tungt Sind, saa har jeg dog været meget virksom for vor Sag. Dette kunde ogsaa gjøres fornødent, thi det er virkelig lykkedes Sørensens utrættelige Bestræbelser at gjøre Dem aldeles mistænkelig hos de vigtigste Herrer i Trykkefriheds-Selskabet i mangfoldige Henseender, ligesom vor hele Sag (i Grunden ogsaa jeg selv personlig) herovre har i længere Tid staaet i et forunderligt Lys. — Dog har jeg nu imidlertid for en Tid adspredt, om ikke alle, saa dog de fleste Skyer. Jeg har ikke Tid til at fortælle Dem alle disse Vidtløftigheder, hvis Resultat bliver den gamle Erfaring: for at naae et ædelt Maal har man næsten ligesaa megen Kamp at bestaae hos sine Venner som hos sine Fjender. Men jeg ser det tydeligt i Aanden: Maalet naae vi nok engang, men kun ved stor Virksomhed og Klogskab og ved *en mageløs Udholdenhed*. — — Deres Flor.“

I slutningen af maj kom Flor tilbage fra København.

Den 27. maj skriver Nissen til ham:

„Højstærede Hr. Professor!

Idag tager jeg fat paa Pennen, for at høre Deres ærede Mening om Adskilligt og navnlig een [et] Punkt, der trænger til hurtig Afgjørelse. Det er nu engang vores Vedtægt her, ikke at foretage noget af Vigtighed, før end vi have hørt de Mænds Mening, som vi med Stolthed og Tillid ansee for vores hellige Sags Formænd og Ledere.

Flere danske Aviser og navnlig begge de Fynske have optaget Stykker af Lautrups skammelige og løgnagtige Recension over Petitionen. Om de vil optage Hr. Professor Paulsens og Kochs *Forsvar for samme* er vel uvis, da de formodentlig ere førte bag Lyset af samme smukke Selskab (Sørensen, Lautrup og Konsorter) som efter Ds. Velbyrdigheds Skrivelse til Koch har bagtalt vores hellige Sag og dens troeste Forfægtere ved Trykkefrihedsselskabet. Det synes os derfor nødvendigt for hele Sagens og i Særdeleshed for Bladets Skyld, at Koch, der nu engang har Ord for at have uddelt alle Petitioner, i Korthed gjendriver de Lautrupske Beskyldninger, eller ogsaa blot, at han fremstiller den skammelige Bagtalelse, at der i Petitionen skal have staaet, at Kirke- og Skolesprog i Nordslesvig var Tydsk, som en ussel Løgn og Ordfordrejning. Naar Dannevirke først er i Gang, kan vi bedre faa fat paa Knægtene. Deres ærede

Mening angaaende denne Sag ønskes saa snart som muligt, og haaber vi, stolende paa Deres sedvanlige Godhed, at De, naar vores Forslag vinder Bifald, godhedsfuldt ville udarbejde den omtalte Indrykkelse for Avisen.*

Af Petitionerne ere en Deel indkomne, men endnu nogle cirkulerer. De allerede indkomne ere underskrevne af over 750 Personer, for det meste Gaard- og Landboelsmænd, og kort sagt af alle selvstændige Mænd i de Egne de gjennemvandrede. Foruden de her omtalte 750 Underskrivter erholdt jeg i Fredags med Pakkeposten Petitionen tilbage fra Pastor Hansen i Notmark, underskreven af det halve Als, det vil sige af Forstanderne, der tegnede sig i hele Distriktets Navn. Præsterne bevidnede enhver for sit Sogn Underskrivters Ægthed, og enkelte af dem har ledsaget deres Vidnesbyrd med interessante Bemærkninger. Pastor Hansen skriver blandt andet i Brevet til mig: Det var slemt, at Petitionen kom i Pløjetiden, og derfor er gaaet noget langsommere. Den er underskreven uden Undtagelse af alle, hvor den er kommen, og med stor Interesse. Jeg tør ikke opholde den længere, da den ellers kunde være kommen hele Øen rundt. Det samme Ønske, som den halve Deel har, har ogsaa den hele Deel: Derover tvivler ingen. Til Slutning spørger han om Gadedrengene ikke pege Fingre ad Volquardsen. Ja det fortjener han, den usle Karl, og meget værre.

Hvorledes det vil gaa med Petitionen her i Byen, kan endnu ikke bestemmes. Vores nederdrægtige Fjender gjøre os det Onde de kan, og ingen Middel er dem nedrig for at styrte vores Sag. Vi vil gjerne have i det mindste 50 Underskrivter, *da meget faa* efter vores Formening mere ville skade som gavne Sagen. Havde vores Modstandere ikke uden Ophør arbejdet, havde det været en let Sag at faa Underskrivter i hundredvis, men det stakkels Folk er paa det ynkeligste dumt og underkuet og afhængig af den hele store Embedsstand og deres Tilhængere, saa at dem, der indser det skjønne og fornuftige i vores Petition, af Frygt for at støde en eller anden og saaledes [miste] den stakkels Fortjeneste, han i sit Ansigts Sved maa tilslide sig, dog ikke tør underskrive. Højtærede Hr. Professor, jeg kunde græde som et Barn, naar det ikke var mere mandigt at handle, ved at see den græselige Sjælefattigdom mine stakkels Landsmænd ere stedte i af hovmodige, højtstudeerte Tyranner. Udrustet med samme Evne, som enhver anden fornuftig Skabning, men forstødt af den dannede Deel, der skulde virke til deres Forædling, heel overladt til dem selv, blive de næsten til Fæ, der ikke

* Flor svarer herpå den 29. maj: „ — — — Angaaende Nissens første Spørgsmaal er min Mening, at vi nu lade de Tyske og Danske Aviser skrigte, ligesaa meget de vil. Selv i vort Dannevirke maa ikke for megen Plads anvendes derpaa; vi skal mere arbejde paa at bygge end nedrive, mere paa at vække den danskfødte Sl[esviger] end paa at stride med den tysksindede Sl. Holstener. Godt Mod!“

tænker og ikke kan tænke paa andet end den daglige Føde. Dog det maa være nok; over dette ulykkelige Emne kunde der skrives Bøger.

Glædeligere er Stemningen paa Landet, hvor Folket underviist i Modersmaalet viser et langt sundere og fordomsfriere Blik. Det erfarede Koch og jeg forleden Dag, da vi gjorde en lille Landtour for at virke for Sagen. Vi besøgte Pastor Winholdt, [Moltrup], som er meget varm, og vi havde det Held just at træffe en lille Forsamling af Sognets Bønder hos ham. Vi talte nu for Sagen, Bønderne lyttede med største Interesse, og et Par af Professor Paulsens Skrifter uddeltes der. Den samme gode Stemning traf vi samme Dag et andet Steds, hvor Manden uopfordret ytrede den stærkeste Harm over Deputeret Petersens Proposition om det tyske Sprog paa sidste Stænderforsamling.

I det hele taget staa Tingene virkelig bedre end man kunde efter Omstændighederne vente, og jeg er overbevist om at en kraftig Indgriben fra Regjeringen Side, ubekymret om hele Embedsstandens Skraal, vil have en afgjørende Seier over Tydskerne til Følge. Til Slutning kan jeg fortælle, at i disse Dage cirkulerer her en Petition om Stænderforsamlingernes (de slesvigholstenske) Forening. En af vore første Kjøbmænd, der sysselsætter en stor Deel Haandværkere, løber omkring med den, og trygler og tvinger Folk til at underskrive, Didrichsen havde nærved faaet Prygl, fordi han ikke vilde underskrive og ytrede sig drøjt imod Petitionen.

Med Højagtelse tegner jeg mig

N. Chr. Nissen.“

Det var meningen, at „Dannevirke“ skulle udkomme Valdemarsdag den 15. juni. Koch havde tegnet en titelvignet forestillende Karlegat paa Dannevirke med mange symbolske tegn. Men da tegningen først skulle til en træskærer i København og derfra til en metalstøber i Hamborg, var den ikke i Haderslev til rette tid. Da Koch havde annonceret i „Lyna“, at bladet ville komme i midten af juni, måtte det trykkes uden den pompøse vignet den 20. dateret den 15. juni.

Koch skriver i sine erindringer: „Man vil nu i vore Dage, ved at se paa det lille Halvark, forundre sig over, at dets Tilvejebringelse havde krævet saa meget aandeligt og fysisk Arbejde. — — — Det var ogsaa under ganske særegne Forhold vort Barn af et Blad skulde kaldes i Live; det skulde straks og paa Timen fremstaae rustet til Tænderne; — dets Fædreland var fuldt af fremmede Hære. — — —

[At] gjenopvække en dansktalende Folkemængde paa ca. $\frac{1}{4}$ Million — som i Aarhundreder havde siddet i et aandeligt Mørke, uvidende om de vare Danske eller Tydskere, afskaarne fra Kongeriget og dettes Paa-

virksomhed af aandelig national Kultur, sugende paa den indstrømmende tyske, saavidt denne kunde nydes og fordøjes. — Vi skulde ved Sandhedens og ved Magten af selve Folkets forhaanede Sprog bringe disse mange aandelige undertrykte Sjæle til at slutte sig til os i den Grad, at de med Liv og Sjæl [vilde] tage Deel i vort Arbejde og Kamp, en Kamp, som de maatte overbevises om, gjaldt deres egen Nationalitets Liv. — — Dette var hint sølle Halvarks og de følgende Uge-Nummeres Opgave, en Opgave saa stor, at de fleste, som havde nogen Indsigt i Forholdene, maatte ryste paa Hovedet og sige: „Det er Daarskab!“ — De fleste Landboere havde aldrig holdt noget Blad og vidste ikke, hvad det var at abonnere. Vort Organ skulde ikke alene tale Dansk, men tillige tale *mandigt* Dansk.“

Man må endvidere huske på, at foruden bibelen og salmebogen, var Luckanderske og Senebergske skillingsviser og skillingshistorier den eneste litteratur, der havde givet landbefolkningen åndelig næring.

„De første Foregangsmænd stod overfor en ørkenagtig Goldhed, en stejl Tomhed, der paa Forhaand afviste enhver aandelig Paavirkning, som ikke foregik i tilvante Former, Landsbymeningens snævre Stædighed tvang dem i Knæ, og undertiden var de ved at segne under dens Smaasyn og Smaasind. Det er just ikke Kæleord, som Nissen, Koch, Flor og Skau bruger, naar de siger deres Hjertes Mening om den dalevende Slægt i Nordslesvig, og de fik til Gavns at føle, hvad en Fornyseelse koster der, hvor Individets aandelige Tilpasning til Milieuet paa det strængeste overvaages af Landsbyens offentlige Mening, og hvor den stedlige Brevombæring, den skriftlige Tankeudveksling, besørger af Kagekoner og Vognmandskuske.“ (L.)

Nissen og Køch var forberedt på, at bladet ville vække røre i den lille by, men en storm brød løs; de havde nær tabt både næse og mund af forfærdelse. De havde al deres stærke fromhed og tro nødig for at holde stand. Brevene fra disse dage viser klart, hvor højt bølgerne gik, og hvor dybe bølgedalene var.

Den 22. juni bebrejder Flor Koch, at han under bladets titel har sat „Hertugdømmet Slesvig“ i stedet for „Sønderjylland“, men Koch svarer den 24. juni:

„— — — Med Hensyn til den ny Titel „Slesvig“ saa har jeg endnu den samme Tanke, som for saa længe siden, at enten maa Bladet have denne eller slet ingen; thi naar, som jeg hører sydfra, at man ikke spaaer Capt. Olsen* et længere Liv, men vil snart sende ham over til den evige Verden, dersom han enten i Flensborg eller Slesvig-By skulde lade sig see, og da jeg ingenlunde kan holde mig fri for i Tiden at besøge hine Egne, hvilket jeg alt flere Gange har gjort, saa bør man tage saa megen

* Kaptajn Olsen havde på sit landkort brugt navnet Sønderjylland.

Hensyn paa sit andet Jeg (Hustruen), at man forskaaner dette for slig Sorg — eller hvilkensomhelst lignende Forfald.

— — — Jeg kan ikke nok lægge D. V. paa Hjærte: hvor vigtig det er for vor Sag at faae Moderation paa den *dræbende Porto!* — — —

— — En *evig* Skam var det ogsaa dersom Dannevirke ikke faaer denne Frihed, da alle de andre Blade 3: Suddel-Lapper, Vissetingsklude og skamløse Frækhedsvidskere have dette herlige og uundværlige Gode! — Naar vi ikke faae det, da maae vi hellere true med at sende Privilegiet ind igjen og foreløbig holde tilbage med at udgive Bladet; thi med saadanne privilegerede Fjender have vi baade Skam og Skade af at indlade os i Strid, naar vi ikke maae faae samme Vaaben. Saa nedlægger vi dem ogsaa, men det af *den ene Grund*, at Hs. Majestæt hemmelig søger at privilegere vore Aandsfjender til at underkue os og vil paa ingen Maade give os samme Ret til at forsvare os. Saa slaes jeg hellere ikke mere, og jeg haaber, at Lysten nok forgaaer hos mine øvrige, meget agtede Medarbejdere; thi saa have vi mere Hæder af at lægge os til at sove paa Randbøl Hede. Dog ville vi endnu ikke lægge os til Søvn paa dette hæderlige Sted, førend vi faae Afslag; NB. hvis dette ikke bliver for længe ude! Nu har det været inde, jeg troer, i 5 Uger, og paa „Nej“ er det ikke værd at vente ret længe. Hvad er nu Deres Velbyrdigheds Mening?

— — — Subskribentantallet stiger hver Dag.“

Flor til Koch 20. juni.

„Min kjære Koch! Lad mig aldrig høre slige Ord af min Commandant paa Dannevirke som de i Deres sidste Brev: „at nedlægge vore Vaaben.“ Men sligt kan man ogsaa kun sige, ikke mene. Til en lille Trøst vil jeg sige Dem, at med forrige Post skrev jeg til Conferensraad Monrad. Jeg tvivler slet ikke paa, at De for Dannev. nok faaer samme Lettelse, som alle andre Blade have, men Ctr. Monrad lovede mig at gjøre alt Muligt for at skaffe Dem en Portolettelse.“

Modet hos Koch stiger lidt. — Den 4. juli skriver han til Flor:

„Min Taksigelse for D. V.s senere Meddelelser! Iøvrigt er alt vel inden Borde. Nr. 3 findes herved. Jeg har heiset Vignetten nedenunder med nogle Vers. Disse skulle betragtes som en Sang af Mandskabet paa Volde ved Bannerets Reisning, og da den er affattet i dansk Aand, saa ventes ikke, at et Glædesudbrud i dette Tilfælde kan mishage vor høitelskede General. — — —“

Men to dage efter sender Flor følgende sørgelige budskab:

„Da jeg har faaet Brev fra Conferensraad Monrad, saa kjender jeg vor Skjæbne. Denne lader sig nu for det første ikke forandre. — — —“

Dette indvirker omgående på Kochs humørbarometer.

„— — Mit Mod er nær ved at staae paa 0. Interessen slukkes, og hvis jeg stod ene for Tingene, saa gjorde jeg en Slutnings-Manøvre, der

skulde gjøre mere Effekt end selve Begyndelsen af vor Færd. Men da jeg ingenlunde staar ene, saa maae mine høie Venner gjøre derved, hvad der velviseligen kan tjene til vor Fred og sande Velfærd. — —

Slutningen af den hele Sag er altsaa denne, *at enten maa Bladet standses eller Een maa til Kjøbenhavn og umiddelbart henvende sig til Kongen om Hjælp, da Ansøgninger nytte til Intet, og alle vore Patroner ere faldne fra os og tør paa ingen Maade give sig det Mindste af med vor Sag, da de senere Omstændigheder aldeles have afskrækket dem fra den mindste Deeltagelse!! Amen*“ . (K.)

Men den 15. juli kan Nissen skrive til Flor:

„Vi begynde nu lidt efter lidt, at komme os af vores første Skræk: Vi er ikke ret krigsvant, derfor havde vi nær tabt Fatningen, men det var kuns i det første Øjeblik. Da vores Feltherre lover aldrig at forlade os eller tabe Modet, saa lover ogsaa vi paa det hjærteligste kuns ved sidste Aandedræt at give Slip paa Sagen, og jeg for min Part maa bekjende, at den er uadskillelig fra min hele Tilværelse og at jeg saa at sige lever for den.“

„I Nordslesvig var det navnlig de liberale, der bekæmpede „Dannevirke“. P. Hjort Lorenzen, Nis Lorenzen og deres faa Tilhængere blandt Bønderne drev en livlig Agitation imod Bladets Udbredelse. Snart hed det, at det egentlig var Amtmand Johannsens Organ, redigeret af dennes tidligere Sekretær v. Wimpffen, snart, at det virkede for Indførelse af ildesete kongerigske Love og Indretninger (Kongelov, Accise o. s. v.). I Juli 1838 skrev en af disse liberale Bønder, Lorenz Krüger i Jels (en Farbroder til Hans A. Krüger i Bevtoft): „Dannevirke“ indeholder kun Spytlikkeri og passer til de souveræne, absolutte Former. Koch vil vænne os til mere Tvang og Underdanighed og bestræber sig for at gøre „os Slesvigere til servile Knægte“. At oplyse Folket var jo ellers hans Løfte; men han fører blot Læserne bag Lyset og trækker rundt med dem ved sin Sludder —.“ (L.)

Mod al forventning havde stænderforsamlingen allerede den 31. maj taget fat på sprogsagens forhandling. I Haderslev fik man travlt med at få petitionen gjort klar til afgang. Der måtte laves en cylinderpult til den, for at den kunne forsendes.

Den 11. juli melder Koch: „— Sidste Søndag afgik endelig den *store Petition* til Stænderforsamlingen. — Nogle Dage før indgik endelig de sidste omløbende Eksempl. dertil, dog ere der endnu flere i Gang men som nu umulig kunde oppebies. — Den afgik med 1080 Underskrifter *foruden* de Navne, der indbefattes eller repræsenteres ved Amtsvollmachten. — Papiret var 6 Alen lang og 2 Alen bred,* og det hele ret godt udført. Det afgik til Thomsen, der allerede forlængst har anbragt

* Petitionens mål er: 3,26×1,30 meter.

den i Stænderfors. ved nogle enkelte Eks. [emplarer] mulig en 300 Navne, der paa Landet havde forvildet sig og vare kommen i hans Hænder. — Resten overlader vi nu til Gud, der bestemmer alle Nationers Skjæbne —.“

Foruden de henvend 1080 underskrifter som stod prentet på den store petition, var 800 af de indsamlede underskrifter sendt direkte til Slesvig. I Haderslev havde man ikke indsamlet underskrifter, man frygtede at få for lidt.

I sine erindringer fortæller Koch:

„Vor kalligraferede og store Petition blev, hvor mægtig den end holdt sit Indtog i Stændersalen, modtagen ikke alene med megen Kulde, men med Haan. Dette ses af, at dens Ankomst ikke engang omtales i „Stændertidende“, hvori dog Ankomsten af de uvæsentligste Bønskrifter regelmæssig anmeldtes.* Man søgte at lade, som om den ikke var til eller man intet vidste om den, skjønt den spottende Benævnelse, som den af sine Fjender fik i Salen: „Die ellenlange Petition“ dog slap ind i „Stændertidende“, saa man ser, at den maae have været tilstede.

Ja, Ærgrelsen over og Foragten for dette eklatante Folkedokument maa have været saa stor og have haft en saadan Indflydelse, at hverken *Nis Lorenzen* eller *Thomsen* omtalte, endnu mindre understøttede den med et Ord, uagtet den første var Petitionens Værg og den sidste havde selv indsamlet og taget en Del underskrevne Eksemplarer med sig. Denne Intrige mod Dokumentet er bleven gennemført med en saadan Kraft og Snildhed, at begge dets selvskrevne Forsvarere havde maattet sige: „Vi kjender ikke denne Petition!“ Men skjønt Petitionen derfor sagtens er blevet smidt bort i en fjern Krog af Stænderhuset, udøvede den dog sin store Magt paa Sagens Gang. Man kunde umulig overse dens Betydning som det mest alvorlige, mest begrundede Krav, der stilledes til Forsamlingens behandling, man kunde umuligt forbigaa Spørgsmaalet, ikke engang som under Samlingen i 1836, da man sneg sig derfra.“

Koch til Flor den 15. juli:

„— I Dag blev jeg kaldt til Borgmester og Justitsraad Schrader for at staae Skrifte. Han havde i disse Dage faaet Instrux fra Regjeringen paa Gottorp, hvori han meddeltes, at det Uvæsen, der i de senere Tider har fyldt Landets Aviser om Sprog og andre Rettigheder, aldeles skal qvæles, og at han derfor skal foretage det fornødne med det i Ha-

* Dette er dog ikke helt i overensstemmelse med sandheden. I Stændertidende nr. 38 for den 25. juli side 301 (1—19) er petitionen anmeldt. Da den imidlertid blev indsendt i begyndelsen af juli, har Koch måske ikke søgt så sent og derfor troet den uanmeldt. —

Heller ikke P. Lauridsens formodning, at petitionen skulle være kastet bort, har vist sig at være rigtig. Forfatteren har haft lejlighed til at tage en nøjagtig kopi af den kalligraferede tekst, en afskrift af alle navne og et fotografi af hele petitionen, der nu findes i Landesarchiv på Gottorp.

Mens Nissen og Koch i spænding ventede på bladprivilegiet, fik sidstnævnte den idé — efter engelsk mønster — at sende en kæmpepetition til stænderforsamlingen i Slesvig med krav om indførelse af dansk sprog i kirker, skoler, retssale og offentlige kontorer i Sønderjylland.

Et kæmpeark papir blev bestilt i Hamborg, og den lokale skønskriver Mathias Christensen gik igang med prentningen. Da petitionen blev afsendt, havde den 1080 underskrifter, men foruden disse var 800 underskrifter gået direkte til Slesvig på indsamlingsskemaerne.

Dette billede viser bedre petitionens størrelse end de opgivne mål. Det er Carl Nielsen, der står og betragter dokumentet.

derslev udkommende politiske(?) Blad i saa Henseende. Han bad mig derfor, at jeg fra nu af maatte nedstemme mine Artikler, paa det at den gode Forstaaelse, der herskede imellem mig og ham, og som var ham særdeles vigtig, maatte opretholdes! Altsaa en ny Hiobspost! —“

Der skulle imidlertid snart følge en til.

I slutningen af juli skriver Koch til Flor, at Seneberg nægter for fremtiden at trykke „Dannevirke“. Brevet er imidlertid gået tabt, men i Kochs erindringer erfarer vi: „— At den tydsksindede Embedsstand i Byen havde formaaet ham til dette Skridt, var utvivlsomt. — Jeg maatte, skjøndt høilig bestyrtet over Senebergs troløse Adfærd mod mig og den danske Sag, finde mig i dette uventede Slag, men fattede mig strax og bad ham om at give mig sit Afslag skriftlig. Han tog derpaa en Stump Papir, hvorpaa han skrev omtrent saaledes:

„Det er min bestemte Erklæring, at jeg af Mangel paa Tid og Typer ikke kan fortsætte „Dannevirke“s Trykning længere.

H. Seneberg.“

Denne Stump Papir gavtede mig senere særdeles meget, da jeg søgte om et Privilegium paa selv at oprette en Presse for „Dannevirke“s Trykning.“

I begyndelsen af august fik man sluttet en akkord med Hansen & Castrups bogtrykkeri i Flensborg, der ville trykke bladet billigere og levere papiret til en pris, der lå 25 procent lavere end Senebergs. Flor og v. Wimpffen havde selv aflagt bogtrykkeriet et besøg, og de fandt, at typerne her var bedre, så bladet ville blive smukkere.

Den 20. august 1838 skriver Nissen til Flor:

„Højtærede Hr. Professor!

Tak for sidst byder jeg Dem efter god gammel dansk Skik — for sidst vi taltes, det var i Aabenraa.* Det var mig særdeles ubehageligt, saa snart at maatte forlade et Selskab af Dannemænd, der kuns sjelden sees sammen, og at maatte afbryde en Underholdning, der er en af min Sjæls bedste Nydelser. Men da jeg logerede hos min Familie, Kjøbmand Hansen, en gammel og svagelig Mand, var jeg nødsaget til at skikke mig i Omstændighederne for ikke at forstyrre min ellers vakre Vært i sin Nattero.

Med Bladet, ja med hele Sagen, gaar det Gud ske Lov godt; hvad Koch og jeg meget frygtede for, Mangel paa Bidrag, har jo vist sig saa ugrundet, at man nu snarere maae frygte for ikke at kunne rumme alle de udmærkede Ting som indløber. Vi har tænkt paa at udgive Bladet to Gange om Ugen til den dobbelte Pris, men atter forkastet denne Plan, idet mindste for det første. Derimod tror baade jeg og Koch, at det vilde være hensigtsmæssigt at give Dannevirke samme Format omtrent som det danske Sønderborger Ugeblad, men ikke at forhøje Prisen. Vi antager, at naar man tog lidt simplere Papirer, vilde Overskuddet ved denne Forandring blive saa stor, at den kunde dække den forhøjede Trykkerløn. Bladet havde, saaledes indrettet, mere Anseelse for Øjet, Vignetten passede bedre, og hvad Hovedsagen er, der blev da vunden betydelig Plads. Naar da den første Halvdeel udelukkende bestemtes for de saakaldte tørre Afhandlinger (der forresten for mig ere de lækreste af alle) og den sidste Halvdeel indeholdt Efterretninger fra Ind- og Udlandet, Kornpriser og maaskee Vacancerne paa Præste- og Skolelærerembeder og hvad der forresten maatte ansees for interessant, da tør jeg

* Den 30. Juli havde Nissen og Koch været sammen med Flor i Aabenraa.

næsten indestaae for talrige Subskribenter. Den første Halvdeel af Bladet vilde saa virke direkte for vores hellige Sag, medens den sidste kuns i Grunden er Lokkemad, men dog af overordentlig Nyttighed, da især Bonden ikke let tager imod den første, naar han ikke faar den sidste med. Interessen for Dannevirke er ellers stor, thi Koch fortæller, at naar det engang kun forsømmes hist eller her afsendt, da forlanges det straks med Gridskhed. Dette beviser dog vel det modsatte af Ligegyldighed. Men for at trække flere til Læsning, og for at tilfredsstille Bondens Fordring, der anser Dannevirke for sit rette eget, sin Hjemstavns Avis, er denne omtalte Forandring tilraadelig.

Det er mig overordentlig kjært af Deres sidste Brev til Koch at see, at det ogsaa er Deres Mening, højstærede Patriot, ikke at blive staaende ved Dannevirke ene, men ad alle mulige Veje at forfølge vores Hjertes inderligste Længsel, at rive vores elskede Fædreland ud af Fjendens Sattansklør, og forene Sønderjyderne med deres Brødre i det hele store Norden, for at de med forenet Kraft, stor af deres egen Styrke og ei af fremmed Hjælp kan opnaae al den Lykke og Hæder, der tilkommer en højststræbende Nation. Deres Velbyrdigheds Mening, angaaende Brevskriveren fra Aabenraa, er ogsaa ganske min. Om jeg mindes ret, udtalte jeg ogsaa denne ved vort sidste Møde og har jeg ligeledes flere Gange raadet Koch til neden under det Aabenraa Brev i Dannevirke at opfordre Brevskriveren under Tavsheds Løfte at nævne sig. Det er imidlertid bleven forglemt. Nu rejser Didrichsen snart til A., han troer at være paa Spor; idet mindste kjender han en Mand sammesteds, der besjæles af den rene danske Følelse. En Urmager Fischer er af Borgerne den eneste, der har subskriberet paa Dannevirke, dog han har jo formodentlig flere Læsere. Jeg har som altid godt Haab, vi faaer nok fat paa Manden.*

Borgerne fra Haderslev begynder hist og her at faae Smag paa de Sandheder, Dannevirke ideligen prædiker. Et interessant Beviis herpaa havde jeg for nogen Tid siden i et Selskab af unge Borgere og andre unge Mænd. En Krambodsvend hos en af vores første Kjøbmænd begyndte nemlig at laste Dannevirke, og idet han paastod, at Koch gjorde sig almindelig forhad, lastede han i det Hele, hvad Dannevirke sagde, af hvilke Raisonnement rigtignok den jammerligste Dumhed fremskinnede. Jeg taug for det første, for at høre, hvad Virkning Knægtens Ord vilde gjøre. Da traadte en ung Borger frem, der forhen har været meget tysksindet, men ved flere Samtaler med mig er kommen til Erkjendelse, og sagde, hvad Krambodsvenden havde fremført, var idel Dumhed og formodentlig noget han havde opsnappet af sin Principal. Saavidt som Dansk taltes, var Folket dog vel for Fanden ogsaa Dansk, og deres Mo-

* Frederik Fischer havde skrevet et brev til Dannevirkes redaktion, som var blevet trykt i bladet. (Se følgeblad til Dannevirke nr. 7, 1838.)

dersmaal burde indføres uden Undtagelse. De fleste stemte i med, og Krambodsvenden trak sig slukøret tilbage, tog sin Hat og gik. Dette havde sandelig ikke skeet for to, ja heller ikke for et Aar siden. Da stod jeg som Undtagelse for alle dem jeg kjendte. Nu spørger mine unge Venner, ja selv mange ældre, mig, naar der er dem Noget uforstaaeligt, og jeg tror, jeg bringer det endnu til Professor her — nei Skolemester bliver jeg kuns.

Borgerne og Bønderne maae vindes for Sagen, de maae vækkes til et kraftigt Folkeliv, men endnu ligger det langt større Fleertal aldeles i Dvale. Interessen for Dannevirke og ved dette for hele Sagen, maae derfor hos saadanne vækkes ved Afhandlinger som selv den heel simple men dog ikke forstandsløse forstaar. Jeg mener nemlig: Bladet maae levere Afhandlinger om Alt, hvad der griber ind i Borgerlivet, og ved enhver Lejlighed tage Borger og Bonde i Beskyttelse, hvor det fortjenes, for at han kan erkjende, at det danske Parti langt fra at arbejde mod sin [hans] Frihed (som Tydskerne indbilder dem) netop virker for at vække Folkelivet og for at opnaae den eneste sande Frihed, den ved *Loven* beskyttede og ikke ved Prælater og Riddere. For at gjøre Begyndelse med de omtalte Afhandlinger har jeg formaaet en Bekjendt af mig her, at tilskrive en Mand i Horsens om at skaffe os denne Byes Reglement for Brandvæsenet, der skal være et af de fortrinligste i Danmark. Borgerne her erkjender Nødvendigheden af en gennemgribende Reform i saa Henseende og de interesserer sig meget for denne Sag. Det vil hæve Dannevirke meget i deres Øjne, naar den ikke alene laster den gamle Indretning, men tillige viser dem en bedre. At denne Forbedring kommer Nord fra er meget godt. — Endvidere holder det herværende Borgerkorps sin aarlige Skiveskydning. Denne Fest vil ogsaa blive skildret i Dannevirke. Deres Velbyrdighed kan ikke troe, hvor det mører Borgerne at høre dem selv omtalte. At det nu langt fra er min Mening, at Bladet skal fyldes med saadanne Artikler, men at den Sag, hvis Fremme jeg anseer for mit Livs og hele min Virksomheds Hovedøjemed, er og bliver Hovedsagen, behøver jeg næppe at forsikre.

Deres Betænkeligheder, højstærede Hr. Professor, i Deres sidste Brev til K., at det var mueligt, at Petersens Forslag om Undervisning i Tydsk i vore Skoler kunne engang faa Lovskraft, har rigtignok bedrøvet mig, men langt fra svækket mit Mod, der kun ved hver Modstand opflammes mere. Men tydeligere og tydeligere bliver det mig, at en Adskillelse og kuns en Adskillelse fra Holsteen, kan frelse Sønderjyllands Selvstændighed og hæve vor sjunkne Nationalitet. Thi om det saa befales, at Dansk skal være det eneste gjældende Sprog, hvor det tales, saa vil det ikke hjælpe, som det skulde, saalænge geistlige og verdslige Embeder besættes af Mænd, der kuns ved *Tvang* giver Modersmaalet sin Ret, men

T I I
den højte rede
Slesvigke Stænderforsamling.

 i Underretninge henvende os i Ærbødhed til den Slesvigke Stænderforsamling med Bøn om, at den vil antage sig og for Hs. Majest. Kongen kærtlig undertieue vort underlige Ønske, at vort dæyske Modersmaal snarest muligt maa blive udsat i sine naturlige Rettigheder og blive gjort til Embeds-, og Rættgangs-, og hvor delle endou er Tilfældet, til Kirke- og Skulsprog i den dansktalende Deel af Hertugdømmet Slesvig.

Det liges aldries overflødig at anføre Grunde for at vi ikke ønske at taltales, mundtlig eller skriftlig i et Sprog, vi ikke forstaae. Det forekommer os ogsaa klart, at Enhver maa kunde indse, at Bygderne og Høstbrænderne, Hørdene og Forlømmeller velig maae tiude Sted, hvor Borgere taler et Sprog, Embedsmænd og Rættens Folk et andet, — at Kandsløshed, Vandskandighed og Mangel paa Kundskab om Gud og hans Ord maa være fremherskende paa de Steder, hvor Fædrenesprog endnu holdes banlyst af Kirke og Skole, og at, under saadanne Forhold Kærtlighed og Villid mellem Forsætte og Tilhørvorne ere umulige, Oplysning og Dannelsen i en tilbørgvarnde Tilstand. Ikke delto maader er det bleuen praktisk, ja maa har endog lægt at indbilde os det selv, at vi ingen Forandring ønske i denne Tilstand, og vi maae næsten betyngte, at det er lighedens at bringe Hs. Majest. et saadant Menning, skillem Alletøjeligheds Vilke betydningjordi i et af Overretten paa Gottorp under 19 Januar 1811 udsædt Circular.

at i de til Hertugdømmet Slesvig hørende Distrikter, Amter og Deer, hver der talt Dansk, det Danske Sprog helt eller helt almindelig skal smilfers ved Sundstævnet, ved Skulundervisningen, ved Rættene og i alle offentlige Anliggender, samt at denne Forandring skal i saa hørt Tid som muligt uærksætte, forsaevend Embedsmænd ere det danske Sprog magtige, — eller sulde 27 Aars Forløb endnu ikke er bleuen udsædt. For altsaa at tilværgjøre enhver falsk Forfælsing om denne vigtige Sag, som muligen kan have afholdt Hs. Majest. fra at indtræde om den naturlige af alle Borgerrættigheder, hvilken heller ikke nogen af Landets andre Børn saame, erklære vi hermed paa det højsidertigste, at ligelom vi ikke den Hjerntaam, vor Herte gav os, laaledes er ogsaa vort Modersmaal os kjært og dyrbart, saa at vi for ingen Pris ville bygte det mod noget andet og at det altid har været vort indertigste Ønske, at dette vort Modersmaal maatte blive det offentlige Sprog. — At dette Ønske ikke er udsædt offentlig før end ved forrige Stænderforsamling har ingen anden Raarlæg, end at da først da blev muligt at fremføre det som en lælles og almindelig Begjæring, og maa vi med tilligseladende Enalmodighed have fundet os i en Tilstand, hvorover vi nu saa hødtig klage, saa er det fordi vi troklydige mænte, at det nu er ogsaa vor Hertes Bors, der ikke kunde eller skulde lætes for os, og som vi altsaa med kristelig Sund maatte bære. — Men vi tillæne ere sig, at denne Ønske have vi ikke mere, og at derfor den Ringrogi, vort Sprog, og vi i det, behandles, efterhaanden forekommer os oprørende, og de Uærgemmeligheder, der følger af dets Mædrettykkelse, uælske. Men saa længe er vor Kjærlighed til Modersmaalet, saa indertig vort Ønske at maatte beholde det i Fred, og saa var vor Frygt for at det i Videns Lyb ved List eller Vold kunde berøves vor Fæderkomme, at vi vilde ønske sig som uærgemmelige Rettighed som Landets Indvøide, at vort Modersmaal ogsaa bruges i alle vore offentlige Anliggender, og maatte vor Selvdelelle kærlyngere sig ved, at ærgle, hvor vi troe at have Ret til at fordrer, saa vende vi os dog til Fulgert ilær af de Herrer Repæterede bedende og bønælærende, at de vilde antage sig os som Forættede, der saa højtlig trænge til Forløb, eller at de i det Mindste ikke ville arbejde imod, naar noget højsidert Folkene vil træde frem i Forløbigen som vor Oalsmand! —

Nord-Slesvig i Foraaret 1838.

hvis Hjerter ere om ikke opfyldt af Had og Ringeagt, saa dog idetmindste af Ligegyldighed imod det Danske. Det er den lærde og højtdannede Stands skjønneste Kald at virke oplysende paa Folket; som derfor de Fornemme ere, saaledes bliver ogsaa omsider de Simplere. Er nu selv den fornemme Verden hertillands tydsk, saa tror ogsaa hele Folket, at for at blive fornem og anseet, maae de blot aflægge det gammeldags Danske og tage fat paa det Tydske! Da bæres Alt, hvad der gjør en Nation stor og lykkelig og hædret, til Graven!!

Derfor svarte ogsaa Koch paa et Brev, han fik for nogen Tid siden fra en Cancellist Juhl i Kjøbenhavn, og hvori denne udbad sig adskillige meget vigtige Spørgsmaal besvaret, at Regjeringen, der havde Mægten i Hænderne, maatte komme os til Hjælp, baade for sin egen og Folkets Interesse.

Med Højagtelse

Niels Chr. Nissen.“

Den 14. oktober 1838 skriver Nissen til Flor:

„Højstærede Hr. Professor!

Naar noget ligger os paa Hjerte herovre, der vedrører vores hellige Sag, da tyer vi til Deres Velbyrdighed, som vi, i al Fortrolighed sagt, anseer for Sagens egentlige Fører og for Sønderjydernes troeste og varmeste Ven. Dog til Sagen. Dannevirke har nu gennemlevet sit første Fjerdingaar og jeg tror ikke virket ganske uheldigt paa Sønderjyderne. Hvor heldig der i Fremtiden vil kunne virkes, vil meget beroe paa at treffe det rigtige Valg af Artikler, som ogsaa Bladets ydre Form. En væsentlig Betingelse for Dannevirkes Udbredelse er naturligvis *Portofrihed*. Af Deres Velbyrdigheds kjære Skrivelse til Koch har jeg erfaret, at det ogsaa her er Dem, der alvorligen lægger Haand paa Værket. At De, højstærede Hr. Professor, selv overrækker Hans Majestæt Ansøgningen, er et Skridt, hvoraf jeg med Guds Bistand haaber gode Følger. I alt Fald bliver der da gjort, hvad Mennesker kan gjøre, Udfaldet maa man overlade til Gud. Men en anden Ting, der efter min Formening griber helt forstyrrende ind i Bladets Virksomhed, er denne, at Bladet trykkes 8 Mile fra Redaktionen. Vel har Hr. v. Wimpffen været saa god at paatage sig en stor Del af Arbejdet, men med al Respekt jeg nærer for Mandens juridiske Dygtighed og for hans varme Nationalfølelse, maae jeg dog oprigtig tilstaae, at han meget ofte arbejder uheldig, da han har haft alt for lidt Omgang med Borger og Bonde til at kjende deres Smag og Maaden, hvorpaa de skal tages. Hr. v. Wimpffen er en af Bladets dygtigste Medarbejdere og sine [hans] Artikler f. Eks.: om Slesv. og Holsteens Uforænelighed og deslige er uovertræffelige, men til at redigere et Blad, hvis

nærmeste Bestemmelse er, at vække Nationalfølelsen og med denne hele Folkelivet af sin Slummer, er han ikke oplagt. Han tager aldeles ingen Notits af, hvad Koch skriver, men handler ganske aleene efter egen Tykke. Der ligger flere Afhandlinger fra Manicus, hvoraf den ene, jeg har set, er meget god og snild, den vilde maaskee (hvad der for os, der er omgiven af utallige Fjender, dog langt fra ikke kan være uvigtig) vinde alle frisindede danske Mænd som O. Lehmann m. fl., som v. Wimpffen ved uforsigtige Yttringer, som f. Eks. den lille Aneecode i Dannevirke No 16 om den indiske Bramin i London* opægger imod os. Jeg maa bede Dem, højtærede Hr. Professor, ikke at mistyde disse mine Bemærkninger, som om nogen personlig Uvillie imod Hr. v. Wimpffen eller andre nedrige Bevæggrunde kunde have fremkaldt dem; jeg forsikrer Dem, jeg nærer den største Højagtelse for Mandens Dygtighed og høje Patriotisme, men Sagens høje Vigtighed kræver, at enhver, der lever for samme, uforbeholdent yttrer sin Mening. Af de ovenanførte to Grunde, samt af flere idetmindste ligesaa vigtige som jeg nærmere skal anføre, troer baade Koch og jeg, at det er nødvendigt, at *Dannevirke trykkes i Haderslev ved eget Trykkeri*. Det er utvivlsomt, at det er Redaktøren tilladt, selv at trykke sit Blad eller ved eget Trykkeri at lade det trykke. Deres Velbyrdighed gjorde os en stor Tjeneste, om De vilde selv eller ved andre tale med en Bogtrykkersvend i Kjøbenhavn, om han vilde tage til Haderslev og trykke Dannevirke, samt indrette Trykkeriet. Han maatte selvfølgelig have samme Løn som i Kjøbenhavn, maaskee lidt til; han vilde have et mageligt Arbejde.

Anlægget af et Trykkeri til at expedere Dannevirke vilde efter et Overslag vi have gjort i det højeste kunde koste 400 Rd. Cour. Naar nu en Svend fik 100 Daler aarlig og der regnes til Kost 40 Rd. (i alt 140 Rd. og Renter af Kapitalen med 4 til 5 Proc. 16 til 20 Rd.) kostede Trykningen i det Hele 156 til 160 Rd. Cour. Nu derimod betaler Koch quartaliter i Flensborg for Dannevirke med Følgebladet omtrent 76 Rd. Cour., det bliver aarlig over 300 Rd.

Et eget Trykkeri vilde altsaa afkaste en aarlig Gevinst paa henimod 140 Rd. Bladet kunde da straks erholde et større Format uden at forhøje Prisen, og enhver Nyhed blev da ikke som nu forsinket otte Dage og mere, men kunde varm og frisk meddeles. Fik Dannevirke Portofrihed til, da kunde De troe, højtærede Herre, at det inden kort Tid skulde vise sig kraftig og stor. Men en slem Ting er der i Vejen for det hele; hverken Koch eller jeg har Penge. Den Smule Kapital, vi ejer, stikker i Handel og Haandtering og kan umuligt undværes. Derfor henvender vi

* „Saa ømfindtlig som Nissen frygter, kan Crla Lehmann dog næppe have været. Anekdoten fortæller, at den indiske Bramin havde skrevet hjem fra London: „De offentlige Talere vise her et besynderligt Talent . . . : at nære sig ved at nære Utilfredshed“.“ Ottosens anm. i Sønderj. Aarb. 1892. Side 44.

os med Fortrolighed til Dem, højstærede Hr. Professor, om det ikke var Dem muligt at tilvejebringe 400 Rd. Cour., som skulle indføres paa Trykkeriet. Naar det forlangtes, kunde der jo aarlig afbetales en lille Sum som f. Eks. 50 Rd. Det vilde være mig særdeles kjært, om De kunde opfylde mit Ønske, og om De, maaskee ved at forstrække Pengene og ved Forkastelsen af Portofriheden og deslige Ting kunde forbinde Dem Koch saa meget, at han ikke var ganske uafhængig af Dem.* Thi vel agter jeg Koch højt, han er min troeste og kjæreste Ven; men saavel ham som mig mangler der Erfaring og nøje Kundskab om hvor og hvordan der skal angribes og forsvares. For Sagens Vigtighed og ej af nogensomhelst Mistanke til vor brave Kochs Hensigter er det, at jeg ønsker Deres Velbyrdighed saa stor Raadighed, da De uden al Smiger er den eneste jeg tiltroer foruden en dyb Nationalfølelse, ogsaa Mod, Erfaring og Klogskab nok til, at agere med den lille sønderjydske Hær imod sine utallige Fjender. Deres Resultat paa vort Andragende forventes med det Første; med hvad De beslutter, ere vi tilfredse. Til Slutning maa jeg fortælle, at Kongen i disse Dage haver Visit af 3 Bønder fra Haderslev Amt. N. Lorenzen fra Lilholdt og Petersen i Dalby haver nemlig for nogen Tid siden opfordret Sognefogederne til i ethvert Sogn at vælge to Mænd, som skulde møde til en bestemt Tid i Haderslev for at raadslaae om Tiendevæsenet. Forsamlingen bestod af omtrent 70 Personer og der besluttedes at vælge tre Mænd, som skulde personlig tale med Kongen om Sagen. Der valgtes Holst fra Frørup, Lor. Krüger fra Jels og Sognefogeden fra Ødis, som sandsynlig i Nat rejser til Kjøbenhavn. Den første er en Tydsker, den anden en halvgal Liberal og den tredje kender jeg ikke. Jeg fortæller Deres Velbyrdighed dette, for at De, hvis disse Mænd skulde attraae andet end en Samtale med Kongen om Tiendevæsenet, da maaskee kunde forpurre dem det.

Med urokkelig Højagtelse Deres ærbødige

N. Chr. Nissen.“

Da Flor i slutningen af oktober er i København, opnår han endelig den for „Dannevirke“ så hårdt tiltrængte portolettelse. Den 27. oktober kan han tilskrive Koch følgende glædesbudskab:

„Kongen har bevilget Dannevirkes Forsendelse for modereret Porto. — Conferensr. Monrad sendte mig i Aftes et Par Linjer, som jeg modtog

- * Når Nissen klager over, at Koch er så ganske uafhængig (pekuniært) af Flor, da fremgår heraf tydeligt, i hvor høj grad de har haft uret, som har påstået, at Dannevirke blev oprettet for Flors penge. Nissens idé med eget bogtrykkeri var selvfølgelig vand på Kochs mølle. I et brev, han skriver til Flor den 23. oktober, fortæller han: „— Et Skuespilselskab, som var her i Sommer, førte sit eget Trykkeri og Svend med. — Af Nysgærrighed gik jeg hen og besaae denne Indretning, som hugede mig meget godt; thi den var som gjort til Dannevirke.“

ved min Hjemkomst fra et Besøg i Sorø og Roskilde Stænderfors. Det vil snart blive Dem og alle Postkont. meddeelt, at Dannevirke faaer samme Vilkaar som Itzeh. og Apenr. Wochenblatt, d. e. aarligt i Hertugdømmerne 10 Rgsd. cour. + 10 Rgsd. cour. pr. Ex. i Danmark mere. I al Fald er det de bedst mulige Vilkaar, og til Kjøbenhavn kan Dannevirke jo vedblive at gaae pakkeviis til Reitzel —.“

Wimpffen påstår i et Brev til Flor, at Koch var beruset af glæde.

Før Flor forlader hovedstaden, søger han audiens hos kongen. I et brev til Koch fortæller han: „— I Torsdags var jeg til guter letzt hos *Kongen*, deels for at takke ham for Porto-Lettelsen, deels for at tale om „Avertissementsretten og Bogtrykkeriet“. — — Jeg havde en alvorlig og heftig Samtale med den gamle Konge, som endte med, at han var meget rystet og bevæget, og jeg forlod ham med Taarerne i Øjnene. Dog lovede han Intet, og De maa ikke gjøre Dem mindste Forhaabninger; thi Virkningen af denne Marquis-Posa-Scene vil formedelst Mandens utrolige Letsindighed og Frygtsomhed, samt vore mægtige og overmodige Fjenders ubarmhjertige Følelseløshed, meget snart være *aldeles* udsløttet. Imidlertid bør De dog, for at have Samvittigheden fri, indsende Deres Ansøgninger.“

Da tronfølgeren i november vendte hjem fra sin store udenlandsrejse, tog han vejen op gennem hertugdømmerne. Han kom først til Kiel. — — Den 13. november skriver Flor: „— Baade Prof. Paulsen og jeg har talt med Prinds C[ristian] og A[dlers]. Jeg talte længe med dem begge to og *aldeles* reent ud, endogsaa om hans Svoger [Hertugen af Augustenberg]. — Prindsen bad mig sørge for, at *De* søgte ham i Haderslev, hvor han mente at komme d. 21. el. 22. d. M. — — Jeg vedbliver, at Nissen bør ogsaa i en Audiens klage sin Nød som Sønderjyde. Men for Guds Skyld, vær bare *ærlige*. —“

Der blev røre i den stille by Haderslev, da det rygtedes, at kronprinsen ville komme. Følgende brev fra Koch til Flor, skrevet den 18. november, vidner derom:

„Velb. Herre! Taksigelse for Deres sidste gode Efterretninger. Beslaglæggelse af Nr. 22. Min Ærgrelse over dette Uheld, der indtræffer i det ubeqvemmeligste Øjeblik for os og vor Sag. Min totale Mangel paa Tid til at virke. Jeg har tilligemed de øvrige Borgere maattet staa hele Søndag Eftermiddag og øve mig i Exerccer-Manøvrer. Conferensraad Johannsens Bud om at komme til ham. Mit dobbelte Besøg hos ham i Dag. Vor Samtale. Hans Fortrydelse over Biadets Beslaglæggelse. Hans Bøn om at see Artikkelen til dette Uheld. Min Forlegenhed i ikke at kunde give ham den. Min Ærgrelse og Flovhed over, at jeg ikke vidste, om den Afhandling, som han indirekte forleden Dag tilsendte mig, befinder sig aftrykt i Nr. 22 eller ikke. Mit Løfte om at skaffe ham saa-

dant at vide, inden Prindsen kommer, for at han ikke skulde være lige-saa uvidende om Bladets sidste Skjæbne som jeg. — Hans Raad og Opfordring til mig om at gjøre Prindsen min Opvartning og takke ham for hans Bistand. Hans videre Raad om først at gaa til Etr. Adler. Min Beklagelse for ham over Bladets betrængte Stilling etc. — — Jeg skal nok sørge for, at jeg spiller min Rolle naturligt og godt hos Adler og Prindsen. Nissen vil ikke for — —.“

Den 24. november kan Koch meddele Flor, at: „Sagen gaar fremad. Jeg har haft Audients hos Prinds Christian, der modtog mig meget naadig. Jeg talte først med Etatsraad Adler, som dog ikke var saa aabenhjertig og omstændelig som Prindsen. Iøvrigt var Samtalen kostelig for Begge. Resultatet blev, at jeg straks skulde indsende Ansøgning om en egen Presse og om Rettighed til Avertissementer, samt at det er paalagt Conf. Johannsen at understøtte Sagen med kraftig Anbefaling. Alt dette er ogsaa idag afgaaet fra min Haand, idet Conferensraaden igaar, efter at Prindsen var rejst og alt var rolig, lod mig kalde og forlangte, at jeg til i Dag skulde gjøre min Ansøgning istand og fly ham, da han saa vilde paatage [sig] det øvrige. — — —“

Ansøgningen blev derfor i det Hele ret mesterlig, ogsaa med Hensyn til det Kalligrafiske, som man i saadanne Tilfælde bør anvende, da det gjør et behageligt Indtryk, og Texten læses lettere og fyndigere. — — —

Conferensraaden sagde, at Prindsen havde den Naade at interessere sig for min Sag, og af den Grund maatte han have disse Oplysninger, Ansøgninger og Afskrifter. Jeg maatte derfor ogsaa sidde oppe den halve forrige Nat, da han vilde have det saa hurtigt som muligt. Imorgen vil jeg til ham igjen, da alt dette egentlig ikke stemmer med Adlers Tale.

Det omstaaende var nu mere det sidste Afsnit end en fuldkommen Fremstilling af hele Affairen, som jeg nu først vil nedskrive, da jeg antog, at det er D. V. mere magtpaaliggende strax at vide Resultatet end at opholdes ved Borgervæbning og Fakkeltog. Den 20. lignede Haderslev allerede en Myrebod, hvorpaa En har trampet, idet som før alle vare stærk paa Færde, meest med at ordne Lamper, Lys og Transparenter. Jeg gjorde ingen Udmærkelse i det Ydre; men hængte desto flere Transparenter op i mit Indre og ordnede mine Tanker. Jeg nedskrev en Sang til Prindsens Velkomst, afgav den til mine Medborgere, der vilde bringe ham et Fakkelhurra, men da den kom for Borgmesterens Øje, blev den kvalt i Trykkeriet.

Sang blev der altsaa Intet af, og Fakkeltøget løb ogsaa meget forunderligt og tvetydigt af. Tvende Transparenter, som P. H. Lorenzen havde været om ikke Fader, saa dog Fadder til, bleve paa Politiets Ordre nedtagne. Stemningen var den hele Aften dump. Det vil sige den 21de, hvilken Aften Prindsen ankom her Kl. henved 6. Jeg [Koch] stod i Gevær,

og da jeg var afløst, var der Cour. Derpaa spistes der, hvorpaa fulgte Spillepartie, saa jeg denne Aften ingen Adgang fik. Om Morgenen vilde Prindsen, sagde man, strax bort. Kl. 8 om Morgenen vandrede jeg i min Galadragt hen til Adler, Prindsen kjørte allerede ud i Byen for at see sig lidt om. Adler var kold og sagde, at jeg ikke maatte gjøre mig Haab om at faae et Trykkeri, da Regjeringen umulig kunde begunstige eet Blad saa *meget* frem for andre, og dette strax vilde vorde anseet for partisk. Jeg lod ham blive færdig dermed, for desto bedre at fylde i, hvor han fik tømt. Jeg rykkede derpaa ud med mit Sprog og svarede, at hvis Dannevirkes Sag betragtedes fra denne Side, nemlig som enhver anden Ugeblad-Sag, saa var det *rigtig*; men Dannevirke var det Værge, som vi Sønderjyder havde grebet i vor saare betrængte og farefulde Stilling for at forsvare vort Sprog og vor Danskhed, og under en saadan Fare, som vi vitterlig befandt os i, kunde ingen billig Mand mistyde Regjeringens Handlinger, naar den rækkede os den Haand, som vi saa bønligt bad om og umulig kunne undvære, hvis vor Kamp skulde lede til en endelig Seir osv. Jeg forelagde ham ogsaa Senebergs skriftlige Erklæring, at han ikke vilde trykke Dannevirke, og Alt dette hjalp godt paa ham. Han blev god, lovede mig Understøttelse, bad mig at indsende Ansøgning, skrive ham til, naar dette var skeet, og paalagde mig at gaae til Prinds Christian, saasnart han kom fra byen.

Jeg gik derpaa hen i Amtmandens Bolig, hvor Prindsen logerede. Her strømmede utallige til, der vilde gjøre Opvarnting og Audients, og denne Mængde formeredes saa meget af Byens Store og Fornemme, Geistligheden og Regimentsstaben, at havde Prindsen og Conferensraaden ikke havt mig lige saa stærk i Tanker, som jeg dem, da havde jeg rigtig nok ikke kommen frem. Da Prindsen var kommen, søgte Conferensraaden strax efter mig, og jeg skulde blive foreladt som første Mand. Alle gloede paa mig, som om jeg enten skulde have været slaaget til Ridder eller været hængt. Jeg var meget frimodig. Conferensraaden afgav mig til Etatsraad Adler, der ledte mig ind, hvor Prindsen var alene. Imidlertid holdt Prindsen sin Tale til mig saa højt, at jeg tror nok, de fleste kunde høre den hvert Ord, en Omstændighed, der generede mig en Deel, hvilket jeg dog ikke turde afværge med at gjøre ham opmærksom derpaa.

Vor Samtale varede længere end et Qvarteer, dog forgik Tiden størstedeels med, at Prindsen udøste for mig, hvad der laae ham paa Hjerte. Efter at jeg havde navngivet mig, takkede jeg Hs. Kongl. Højhed for den Naade, han til sin Tid havde skjenket mig i at foranledige mig et Privilegie til mit Dannevirke, og bad ham fremdeles at forunde min Sag samme Naade, da den endnu laae i en betrængt Stilling. Ja, det vil jeg svarede han, og Samtalen fortsattes i Korthed omtrent saaledes:

Pr.: Og De ønsker at anlægge et Bogtrykkeri, for selv at trykke det? — *Jeg:* Ja, men dette faaer jeg ingen Tilladelse til uden Deres Kong. Hhds. Understøttelse. — *Pr.:* Har De indgivet Ansøgning derom? — *Jeg:* Nej, D. K. H., men jeg ønsker det. — *Pr.:* Ja, jeg vil sige Dem, det vil være vanskelig, da dette vil komme her til Magistratens Erklæring, og jeg kan ikke love Dem det bestemt; men De ønsker jo ogsaa Avertissements-Rettighed, og dette er meget billigt, at De faar denne. Thi jeg indseer, at der maa være Trang her i dansk Slesvig for et Blad til saadanne Meddelelser. — *Jeg:* Der gives, D. K. H., intet andet Blad end Danv., og derfor er det saa ønskeligt. — *Pr.:* De har jo vel ingen Ansøgning indgivet? — *Jeg:* Nej, D. K. H. — *Pr.:* Ja, saa kan De gjøre det, og De skal faae en Anbefaling fra Johannsen, som jeg vil hede ham om, og har *allemode* sagt ham Besked. Men uagtet jeg ønsker Dem et Trykkeri, saa kan Johannsen dog ikke erklære om denne Sag, men blot om Avertissementer, hvorimod hiin er afhængig af det tydske Cancelli og Magistraten. — Derpaa gik Samtalen over paa Seneberg og hans Vægring samt om Forholdene, hvilke jeg skildrede ham, som de vare, højst besværlige for Bladet. — *Pr.:* Nu er det jo lagt under Beslag; hvad er Grunden her til? — *Jeg:* Jeg kan næppe indse det, D. K. H.; men jeg antager, det hidrører derfra, at den ny Politimester dersteds endnu ikke kjender Bladets Tendents; thi derefter burde alle forudgaaende Nr. have undergaaet samme Skjæbne. — *Pr.:* Nu ja, men jeg vil nu sige Dem een Ting: De skal herefter nu heller ikke rive saa stærkt ned paa det tydske Sprog; thi dette spænder Stemningen saa meget; De skal nu kun søge at conservere de Distrikter, hvor det Danske Sprog endnu har holdt sig. Hvad der er bleven Tydsk, skal De ikke lægge an paa at gjenvinde. Vi ville nu blot bevare, hvad der er levnet. Derfor er det nu ogsaa mit Ønske, at Bladet faaer Fremgang. — *Jeg:* Det vil det ogsaa faae, saalænge Deres K. H. skjænker det Deres Naade og høje Beskyttelse. — *Pr.:* Ja, det vil jeg; men De maa da heller ikke standse dermed; da jeg tydelig nok indseer Sagens Vigtighed og hvilken Modstand, der gjøres, saa vil jeg paalægge Dem ikke at holde op dermed, hvordan det end gaaer, og skulle De ikke kunne fortsætte det længere, da maa De først tilmelde mig det. — Dette lovede jeg naturligviis gladelig og bukkede meget underdanigt. Jeg maatte siden underrette ham om Eet og andet, f. E. Stemningen, Abonnentantallet o. s. v. Han tog atter det Løfte af mig, ikke at standse. Lovede mig Trykkeriet, hvis muligt, og i ethvert Tilfælde Avertissements-Rettighed. Paalagde mig snart at søge, og hvad derhen hørte. Tilsagde mig og Sagen sin Naade og Audientsen sluttedes. Taus men sjæleglad arbejdede jeg mig igjennem Mængden, gik hjem, greb mit Gevær og ilede hen til det allerede for en Time siden opstillede Borger-

Korps Rækker. En halv Time stod jeg der, da kørte Prindsen bort. Jeg var den første, der fik Audients, men af de Mange, der stode og vilde for, kom der kun faae, sagde man mig siden. — — —

Præsterne, Skolelærerne og alle Tydsksindede ere meget forbløffede over Prindsens Forkjærlighed for Modersmaalet. Men nu udspreder de et Rygte omkring i Byen, at min Audients skulde være falden saare uheldig ud; thi Prindsen skulde have været meget opbragt paa mig og min Sag, skal have udskjeldt mig og frasagt mig fremtidig Beskyttelse. Lastet paa mit Blad, der slet ikke var faldet ud efter hans Forventning, da han ikke havde ventet saadant Snavs ud af sine Bestræbelser for mig etc. etc. Saadant Noget er det, som løber rundt i Byen, og Sørensen er meget ivrig med at puste til.

Ich kehre mich an Nichts og virker i Løndom, som siden nok skal aabenbares til deres Forundring. Jeg vil troe, at Prindsens høie og hjertelig Tale har forekommet Mange i de tilstødende Sale som en fortsat Skjenden. Andet kan jeg ikke forklare det. Forresten skulde det glæde mig, hvis man ikke har kunnet uddrage andet deraf, da Publikum saa er lige klog.

Med hengiven Ærbødighed

Koch.“

Nissen søgte ikke audiens hos prins Christian ved dennes besøg i Haderslev. I et brev til Flor den 2. december forklarer han bl. a. hvorfor:

„— — jeg frygtede meget, at Prindsen, naar jeg ligefrem med den Varme, jeg vistnok ikke kunde tilbageholde, gik ind paa selve Sagen, da vilde anse mig for en Sværmer og saaledes maaskee give den Idé Rum, som vores uforskammede Fjender idelig søger at skaffe Indpas, at det nemlig kun er nogle enkelte *exalterede* Personer, som kæmper for Sønderjyllands Gjenrejsning — — —.“

Men Nissen kan i samme brev fortælle vigtigt nyt:

„Prindsens Nærværelse har givet den danske Sag dygtig Respekt her. Da H. Kgl. Højhed nemlig var i Skolerne, spurgte han Læreren, om der ikke lærtes *Dansk*. Da denne svarte jo, vilde Prindsen høre, hvordan det gik. *Men til god Lykke havdes der ikke en Gang danske Læsebøger*. Da Prindsen yttrede sin Forundring herover, og Pastor L.[autrup] vilde gjøre Undskyldninger, sagde han (Prindsen), at Lærerne nok ikke engang selv kunde *Dansk*. Han fik altsaa her at see, at de saakaldte *exalterede* Sønderjyder dog i det mindste i Skolesagen ikke lyver, naar de erklærer hele Indretningen i Kjøbstadsskolerne for pure Snavs. Denne Idee har jeg da ogsaa den Glæde at se sig mere og mere udbredt blandt Borgerne. Medens K. arbejder i „Dannevirke“, arbejder Didrichsen og jeg med Munden, hvor vi kommer, saavel i private som i offentlige

Cirkler. D. erklærer mig for Mester i at bearbejde Borgerne; men er jeg Mester, da er han en tro Svend. For to Aar siden vilde ingen høre Tale om, at Skoleundervisningen skulde være dansk, nu derimod er der flere, som ønsker det, og kun faa derimod. Lærerne i Drengeskolen har nu maattet gjort „gute Mine zum bösen Spiel“ og begyndt at læse Dansk med Drengene. Pastor L. fik i forgaars 20 Expl. af Birchs Læsebog: [„]Naturen, Mennesket og Borgeren[“] paa Skoleregning. De formuende anskaffer sig dem selv og de gaar som frisk Brød. Endskjøndt jeg nu virkelig kun giver lidt for denne Undervisning, da det rigtignok baade mangler Lærerne paa Lyst og Kundskab, saa er det dog altid et Skridt fremad, og en Forberedelse til den *heel* Danske Undervisning: Nu noget andet. Dagen efter Prindsens Afrejse var der Aftenselskab hos en Kjøbmand Wulf her i Byen, samme Mand, som havde et af de konfiskerte Transparenter. Man kan sige, det var Kjærnen af de slesvig-holstenske Liberale hersteds, som der vare forsamlede. Foruden Stænderdeputeret P. H. Lorenzen og sin Svend vare der til Stede Bogtrykkersvend Sørensen, en Trompeter Bartholdi, der stammer fra det militaire Pleiehuus i Eckernförde, og nogle andre Dumrianer, der uden selv at vide hvorfor følger L. som Drabanter; ialt en halv Snees. Der blev blandt andet sjungen: Noch ist Polen nicht verloren, hvorved L. fældte Taarer— den Nar, han skulde græde Angerens bittre Taarer over den Synd, han begaar imod sit Fødeland!“*

Den 9. januar skriver Nissen for sidste gang til Flor:

„Højstærede Hr. Professor!

Her har De mig igjen; og atter ligger der mig noget paa Hjærtet, som jeg ikke længere kan opsætte at meddele Dem. Ved et af Kochs seneste Breve vil Deres Velbyrdighed have erfaret, at jeg har besluttet at indgive en Ansøgning om et Privilegium paa en *Dansk Boghandel*. Det er ved mangfoldige Erfaringer, især i den sidste Tid, bleven os klart, at en Dansk Boghandel, for at fremme det store Værk, vi arbejde paa, og i Særdeleshed for at støtte den fædrelandske Litteraturs Opkomst i Sønderjylland, næsten er en Nødvendighed. Endskjønt der nu vistnok gives mangen Mand, der ved et mere uddannet Talent og en klækkelig Formue langt bedre egner sig til denne Post, saa tror jeg dog ved at indskrænke mig til alene *Dansk Boghandel*, altid at kunne præstere, hvad der med Billighed kan fordres. Da jeg nu ønsker saa snart som muligt at indsende min Ansøgning, saa tillader Deres Velbyrdighed maaskee, at jeg, saasnart jeg har erfaret Deres Mening om Sagen, da maa sende Ansøgningen til Deres Revision. Det er muligt, at der ej engang behøves et

* Peter Hiort Lorenzen kom som bekendt senere til sandheds erkendelse!

Privilegie til en Boghandel her i Byen. Thi endskjønt en vis Hr. Wiek hersteds for et Aars Tid siden fik et saakaldt Boghandler-Privilegie, *saa handler Bogbinderne dog nu som forhen uhindret med al Slags Bøger. Det har saaledes været Skik og Brug fra Arilds Tid,** og selv Boghandler Jessen fra Flensborg med sit mægtige udelukkende Privilegie over fire Kjøbstæder har aldrig tiltalt os derfor. Havde nu forbemeldte Hr. Wiek Eneret til Boghandel, saa maatte dog dette Privilegie være os communiceret og ordentlig bekjendtgjort, men da saadant aldeles ikke er skeet, antager jeg det saakaldte Boghandler-Privilegium blot for en simpel Bevilling til at maatte handle med Bøger uden at kunde tiltales derfor af Jessen i Flensborg, under hvis Scepter ogsaa Haderslev forhen stod. Herr Wiek handler baade med tydske, franske og Gud maa vide med hvor mange Slags Bøger. Men da han ikke er en formuende Mand, og en saa udvidet Boghandel kræver en meget betydelig Kapital, saa er det Heel Snavs, og jeg tror næsten, at vi (min Fader og jeg) gjør større Omsætning om Aaret end Boghandleren. Men vi have hidtil ogsaa kuns befattet os med Kirke- og Skolebøger, næsten uden Undtagelse danske, og da vi have et meget udbredt Bekjendtskab saavel blandt Præster og Degne som Bønder her i Amtet, saa have vi i denne Gren af Boghandelen dreven det temmelig vidt. Men Tiden er kommen, da man ikke længere maa blive staaende herved. Oprettelsen af et Seminar her i Amtet — en af Kochs og mine Yndlingsideer, som vi imidlertid til ingen har omtalt, Dem Højtærede Hr. Professor undtagen, og som De allerede med den sædvanlige Kraft søger at realisere, gjør en ordentlig Dansk Boghandel mere end nogensinde nødvendig. Dog maa jeg bede Deres Velbyrdighed meddele mig Deres Mening, om Ansøgningen skal sendes til Regjeringen paa Gottorp eller til Hs. Majestæt selv. Det sidste var mig det allerkjæreste, thi det forbandede Regimente paa Gottorp hader jeg af Hjertensgrund og venter aldrig noget godt derfra i vores Sag. Men lad de Fyre gjøre dem saa lystig, de ville, vores Sag skal ved den Eviges Hjælp nok sejre og en Boghandel vil jeg have; om ikke andet gaaer, saa gaaer jeg til Prindsen, og De kan være vis paa, Hr. Professor, jeg er ikke bange for at fortælle ham det hele Kjeltringeri, der drives her i Sønderjylland, naar jeg blot kan faa *Lejlighed* dertil. Naar jeg har faaet Bevillingen, saa rejser jeg vil Gud hen i Foraaret til Kjøbenhavn for at træde i Forbindelse med en Boghandler der. Hidtil have vi taget vores Bøger fra Schultz, men jeg tror, hans største Handel er med Kirke- og Skolebøger, og en anden vilde derfor være bedre. Mange Tak for de til Laane-Bibliotheket sendte Bøger. De ere dygtig i Fart. De to Exempl. af Deres Velbyrdigheds Læsebog skal jeg med Fornøjelse indbinde. For Bønderne er Læsebogen for høj, men for mere Dannede har den stor

* Fremhævet af udg.

Interesse og Nytte. Det Exempl., De forærede Koch og mig, har været hos flere dygtige Skolelærere, men Indbindingen er ikke efter at lade Bogen cirkulere. De to sidst sendte kommer os derfor ret tilpas, saavel som de danske Sange. *Sangene, Fædrelandssange og andre Selskabs-sange, det forsikrer jeg Dem, Hr. Professor, ere et af de mest virksomme Midler for at vække fædrelandsk Læsning, ja de have, det er uomstødelig bevist, en meget stor Indflydelse paa Nationalaandens Udvikling og Folkets hele Tænkemaade.** Det er utroligt, hvad de mange begejstrede og begejstrende tydske Sange fra den sidste Frihedskrig har virket skadeligt paa den sønderjydske Borgerstand, da den, ukjendt med den fædrelandske Litteratur og dens herlige Frembringelser, i Tydskernes øjnede Mønstret for alt Stort og Godt og Hæderligt. Selskabssange, især Fædrelandssange, kjække, begejstrende, Kjærlighed aandende, det er dem, vi trænger til, for i selskabelige Cirkler at have Noget, som man kan føle sig hjemme ved.

Til Slutning maa jeg endnu tale et Par Ord om en Artikel, der i disse Dage har staaet i Københavnerposten om de slesvigske Sproganliggender. Den er af Sekretær Juul, det seer jeg af den hele Stil, som ogsaa af nogle Efterretninger han har fra Koch. Men hvad i al Verden bringer denne dygtige Mand til at fordærve den fortræffelige Afhandling med den ynkelige Slutning. Denne omtaler, at det var bedst, *at de dansk-talende Kjøbstæder beholdt deres tydske Undervisning, da Indførelsen af det danske vilde opvække utrolig Had og Uvillie.*

Denne Galskab, som kuns en ganske fejlagtig Beretning til Juul kan have frembragt, maa saa snart som muligt gjendrives. Naar ingen anden vil, saa vil jeg, men jeg tror, det er bedst igjennem Kjøbenhavnsposten selv, naar blot dette fornemme Blad vil optage min Artikel. Til Professor Paulsen skriver jeg nok paa Søndag. Jeg skal da udtale mig nærmere.

Lev da ret vel, højtærede Hr. Professor; være De som hidtil vor General, den oprigtigste Hengivenhed knytter os til Dem.

Med sand Højagtelse

ærbødigst Niels Chr. Nissen.“

Men den 13. januar må Nissen skrive til Koch:

„Jeg seer mig nødsaget til at renoncere paa den sedvanlige Søndagstour hos dig. Jeg er nemlig ganske uventet bleven syg. Tirsdag Aften gik jeg sund og rask til Sengs, men midt om Natten vaagnede jeg i et meget stærk Blodspytten, som ved Guds Hjælp dog snart igjen standse-

* Fremhævet af udg. Hvor rigtigt! Tænk på, hvad sangen har betydet for danskhedens vækst i Sønderjylland. Sammenlign Nis Schrøders udtalelser i sagen mod „den blå sangbog“.

des. Det er maaskee slet ingen Skade til, der har længe krablet mig Noget i Brystet, som nu haaber jeg med Guds Hjælp har faaet Luft. Men Skrubben var slem, og jeg maa sagtens en Tid lang holde Stuen.

Conferensr. Høpp er her i disse Dage hos Amtmanden. Ellers ingen [intet] Nyt? Jeg har heller ikke endnu Brev fra Kiel. Gode Ven, skriv sagtens med det allerførste til Paulsen og fortæl ham da, at jeg havde i Sinde at ville have skreven i Dag, men vor Herre vilde ikke. Godt Mod!!

Din trofaste N. Chr. Nissen.“

Men den 23. januar må Koch sende Flor det tunge budskab:

„Nissen er ikke mere, — vor fuldtro Ven hensov i Dødens Arme i Morges Kl. imellem 7 og 8te!

Det var mig et hårdt Stød, og jeg sørger dybt ved hans Tab; men hans gamle Forældre, hvis eneste Søn han var, og hans tvende Søstre ere utrøstelige; — de svømme i Graad. Der gives intet Skrift til at udtrykke deres Sorg og Smærte. Hans lyse Aand er hos Gud, i Fredens og Frihedens forklarede Land! Men vi have tabt en Ven, hvorefter vi kun have faa at miste, og Sagen en Støtte, som den vil savne, og havde han hidindtil ikke understøttet den ved at lade sit Navn figurere paa Tryk, saa var han dog aldrig rolig, og vilde, naar Dannevirke først var bleven emanciperet af al Nød og Trængsel og turde udbrede sine Vinger til dristig Flugt, have været os et uundværligt Redskab. — Desuden have vi saa faa af hans Kræfter at miste, at vi, sandelig, alene for det materielle Tab, have Grund til at sørge. —

Jeg staaer nu ene i Nordslesvig; thi jeg har ikke een, som spiller med mig paa Skuepladsen: Alle ere paa Parterret. — Han var min Sekretær, min Sufflør, min Raadgiver i det store som i det smaa. Nu staaer jeg ene.

Jeg føler Nødvendigheden af, i Aanden at slutte mig nærmere mine, desværre fjerne Venner, isærdeleshed til D. Velbdgh.; der stedse maa være Sjæl i al vort Værk. — Jeg kommer derfor til ofte at henvende mig til Dem om Raad og Trøst, om Bistand og Hjælp. — Vi ville slutte os nærmere sammen, ligesom de troe Krigere, naar Fjenden har gjort Hul i Rækken. — — —

Jeg havde ikke ventet Nissens Bortgang. — Han var ca. 14 Dage syg; jeg besøgte ham sidste Gang i forgaars Aftes. Han sad i Sengen, og talde en Times Tid med mig om vor Sag. — Han billigede Forandringen med Dannevirke til et heelt Ark, og ventede Deres Hjælp deri. — Dagen forud skrev han til mig angaaende Geerz, at jeg paa ingen Maade maatte give efter for ham. — Under bemeldte sidste Besøg var han iøvrigt svag, dog tilsyneladende paa Bedring. Han udtalte sin Længsel efter Helbre-

delse og for at virke for Sagen. Han beholdt sin gode Sands og Samling til sidste Dødsøjeblikke; Folkene havde af den megen Vaagens Skyld, gaaet hen og lagt dem i Dagingen. — Kl. 7 i Morges var Pigen dog inde for at see til ham. Han sov rolig. Kl. henimod 8te kom Moderen ind til ham. Da havde han rejst sig i en siddende Stilling, støttede sit Hoved over til den ene Side. — Han var død. — Jeg forestiller mig, at han er hensovet meget let —.“

Flor til Koch den 25. januar 1839.

„Min kjære Koch.

Nissens Død har saamænd kostet mig Taarer; Gud veed, hvad det er for et gammelt Kjærlinge-Hjerte, jeg har faaet. Men jeg er nu eengang saadan, at naar denne *bløde* Deel af min Natur blot faar Lov til at have sit Løb, saa hindrer den hverken min Tanke eller Iver, tværtimod, ovenpaa en saadan Hjerte-Sorg eller -Smerte bliver sedvanlig mit Blik klarere og min Villie endnu ubøjeligere. Jeg veed heller intet bedre Brage-Bæger at tømme ved vores Vens Gravøl end dette Løfte, at jeg, saalænge jeg er i Danmark, skal blive den Sag ærlig tro, som opfyldte hans hele Sind og Hjerte.

Prof. P. sørger ved dette Dødsfald i vor lille Forening. Han ønskede, at der af ham eller mig sattes i Dannevirke et Minde om ham. Jeg har naturligtvis selv tænkt det samme, men føjet til, at maaskee Forældrene dog heller ville undvære den Ære at see deres Søn priist af en Professor end [og] see hans Roes udbredt for den danske Sag.“

Flor fik ret. Koch skriver til ham den 13. februar: „— — — Det maa anses som et Fejlgreb af Hr. Prof. Paulsen at indrykke sal. Nissens Brev, som var privat, i Dannevirke. Jeg blev nedslaaet derover og Forældrene bedrøvede. De ønsker, at der aldrig mere maae indrykkes noget Brev i et offentligt Blad fra deres Søn —.“

Som kronen på det hele er følgende takkeannonce, som faderen sætter i „*Lyna*“ i det sprog, hans søn havde hadet og bekæmpet: „Den vielen Freunden meines verstorbenen Sohnes, die an seinem Begräbnistage so viele für mich rührende und zugleich tröstende Beweise ihrer Theilnahme ablegten, statt ich hierdurch meinen innigsten und herzlichsten Dank ab. Die Begleiter meines Sohnes zu seiner Ruhestätte, sowohl die gebetenen, als die freiwillig mitfolgenden, haben lindernde Tropfen in mein Vaterherz, dem eine tiefe Wunde geschlagen, geträufelt; von oben hoffe ich für mich und meine tiefgebeugte Familie die Kraft zu erhalten, die uns aufgelegte Prüfung mit Ergebung zu ertragen.“

Hadersleben den 29. Januar 1839.

Cl. Nissen.“

I „Dannevirke“ for 7. februar 1839 stod professor Paulsens nekrolog:

NIELS CHR. NISSENS MINDE

Så er du hedengangen, den slesvig-danske Sags varme Ven! Med dyb Bedrøvelse fornåm jeg dette Sørgebudskab! --- Vel levede vi fjern fra hinanden, i meget forskjellige Forhold, i forskjellig Livsstilling, og hvor meget du var for dine Nærmeste, kan jeg ikke tolke; men i den korte Tid, vi kjendte hinanden paa Jorden, forbandt os et Anliggende saa nøje, som om vi i mange Aar havde været Venner. Et aandeligt Broderskab fandt Sted mellem os; vi hang jo ogsaa med lige Kjærlighed ved en fælles Moder, vort Fødeland Slesvig! Derfor føler jeg Trang til her at sætte dig et Minde, for at dit Navn kan nævnes, naar den danske Sags og dens Redskabs, Dannevirkes Historie engang skrives!

Hvilken væsentlig — hidindtil ikkun faa bekjendt — Deel den vakre Nissen har havt heri, ville vist mange læse med Deltagelse. — Efter at jeg siden 1832 havde begyndt offentligen at yttre mig om det danske Sprogs Forhold i Slesvig, hengik flere Aar, inden Virkning sporedes. Da paa Steder, hvor det havde været at vente, Sagen ikke værdigedes Opmærksomhed, saa maatte den næsten have hvilet, hvis det udtalte Ord ikke hos Folket havde fundet Gjenklang.

Men i Borger- og Bondestanden spirede omsider den udstrøede Sæd. At Sandsen for det danske Modersmaal, dets i Aarhundreder lidte Tryk uagtet, endnu ikke var ganske udslukket, viste sig allerførst tydeligt i Aaret 1836 paa den første slesvigske Landdag. Det her Foregaaede ligesom Skrivelser og Besøg af mig før ukjendte Nordslesvigere kunde ikke andet, end paa Ny hendrage mit hele Sind til vor Sag; men intet overbeviiste mig mere levende om at jeg arbejdede i Folkets Aand end et i December samme Aar modtaget Brev fra den mig dengang ligeledes ganske ubekjendte Nissen. Dette gav først Stødet til en nøjere Forbindelse imellem flere af den danske Sprogsags Venner og til en ny Virksomhed for dem. Dette Brev staae da her, som et talende Bevis paa vor Nissens Sindelag og varme Følelse for det, han erkjendte for Ret:

„Haderslev, den 18. December 1836.

Højstærede Hr. Professor!

For nogen Tid siden læste jeg Deres — — Skrift „Über Volkstümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig“, og De vil undskylde, at jeg herved tager mig den Frihed, at tolke Dem mine inderligste Taknemlighedsfølelser for den Deeltagelse, De viser vort kjære Fædreland og vort undertrykte forhaanede Modersmaal. Ingen Pen formaar at beskrive den retfærdige Harm, som maa bemægtige sig hver sand Fædre-

Dannevirke.

Forsendes, ifølge Kongelig allernaadigt Tilladelse, med Brevposten i begge Hertugdømmene, i Kongeriget med Valkeposter, og bestilles paa alle offentlige Postcontoirer i hele Riget.

Prisen er 25 s. Cour. eller 3 Rbmfl. Solv in loco, igiennem Postcontorerne i Hertugdømmene 20 s. eller 2 Rbmfl. Solv, og i Kongeriget igiennem diøse, 1 Rbd. Solv for hvert Fjerdingsaar.

Et Ugeblad for Hertugdømmet Slesvig.

Nr 34.

Den 7 Februar

1839.

Niels Chr. Riisens Minde.

Saa er Du hebengangen, Du, den slesvig-danske Sags varme Ven! Med dyb Bedrøvelse fornam jeg dette Sorgubudskab! — Vel levede vi fjern fra hinanden, i meget forskjellige Forhold, i forskjellig Livsstilling, og hvor Meget Du var for Dine Nærmeste, kan ikke jeg tolke; men i den korte Tid, vi kjendte hinanden paa Jorden, forbandt os et Amliggende saa noie, som om vi i mange Aar havde været Venner. Et aandeligt Broderkab fandt Sted mellem os; vi hang jo ogsaa med lige Kjærlighed ved en fælleds Moder, vort Fødeland Slesvig! Derfor soler jeg Trang til her at sætte Dig et Minde, for at dit Navn kan nævnes, naar den Danske Sags og dens Redskabs, Dannevirkes Historie engang skrives! —

Hvilkent væsentlig — hidindtil ifflun Saa befjendt — Deel den valtre Riisen har havt heri, vilse vist Mange læse med Deeltagelse. — Efterat jeg siden 1832 havde begyndt offentligen at yttre mig om det danske Sprog Forhold i Slesvig, hengit flere Aar, inden nogen Virkning sporedes. Da paa Steder, hvor det havde været at vente, Sagen ikke værdigedes

Dpmærksomhed, saa maatte den næsten have hvilet, hvis det utralede Ord ikke hos Folket havde fundet Gjensklang. Men i Borgers- og Bondestanden spirede omsider den udstroede Sæd. At Sandfen for det danske Modersmaal, det i Aarhundreder lidte Tryk uagtet, endnu ikke var gandske udslettet, viste sig allerede tydeligen i Aaret 1836 paa den første slesvigiske Landdag. Det her Foregaaende ligesom Skrivelser og Besog af mig for ujsendte Nord-slesvigere kunde ikke andet end paa Ny hendrage mit hele Sind til vor Sag; men Intet overbeviste mig mere levende om at jeg arbejdede i Folkets Aand, end et i December samme Aar modtaget Brev fra den mig dengang ligeledes gandske ubefjendte Riisen. Dette gav først Stødet til en noiere Forbindelse imellem flere den danske Sprogsgs Venner og til en ny Virksomhed for dem. Dette Brev staae da her, som et talende Beviis paa vor Riisens Sindclag og varme Jølelse for det, han erkjendte for Ret.

Haderslev, den 18 December 1836.

Høitæredede Hr. Professor!

„For nogen Tid læste jeg Deres . . . Skrift über „Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums

En Side af Bladet „Dannevirke“.

landets Ven ved Synet af den Ringeagt og Ligegyldighed, som her i det slesvigske i Kjøbstæderne og af de fleste Embedsmænd vises vor danske Nationalitet i det Hele, og Sproget i det enkelte taget. — Sandelig et af en hovmodig Fjende erobret Land kan ikke werde mere krænkende behandlet end vi Danske her under en dansk Konge og Regjering! Spørger man da: Hvi er det mueligt, at den udtrykkelige erklærede Kongelige Villie om Indførelsen af det danske Sprog i Kirke, Skole og ved Rettergang i alle dansktalende Egne af Hertugdømmet Slesvig endnu ikke efter 25 Aars Forløb er blevet iværksat, kan man ikke svare andet, end at efter al Sandsynlighed de saavel over- som underordnede, geistlige som verdslige Slesvigske Embedsmænd ere Skyld deri. Stolende paa, at Forhandlingen af denne saa længe ønskede og forjættede Forandring kun havde sin Grund deri, at vor herlige Konge ikke vidste derom, indgik der fra utallige af Landets Beboere til den Slesvigske Stænderforsamling Petitioner, om snarest muelig Afhjælpning af den Ulempe, at blive behandlet i et fremmed Sprog, og om Indførelsen af Modersmaalet i alle Forhandlinger saavel gejstlige som verdslige. Men Landets udvalgte Mænd svigtede vores retfærdige Haab. Behandlede vores Petition med den øjensynligste Partiskhed, og istedetfor alvorligen at drøfte denne, antog de en lige modsat om Indførelsen af tyske Sprogtimer i de danske Skoler. De tilgive, Hr. Professor, at jeg her fremlægger mine Anskuelser.

— — —

Som Grund for det Ønskelige af tyske Sprogtimers Indførelse angiver Commiteen den langt større Samfærdsel med de tysktalende Naboer, end med Beboerne fra Kongeriget — — —. Men dette gjelder kun om enkelte store Gaardejere, der som Stude- og Hestehandlere maaskee besøge de tyske og vel især Husums Markeder. Skulde det da være absolut nødvendigt, at den danske Landmand stedse skulde rette sig efter den plattyske Pranger, saa kunde jo hine tage Privat-Undervisning i tydsk Sprog, uden at det af denne Grund vilde være nødvendigt, at befale det som Læregjenstand i offentlige Almueskoler. Som anden Grund anfører Commiteen, at de fattige Børn, der lærer et Haandværk, sædvanlig — for at bruge Proponentens Ord — anbringes i Hertugdømmets tydsktalende Nabostæder. Hvad Manden mener med dette Udtryk, er svært at fatte, man maa imidlertid antage, da Talen er om den danske Deel af Slesvig, han kalder Haderslev, Aabenraa, Tønder, Sønderborg og Flensborg tydsktalende Stæder; men hvad de fire første angaar, da maa Enhver, der blot en eneste Gang besøgte dem, vist strax have overtydet sig om, at man der kommer hos Menigmand, og altsaa ogsaa hos Haandværkerstanden langt bedre frem med Dansk end med Tydsk, og i Flensborg forstaae de Fleste Dansk. I Henhold til dem, der udskrives til

det Militaire — hvilket Proponenten og anfører — gjælder det Samme; næsten alle fra vores Omegn henlægges til Fredericia. Hermed er efter min Formening Unødvendigheden af den nævnte Proposition godtgjort, og kun Skildringen af den Ulempe og Skade, sammes Iværksættelse ville medføre, er for mig tilbage. Samme bestaar tildels i den uforsvarlige Tidsspilde. Vel er af Commiteen vore Skolers Tilstand skildret som meget glimrende — om den virkelig er det, overlader jeg til kyndigere og erfarne Mænds Omdømme. Imidlertid var det vistnok godt, naar Tiden tillod det, at Børnene lærte at skrive deres Modersmaal nogenlunde rigtig. Underviisning i fremmede Sprog kan kun være til Nytte, naar man tilgavns kan Modersmaalet.

En væsentlig Skade, som Indførelsen af tyske Sprogtimer vilde medføre, er den Ulighed, som deraf fremgaar for Kongerigets og Hertugdømmets nationale Skoler. Vilde det ikke være, som om hele Hertugdømmets Nationalitet var tydsk, og vilde den Forandring ikke end mere fjerne Sønder- og Nørrejylland fra hinanden?? — Tilsidst maa endnu ikke forglemmes, at Underviisning i Tydsk, som efter Committeens Mening straks kunde begynde, vilde afgive en herlig Grund imod Indførelsen af dansk Sprog ved alle Forhandlinger, som efter samme jo meget godt kan vente en halv Snees Aar, da alle Tydsksyndede jo da fuld og fast vilde paastaae, at Folket nu meget godt kunde forstaae Tydsk, skjøndt det da vilde forstaae lige saa lidet deraf, som nu. At denne sidste Sætning er en Sandhed, beviser vores *heel tydske* Borgerskoler, hvor de næsten alle sammen jo læser skikkeligt godt indenad i en tydsk Bog, men de færreste virkelig forstaa, hvad de læser, Flertallet altsaa, som en Slags Papegøjer, fremstammer dem selv meest uforstaaelige Ord. Enhver Upartiskhed, som kjender Tingene, skal sande mine Ord. Jeg selv var henved 9 Aar, da jeg endnu slet ikke kunde skjelne Begrebet af Ordene Sarg og Leichnam, men derimod meget godt kunde gjøre Forskel paa en Liigkiste og et Liig. Hvormeget en saadan Indretning maa standse Underviisningen, da Børnene skal lære det fremmede Sprog, før den egentlige Underviisning kan begynde, og hvor ønskelig Indførelsen af det danske Sprog ved Skole-Underviisningen ogsaa i de dansktalende Kjøbstæder, ligger klart for Dagen. Ligeledes er Underviisningen i dansk Sprog paa vores herværende saakaldte *Latinskole* vistnok heller ikke, hvad den burde være, her hvor det ogsaa let lod sig drive til nogen Fuldkommenhed; idetmindste var den danske Underviisning i de 4 Aar, jeg indtil min Confirmation besøgte Latinskolen, meget ussel; men siden den Tid er 12 Aar forløbne, og noget bedre er det nok bleven.

Gud give, Deres Forslag, Hr. Prof. til at hæve Dannersproget til sin naturlige Stilling, og med dette vort hele Folkeliv, maatte finde Genklang i ret mange danske Hjærter! Gud give, at Regjeringen nu da en-

delig vilde begynde Sagen! Der er ingen Grund til at tøve længere. Alting maa nu være modent til denne Forandring. Her i Haderslev vilde ideel- mindste slet Intet være i Vejen; enhver fordomsfri Mand maa finde og finder det naturligt, og skulde det Modsatte være enkelte Steder Tilfæl- det, da burde sliĝ upatriotisk Tænkemaade kun behandles med fortjent Ringeagt. En skjønson Efterslægt vil taknemmeligen erkjende Nuti- dens fornuftige Bestræbelser.

Endskjønt alt er gjort for at hæve det Tydske og underkue vort dan- ske Modersmaal, saa har det dog her i Byen, som det forekommer mig, begyndt at rejse sig af sin dybe Fornødrelse. Saaledes f. Ex. oprettedes for 6 Aar siden et *dansk Lejebibliothek*, som er nærved at gjøre det tyd- ske Rangen stridig; blandt alle Klasser, selv de højeste, tæller det mange Læsere; alle danske Blade af nogen Betydenhed, saasom Fædrelandet, Kjøbenhavnposten m. fl., holdes og søges begjærligt, især af de højere Stænder. Langt overvejende er Antallet af danske Aviser, som læses her i Byen, saaledes 49 Exemplarer af Aarhus Stiftstidende, ligesaa mange af Hempels Fyenske Stiftsavis foruden andre. I Hr. Senebergs Bogtryk- keri trykkes næsten udelukkende danske Skrifter; iblandt andre har en meget dannet Degn i vor Egn, gjort sig meget fortjent ved gode Almue- skrifter, hvoriblandt to Regnebøger for mindre og større Børn, foruden en Sædelære, en lille Fædrelandets Geografi og Historie, og flere, hvilke alle sammen finde en meget god Afsætning. Den danske Gudstjeneste saavel i den saakaldte Hospitalskirke, som i St. Severin Kirke besøges langt stærkere end den tydske i vores Hovedkirke, og det af Høje og Lave; ved flere Festiviteter, som Kongens Fødselsdag, ere i Harmonie- Selskabet blevne i denne Anledning forfattede *danske* Sange afsjungne.

Ja sandelig, naar engang i alle danske Egne læres Dansk i alle Skoler, naar Folkets Lærere taler til Folket i Folkets Sprog, naar Rettergangen holdes paa Dansk af dansktalende Embedsmænd, ja, kort sagt, naar vores Fædreland er blevet, hvad det efter den strenge Ret og Billighed bør være, og den store Forskjel mellem Slesvig og Holsteen fuldkom- men er erkjendt (thi Slesvig er ligesaafuldt et dansk Hertugdøm, som Danmark er et dansk Kongerige), da vil et kraftigere Liv vise sig og Almeenaanden opnaae en hidtil ukjendt Højde. Naar Stænderne ikke vil høre og agte paa Folkets Raab, saa vil visselig Landets Fader; det være vor Trøst!

De vil tilgive, Hr. Prof. — — mit lange Skriveri; men mit Hjerte træn- ger til at meddele sig til en følende Mand, der ganske forstaar, hvad jeg mener. O. s. v.“

Hvilken ægte Begejstring aander ikke dette Brev (og flere fulgte efter) for den „hellige Sag“, saa kaldte den Salige altid dette Anliggende! — Ja Din Stræben for den var reen og ædel! Du, den jævne, men for din Stand

saa dannede Haandværker, adles derved; thi der hører opofrende Kjærlighed til at stride for den danske Sprogsag; Gunst og Anseelse skaffer den ikke. Du lod dig lede ved den indre, ikke som hos saa mange, af Fordomme overdøvede Stemme, Du var fri for smaalige udvortes Hensyn! — Hvor kjært maatte det derfor være for mig, da jeg personligen lærte Dig at kjende. Du svarede saa gandske til det Billede, jeg af dine Breve havde dannet mig om Dig. Desværre kun een Gang mødtes vi paa Livets Vei; dengang blev Dannevirkes Stiftelse besluttet! Du, den unge nidkjære Kæmper, der aldrig tabte Modet, og styrkede Andres, havde i din Kreds endnu kunnet virke saa meget for dets Sag! Dog det skulde ikke være! Dig har Gud i sin Viisdom tidligere kaldet til Fredens Boliger, medens vi, hvis tro Medstrider du var, endnu skulde bestaae mangel haard og bitter Kamp. Men ligesom Du, indtil dit sidste Aandedræt, levede for vor Sag, saaledes skulle og vi virke for den, saalænge Gud forunder os Liv og Kræfter! Gid Du maa være et Forbillede for Mange! Med inderlig Rørelse dvæler jeg ved dit Minde, det vil aldrig udslettes af min Sjæl!

Kiel, den 31te Januar 1839.

C. Paulsen, Professor.“

Claus Nissen overlevede kun sin søn i nogle få måneder, den 12. juni døde han, 70 år gammel.

På Niels Christian Nissens gravsten, der blev rejst 100 år efter hans død, blev der mejslet disse ord:

*„I dybest Nat dit Vagtraab lød
og frelste os fra Folkedød.“*

Luckander-vignet

T. A. Møllers

Bogbinder, Bog og Papiirhandler.

I Bogladen forefindes alle Slags Skolebøger, Atlaser og Lærkort. Papiirlageret er stæde rigelig forsynet med faavel
uden- som indenlandskt Papiir, udbuene Contoir og Skrivebøger, samt alle til Skrive og Tegne materialer henhørende.
Hjerterende villige anbefales folde og smagfuldt Bogbinderarbejde.

Lit. Anst. N. Dr. v. S. 1842

T. A. Møllers litograferede firmapapir

THEODOR AUGUST MØLLER

VED CHRISTIAN NISSEN's alt for tidlige død mistede forretningen og den danske sag en uerstattelig kraft.

Kun godt fem måneder efter sønnens død fulgte hans fader ham i graven. Moderen stod nu alene med virksomheden.

Nogen tid efter, den 7. juli 1839, indrykker enken en annonce på tysk i „Lyna“, der i oversættelse lyder således: „Da den fejlagtige opfattelse har bredt sig, at jeg som enke efter min salig mand ikke vil fortsætte forretningen, så imødegår jeg herved disse påstande med bøn om, at mine velyndere og venner fremdeles vil skænke mig deres velvilje, da jeg vil bestræbe mig på gennem egnede folk (geschickte Leute) på det bedste og punktligste at besørge alt, hvad der forlanges i bogbinderkunsten og det almindelige sortiment.“

I 3 år fortsætter enkefru Nissen forretningen, så kommer den nye mand, Theodor August Møller hedder han og er søn af grosserer Andreas Møller i København.

Den 18. juni 1842 bliver han gift med enkens datter Hedwig, og dagen efter finder vi hans overtagelesannonce på tysk i „Lyna“ og kun der.

Det er umuligt nogenlunde at danne sig et billede af denne mand, han har intet efterladt sig ud over forretningspapirer, annoncer og nogle sparsomme oplysninger, som hans efterfølger Th. Sabroe har fortalt sin familie.

Kun enkelte skyggeagtige konturer af et portræt kan vi skimte, det ser ud, som om han var en mand, der til at begynde med fjøede sig ind i det miljø, han i Haderslev var bleven omplantet i. I februar 1846 blev den slesvig-holstenske Marsaillaise beslaglagt i hans forretning, det var et smædeskrift imod Danmark. Var det for at tækkes byens slesvig-holstenske overklasse, at han havde dette skrift i sin forretning? Vi har set, at Niels Chr. Nissen stod ene i sin familie med sin danske vækkelse. Ved hans død vil professor Flor gerne skrive mindeord om ham i „Dan-

nevirke“, men undlader det af hensyn til forældrene. Professor Paulsen derimod bringer Nissens smukke brev i bladet, hvorover forældrene bliver ulykkelige og beder om, at der aldrig mere må bringes noget af eller om deres søn.

Er det for overfor offentligheden at markere en afstandtagen fra den afdøde svogers dansk-nationale virke, at Møller bærer sig sådan ad, at han i de første år kun annoncerer på tysk i „Lyna“? Vi ved det ikke, men vi ved, at da oprøret bryder ud, er boghandleren i Bispegade fuldt og helt med i de danskes rækker.

Den 14. februar 1846 bekendtgør Møller i „Lyna“, at han i længere tid har haft planer om at etablere en boghandel i Haderslev, altså den plan, som Niels Christian Nissen 7 år før i sit sidste brev til Flor havde skrevet om: „Jeg har besluttet at indgive en Ansøgning om et Privilegium paa en *Dansk Boghandel*. Det er ved mangfoldige Erfaringer, især i den sidste Tid, bleven os klart, at en Dansk Boghandel, for at fremme det store Værk, vi arbejde paa, og i Særdeleshed for at støtte den fædrelandske Litteraturs Opkomst i Sønderjylland, næsten er en Nødvendighed.“

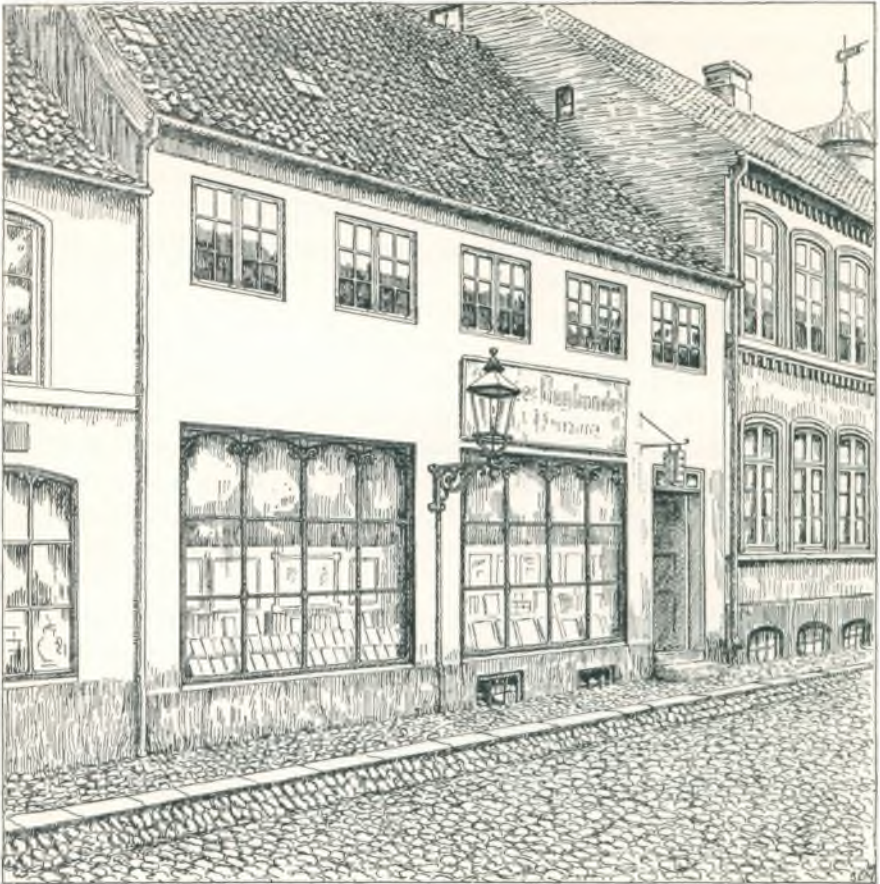
Men i samme brev læste vi også, „at Bogbinderne nu som forhen uhindret handler med al Slags Bøger. Det har saaledes været Skik og Brug fra Arilds Tid.“

Fra vor forretnings grundlægger og op til hans sønnesøn var der blevet oparbejdet en betydelig handel med bøger, så godt som udelukkende danske. Med stiftelsen af den danske boghandlerforening den 18. januar 1837 kommer handelen med bøger imidlertid ind i mere faste rammer. At blive „Commissionair“ for denne forening har været det, både Nissen og Møller eftertragede.

Det har antagelig været på samme tid, at Møller indretter en butik i huset, med to — efter datiden — moderne store udstillingsvinduer ud mod Bispegade. (Se billedet på næste side).

Men de fredelige dage skulle brat få en ende, den 23. marts 1848 proklameredes den provisoriske oprørsregering i Kiel og dagen efter blev Rendsborg overrumplet af oprørerne. Den næste dag nåede oprørsbevægelsen Haderslev. Koch beretter herom i „Dannevirke“:

„Efterretningen om den provisoriske Regjerings Sammentrædelse og dennes Bemægtigelse af Fæstningen i Rendsborg fremkaldte i Løverdags (den 25.) stor Bevægelse blandt Slesvig Holstenerne i Haderslev. De søgte straks at faae den provisoriske Regjering anerkjendt af Byen. Om Eftermiddagen Kl. 2 konstituerede sig i et sammenkaldt Møde af flere Borgere, d'Herr. Dr. Marcus, Maler Häger, Garver Göhlmann, Jernstøber Bonnichsen, Kleinsmed Drewitz, Sadelmager G. Bungartz, sig som provisorisk Bestyrelse af Stadens offentlige Anliggender og besluttede

Bogladen 1870 i Bispegade, nu nr. 8

strax at gjøre Kochs Dagblade og overhovedet hans Presse uskadelig for den nye Tingenes Orden samt vaage over den offentlige Rolighed. En Time senere blev det under Trusel af Pressens Demolering forbudt Koch at lade Dagens Nummer af „Dannevirke“ udgaae, idetmindste ikke med en deriværende Indbydelse fra Laurids Skau, som derfor blev udtaget for ikke at berøve Læserne Bladets øvrige vigtige Indhold. Om Aftenen var der i Byen stærkt Røre; den provisoriske Bestyrelse havde kaldt det frivillige Borgerkorps under Vaaben, som udsendte Patruljer gennem Byens Gader. Desuagtet trængte paa truende Maade og under Afsyngelsen af „Schleswig-Holstein meerumschlungen“ en talrig Skare af tyske Svende etc. med Tingskriver Dr. Meyer og Andre i Spidsen hen i Nærheden af Redaktør Kochs Huus, en anden ligesaa talrig Skare drog under Afsyngning af „Kong Christian stod ved højen Mast“ og „Dan-

mark dejligst Vang og Vænge“ og Raabet „Leve Frederik d. Syvende!“, „Ned med den provisoriske Regjering!“ osv. ligeledes gennem Gaderne og udbragte Hurraer ud for Borgmesterens, Redaktør Kochs og andre Indvaaneres Boliger. Kl. 2 om Natten indfandt sig et Medlem af den provisoriske Bestyrelse, fulgt af flere bevæbnede Borgere og en Skare af til dels fremmede Svende, ialt ca. 50 Personer [i Dannevirkes trykkeri] og forseglede, i Kraft af en Befaling, aftvungen den retsmæssige Magistrat, Kochs Presser. Imidlertid havde det frivillige Borgerkorps paa ingen Maade anerkjendt den selvgjorte Magistrat, men besluttede blot om Natten at holde Orden opret. Om Morgenen (Søndag) blev det ældre Borgerkorps (samtlige Borgere udenfor det frivillige Korps) kaldt under Vaaben og tilligemed det frivillige Korps samlet paa Torvet. Her skulde det afgjøres, om Byen vilde adlyde Kongen eller den provisoriske Regjering. Inde i den sluttede Carree stod Magistraten og den provisoriske Bestyrelse, nu forøget ved Amtsforvalter v. Kroghs og Herredsfogderne Thomsen og Kjærs Tiltrædelse. Men saa snart Sagen var kommen paa Tale, lød det almindelige Raab fra Borgerne: „Bort, bort med de Provisoriske, bort med Forræderne! Bort med Skidtet! Leve Kong Frederik d. Syvende, leve vor Magistrat! Pressen fri! fri! fri!“, og da den provisoriske Bestyrelse i sin Bestyrtelse endnu syntes at nøle, raabtes: „Skal vi fælde Bajonetterne?“ Nu skyndte den ene efter den anden af den selvgjorte Bestyrelse sig ud af Carreen. Borgmester Lassen, Kancelliraad Hargens og de øvrige Magistratsmedlemmer roste Borgernes loyale Sindelag, erklærede, at ogsaa de vilde være Kongen troe, det gaae, hvordan det vilde, og gav strax Ordre til at aftage Seglene paa Kochs Presser. Derpaa overdroges Opretholdelsen af Byens Rolighed til begge Borgerkorps (ca. 450 Mand).

— — — Samme Efermiddag flygtede Dr. Marcus med Familie herfra sydpaa; i Hoptrup By blev han af Bønderne hilset med haanende og truende Raab. Ogsaa Kammerjunker v. Krogh er flygtet; Herredsfoged Thomsen har anbragt sin Familie i Sikkerhed og staaer tilsyneladende paa Nippet til at fjerne sig, dersom ikke de forventede tyske Friskarer snart indfinde sig —.“

Få dage derefter var krigen en kendsgerning. Den 29. marts rykkede danske tropper nordfra ind i Haderslev. Midt på sommeren kæmpedes der den 29. juni ved Sønderbro. I de følgende krigsår var snart vennerne, snart fjenderne i byen, men affæren på torvet havde klart bevist, at den tyske kulturhimmel over Haderslev kun var en tynd kunstig glashælvning, der brast ved det første danske råb fra folket. Det gav frisk luft, alt kom på sin rette plads — også boghandleren i Bispegade.

Da de danske tropper under våbenstilstanden i august 1849 havde trukket sig tilbage til Jylland, og Nordslesvig en kort tid var overladt

Torvet i Haderslev 1848

til Slesvig-Holstenerne, benyttede disse, trods offentlige bekendtgørelser til tropper og befolkning om at undgå rivninger og uro, tiden til på den mest brutale måde at udplyndre landet. Hos bønderne i Haderslevs omegn ranede de deres heste og stadskøretøjer, pryglede folk, når de ikke ville betale, og slog deres chatoller i stykker for at finde penge —.

Et tvangslån på 200.000 kroner — og det var dengang en uhyre sum — skulde inddrives og 6 års mandskab tvinges ind i rekrutskolerne i Rendsborg.

En dag kom de slesvig-holstenske røvere også ind i bogladen i Bispegade, men da Møller „ikke vilde stille en passende Kaution for rolig Opførsel“, arresteredes han og førtes mod nord over demarkationslinien.

I oktober er Møller dog tilbage i Haderslev, for da er han blandt de modige danske borgere, der den 13. oktober genopretter den gamle borgerklub „Harmonien“. Denne i 1799 stiftede klub havde Slesvig-Holstenerne i 1842 erobret og tvunget de danske medlemmer ud af. Det har været en triumf for danske mænd i Haderslev at se „Harmonien“ genopstå som en ren dansk klub.

Efter treårskrigen's sejrige afslutning forandredes meget i Haderslev. Embederne, de verdslige og de kirkelige, blev besat af danske mænd, Ka-

* Sønderj. Årbøger 1899, side 202.

tedralskolen fik en hel ny og dansk lærerstab med rektor Søren Bloch Thrige og digteren Edvard Lembcke som conrektor i spidsen, et dansk åndens vårbud gik over landet.

Den ny tid sporedes også stærkt i bogladen i Bispegade; der kom ikke blot en ny og interessant kundekreds ind i butikken, men i de følgende år dreves også forlagsvirksomhed. Fra den lærde skole kom W. A. Bloch med sin græske læsebog, en unavngiven med Gloser og Ordbog til „Simple Lessons“, Krarup Hansen med sin Aritmetik for Gymnasier og Krøyer med sin franske formlære. Fra folkeskolen kom degnen i Gammel Haderslev, P. H. Beck, med sin regnebog og ABC og J. Nissen også med en regnebog, G. Mørch med en sproglære og provst Kofoed-Hansen med sin samling af salmer og sange. Laurids Skau, husets gamle ven, lod sin bog om Haderslev Amts økonomiske Forhold komme hos Møller.

Da „Folkeskriftselskabet“s bøger begyndte at udkomme i slutningen af 1852, blev T. A. Møller hovedkommissionær for disse folkeoplysnings-skrifter. Selskabet havde fire fædre: præsterne Jørgen Vilhelm Marckmann i Hoptrup og Frederik Engelhardt Boisen i Vilstrup og fra den lærde skole dens rektor Søren Bloch Thrige og conrektor Edvard Lembcke. Fra selskabets start og til krigen i 1864 satte en stopper for dets virksomhed, udgav det ialt 46 bøger.

Men boghandler Møller var en svag mand og en syg mand, han havde ikke kræfter til at udnytte alt det nye, og vor forretning og værksted gled langsomt ned i en bølgedal. Hans efterfølger, Th. Sabroe, har til sin søn fortalt, at den gamle danske boglade var gået således tilbage, at man kun på bestilling kunne få bøger, end ikke skolebøger til eleverne ved den lærde skole var på lager. Under disse forhold rettede lærerne ved skolen en opfordring til Sabroe om at købe Møllers virksomhed. Den 26. oktober 1863 gik handelen i orden. Møller og Sabroe mageskiftede deres ejendomme, Møller med sin ejendom i Bispegade, Sabroe med sin i Gaaskærgade. Af kontrakten fremgår det, at Møller havde et meget anseligt lejebibliotek på 3000 bind. Hans rettigheder som „Commissionair“ for boghandlerforeningen i København overdroges ligeledes Sabroe.

Til at passe bogladen havde Sabroe fået en meget dygtig og samvittighedsfuld mand, Nicolai Mathias Grünwald, der siden sit 18. år havde været ansat på „Dannevirke“s kontor hos Peter Chr. Koch, men som nu, da Godske Nielsen havde købt bladet, var blevet boghandler.

Haderslev 1848

JOHAN HENRIK THEODOR SABROE

JOHAN HENRIK THEODOR SABROE fødtes den 2. oktober 1819 som søn af skolelærer S. Sabroe og hustru Margrethe Dorothea, født Grønvold, i Næstved. Ingen drømte dengang om, at skolelærerens søn skulde ende som boghandler i Haderslev — helt nede i det slesvigske.

Lærersønnen blev holdt til bogen og endte sine studier som cand. phil. Kort før treårskrigen kom han som huslærer til herregården Gaunø hos forpagter Houg.

Da krigen mellem Danmark og Prøjsen i 1848 brød ud, drog Th. Sabroe som frivillig „Underdelingsfører for det beredne Jægercorps fra Øerne“ med i kampen for fædrelandet.

Efter hjemkomsten i oktober samme år forlovede han sig med godsforvalterens datter Sophie Annine.

Blandt svigerfaderens nære omgangskreds var forpagter Godske Nielsen, hvis søn var pressemand. Nogle år efter treårskrigen kommer han i forbindelse med Laurids Skau i Haderslev, og denne opfordrer ham ivrigt til at købe bladet „Dannevirke“ og blive bladets redaktør. Efter et ihærdigt arbejde fra Laurids Skaus side sælger Peter Chr. Koch sin avis til Godske Nielsen den 16. november 1855, og til april flyttedag det følgende år forlader han Haderslev.

Nu havde „Dannevirke“ fået en ny redaktør, og Th. Sabroe skulle blive hans medarbejder og forretningsfører. Godske Niensens fader og svigerfader, den kendte papirfabrikant Drewsen i Silkeborg, havde nemlig indtrængende opfordret Sabroe til at tage med til Haderslev og hjælpe den nye redaktør ved „Dannevirke“. Fabrikant Drewsen gav samtidig Sabroe eneforhandling for sine papirfabrikater for Nordslesvig.

I Haderslev fik det unge ægtepar deres første hjem i Gaaskærgade, hvor de også indrettede papirforretningen, som blev bestyret af fru Sabroe, da hendes mand jo var optaget af arbejdet på „Dannevirke“s kontor. Der kom navnlig gang i papirsalget, efter at man havde fået antaget en repræsentant, der berejste landsdelen.

Men hvad havde fået Peter Chr. Koch til at sælge sit „Dannevirke“, det blad, som havde kostet så meget at få igang? Hvorfor forlod han sit elskede Sønderjylland netop nu, da alt det, som han og hans unge afdøde ven Niels Chr. Nissen havde kæmpet så hårdt for og længtes så hedt imod, var gået i opfyldelse: Sønderjyllands inderlige tilknytning til moderlandet Danmark? —

Ikke alt, hvad der efter Treårskrigen var kommet nordfra var til bedste for et dansk folkelivs vækst i grænselandet, alt for ofte manglede forståelsen for, hvad der var „til gavn og grøde“ for grænselandets folk. Det er sikkert disse menneskers uforstand, Koch for ofte er tørnet imod, denne fantasirige, fremsynede temperamentsfulde redaktør har for ofte følt sig dybt såret.

Det, der fik bægeret til at flyde over, har vel nok været episoden med „Dansk Samfund“ og „Harmonien“.

I foråret 1855 havde Koch sammen med præsterne Boisen i Vilstrup og Marckmann i Hoptrup, fysikus Madvig, rektor Thrige i Haderslev og andre gode danske mænd oprettet „Dansk Samfund“, der efter grundtvigsk mønster gennem sang og foredrag skulle oplive befolkningens patriotiske ånd. Foreningen afholdt et par vellykkede møder i „Harmonien“s lokale i Haderslev. Boisen valgtes til formand og Flor, der havde stået bag arbejdet, optoges som æresmedlem. Samtidig udgav man på T. A. Møllers forlag den første danske folkesangbog i Sønderjylland. I sommerens løb opstod den tanke hos lederne, at smelte „Dansk Samfund“ sammen med „Harmonien“, i hvis formålsparagraf der står, at selskabet skal virke oplysende til danskhedens fremme. Den 15. oktober afholdtes en generalforsamling i „Harmonien“, hvor sammenslutningen skulle vedtages. Det blev den mest stormfulde aften i selskabets historie. Under tramp og applaus udtalte et par af spidserne for en ret stor embedsmandsklige de værste grovheder og bagtalelser mod „Dansk Samfund“, som om dette bestod af kæltringer og rak.

Marckmann, Helweg og Madvig stod som forstenet, de forsøgte at for-

svare sig, men blev forhånede, og med 53 stemmer mod 13 forkastedes forslaget.

Men Peter Chr. Kochs tragedie var ikke slut med dette. Ved at få Godske Nielsen til Sønderjylland som redaktør af „Dannevirke“ havde Laurids Skau begået et stort fejlgreb. Bladets nye redaktør savnede fuldkommen forståelse for grænselandets befolkning. Han var en arrogant repræsentant for københavneriet, blev ilde lidt af byens og egnens befolkning, selv i borgerklubben „Harmonien“ vandt han ingen venner.

Højskolen i Rødding var genstand for hans foragt, han var blind for skolens store betydning i det nationale arbejde. I en flabet artikel om skolens ledelse skriver han den 6. februar 1857: „— et saa mærkeligt construeret Individ som Etatsraad Flor, der ikke veed, hvor megen Vigtighed han skal tillægge en Anstalt, over hvilken han har anmasset sig Protektoratet.“ —

Da krigen i 1864 går over landet, forlader Godske Nielsen Sønderjylland, medens Th. Sabroe trofast bliver på sin post.

★

I kong Frederik den Syvendes sidste dage så det ud til at være kommet et mere forsonligt forhold mellem danske og tyske i Nordslesvig. Der er ingen tvivl om, at dette i væsentlig grad skyldtes kongens jævne og ligefremme færden blandt befolkningen. Således vajede Dannebrog fra mange tyske borgerhuse i Haderslev ved kongens sidste besøg den 2., 3. og 4. oktober 1863.

Ved festen på „Harmonien“ mødte tyske borgere sammen med de danske for at fejre deres konge. Man havde indstille sig på, at Sønderjylland var og vilde forblive dansk.

Frederik den Syvendes død på Lyksborg den 15. november 1863 — knap halvanden måned efter de festlige dage i Haderslev — var den største ulykke, der kunne times Danmark, det var, som om al tryghed og tillid til fremtiden havde forladt det danske folk sammen med kongen.

Det bar mod krig. Snart marcherede prøjsiske og østrigske tropper mod Danmarks sydgrænse.

Den 2. februar kan „Dannevirke“ meddele: „Tyskerne ere gaaede over Eideren, de første Skud ere vexlede; alt er bragt i Sikkerhed og Broerne over Sorgfloden afkastede.“

Senere kommer meddelelserne om træfningen ved Gettorf og fjendens angreb på Mysunde, „der tilbagesloges efter 6 Timers Kamp“.

„Men saa kom den sørgelige Lørdag den 6. Februar, som ingen vil kunne glemme, der oplevede den,“ fortæller en samtidig. „Der var en

* Ludvig Hertel: „Hans Wilhelm Hertel“, side 362—363.

trykket Stemning i Haderslev. Det hed sig, at Slesvig-Holstenerne havde faaet Telegram, men dets Indhold „Zurückzug ist begonnen“ forstod man ikke, thi at de Danske havde trukket sig tilbage, var jo rent ud umuligt, og der kom ingen danske Telegrammer. Ud paa Eftermiddagen stod Hertels yngste Søn — i den tavse Skare udenfor „Dannevirke“s Port og ventede paa, at Telegramkassen skulde blive hængt ud. Omsider kom en og hængte Kassen op. „Hvad nyt?“ „Læs selv, jeg kan ikke sige det!“ En Herre læser, standser og læser saa op med dirrende Stemme Rædselsbudskabet om Dannevirkes Rømning, og den Scene, der da fulgte paa, kan hverken glemmes eller skildres. Man hørte under den almindelige Hulken en grædende Kvindestemme. „Saa skal vi igjen have Røverpakket herop,“ men ellers hørte man ikke mange Udbrud, dertil var Sorgen for overvældende.“

Den 12. februar meddeler „Dannevirke“: „Efter at Aabenraa igaar Morges var blevet besat med preussisk Infanteri og Cavalleri, indtraf igaar Eftermiddags Kl. 5 en preussisk Cavalleriafdeling her i Haderslev og erklærede Byen for besat og Øvrigheden for suspenderet, samt lagde Beslag paa de offentlige Kasser.“

Dybbøl falder. Danmark har uigenkaldelig tabt krigen. Den 30. oktober undertegnes freden i Wien. Den virkede til at begynde med lamrende på alle danske, skuffelse og modløshed greb alle, ja mange førende mænd — således vesteregens høvding Knud Knudsen på Trøjborg — mistede helt troen på det danske folks fremtid.

Wienerfreden bragte ikke nogen afklaring på det slesvigske spørgsmål. Det preussisk-østrigske fællesherredømme over hertugdømmerne havde midlertidighedens karakter. Forsagtheden veg dog snart pladsen for andre følelser. Tilstandens uklarhed, dette politiske halvmørke gav rygter gode vækstbetingelser. Snart vidste man at berette om en nær forestående besættelse af russiske tropper, om hjemmetyske planer om at rejse en landstorm og udjage preusserne og kære Augustenborgeren — deres egen hertug — nogle havde i syner set Sønderjylland fyldt med rødbuksede franske soldater.

Man knyttede forhåbninger til Napoleon III's bistand. Allerede i oktober 1864 havde en nordslesvigsk deputation været i Paris for at søge hjælp og havde fået en venlig modtagelse.

I januar 1865 fik den franske Konsul i Kiel, Valois, der var fortrolig med sønderjydske forhold og Danmark oprigtig hengiven, den idé, at der fra Sønderjylland skulle sendes kejser Napoleon en adresse med bøn om, at han ville medvirke til, at befolkningen ved en afstemning selv kom til at bestemme sit nationale tilhørsforhold.

Ideen fandt tilslutning i København, og man sendte herfra to unge sønderjyder, A. D. Jørgensen (den senere rigsarkivar) og H. C. Steffen-

sen (den senere generalauditør) til deres hjemland for at få planen gennemført.

I Haderslev blev det Th. Sabroes boghandel, der tog sig af opgaven. Farlig var den. Da myndighederne kom under vejrs med, hvad der skete, skred de hårdt ind. Underskriverne blev idømt bøder, og nogle Flensborg-borgere, der havde indsamlet underskrifter, dømtes til flere måneders fængsel „for landsforræderi og for at have forført til landsforræderi“. Dommene blev dog senere underkendt.

I bogladen i Bispegade i Haderslev bar man sig dog så snedigt ad, at politiet aldrig — trods gentagne husundersøgelser — fandt indsamlingslisterne, de var nemlig gemt mellem Drewsens kardsupapir, der lå i pakker lige indenfor døren til venstre.

Men man havde Sabroe og hans medhjælper Grünwald konstant i kikkerten.

Grünwald var firmaets repræsentant og berejste i vognmand Tonnesens kalechevogn amtet, hvor han besøgte de handlende med sin papirprøvekollektion.

I mappen med papirprøverne lå indsamlingsskemaer til Napoleon-adressen skjult for at Grünwald overalt, hvor han kom hen, kunne samle så mange underskrifter som muligt blandt danske landsmænd.

En skønne dag, da han på sin forretningsrejse kommer til Jels i kalechevognen med Tonnesen på bukken, anholdes han af en ridende gendarm, der befaler ham at følge med til amtsdommeren i Rødding.

Med den ridende gendarm på siden sætter vognen kursen mod Rødding. Nu var gode råd dyre.

Da de er kommet et godt stykke undervejs, får Grünwald en idé. Ubemærket af gendarmen får han meddelt Tonnesen sin plan, der går ud på, at når vognen når hen til det levende hegn der forude ved vejen, skal Tonnesen pludselig sætte farten op og ligeså pludselig standse og atter fortsætte. Planen lykkes. Da farten sættes op, følger gendarmen med, og da vognen pludselig stopper op, farer han på sin hest forbi vognen; i dette ubevogtede øjeblik ser Grünwald sit snit til at kaste pakken med adresseskemaerne over bag hegnet, og man fortsætter uden at gendarmen aner uråd.

Da Grünwald senere stedes for amtsdommeren i Rødding, kan man intet mistænkeligt finde hos ham.

Omtrent samtidigt med at Grünwald samlede navne ind til Napoleon-adressen, havde Godske Nielsen fra København indsendt en ansøgning til den østrigsk-prøjsiske civilforvaltning i Slesvig med bøn om at måtte få sit bladprivilegium af 17. januar 1856 stadfæstet.

Men den 25. marts svarer regeringen, at den ikke har fundet anledning til at bekræfte Godske Nielsens bladprivilegium, men tilføjer, at

H. A. Krüger

N. M. Grünwald

Underdelingsfører for det beredne Jægercorps fra Øerne
Johann Henrik Theodor Sabroe 1848

der ved tildeling af nye lignende privilegier til en tredje person efter navngivning af denne forventes yderligere „Resolution“.

Denne sidste oplysning får Godske Nielsen til at indsende en ny ansøgning sammen med en fra Th. Sabroe; regeringen i Slesvig modtager dem begge den 17. maj. Godske Nielsen meddeler i sin ansøgning, at han efter regeringens afslag ikke har haft andet valg end efter den ham givne meddelelse om muligheden for et privilegium til tredje person, at sælge „den materiellen Theil meines bisherigen Betriebes an den Herrn Buchhändler Sabroe in Hadersleben“. Samtidig anmoder han om, at hans bladprivilegium må overføres til denne.

Sabroes ansøgning slutter sig hertil og peger på det behov, der er for et tilforladeligt dansk blad; han oplyser endvidere, at han fra 1863 har lejet trykkeriet og drevet dette i forbindelse med sin boghandel. Den 16. august kommer der afslag, der tilføjes dog, at hvis Sabroe ønsker bogtrykeri-privilegium uden tilladelse til at udgive et dagblad, forventer man en ny ansøgning.

Var det en skæbnetung tid for de danske slesvigere, en stadig svingen mellem frygt og håb, var den det ikke mindre for slesvig-holstenerne, der i 1865 måtte se alle deres drømme om en slesvig-holstensk stat under hertugen af Augustenburg, briste.

Det var lykkedes Bismarck at vinde kong Wilhelm for sine annektionsplaner, og i juni bad man hertugen af Augustenburg forlade sit land, en opfordring, Østrig satte sig imod, og det så en overgang ud til, at en afgørelse ved våben var uundgåelig, men ved overenskomsten i Gastein lykkedes det at komme til en foreløbig ordning, således at Holsten fremtidig skulle styres af en østrigsk, Slesvig af en prøjsisk statholder.

Der fulgte en hård tid for slesvig-holstenerne. Førende holstenske blade blev forbudt i Slesvig, det blev forbudt at kalde prinsen hertug eller „Friedrich der Achte“, den nye prøjsiske statholder benyttede opløsningen af den hidtidige landsregering til at fjerne de ivrigste slesvig-holstenerne fra de ledende poster. —

Det er sikkert disse forandrede forhold, der har fået Sabroe til den 28. september at indsende en ny ansøgning til Slesvigs nye „Regierungspräsident, Freiherr von Zedlitz“. Da ansøgningen fortæller interessant om forholdene i Haderslev, skal det meste af den her berettes i fri oversættelse:

„Der er ikke noget blad, mod hvilket der er gået frem med så stor strength, som det af Godske Nielsen her i Haderslev udgivne blad „Dannevirke“. I Aabenraa, Sønderborg og Flensborg er udgivelsen af de tidligere blade stadig tilladt, og kun bladet „Dannevirke“ her i Haderslev er forbudt, medens Godske Nielsen havde håbet, at Wiener-fredstrak-

taten ville have givet ham nogen berettigelse til at benytte det ham i sin tid givne privilegium.

Den langt overvejende del af befolkningen her i amtet har desuden den største interesse i, at min underdanigste ansøgning bevilges. Det herværende blad „Nordslesvigsk Tidende“, som fik privilegium under sidste års krig, udkommer rigtignok i det danske sprog, men bliver åbenbart kun læst af en ringe del af befolkningen, fordi bladet gennem sine hadefulde udfald mod alt det, som indtil nu var befolkningen kært, gennem sine fordrejede, ja mildest talt i reglen usande fremstillinger af de virkelige forhold stadig ophidser og forbitrer den rolige og loyale danske befolkning. Det er desuden et stærkt udpræget partiblاد, som hensynsløst kaster sig over alt, som ikke er i overensstemmelse med det augustenburgske partis planer, eller som ikke bøjer sig for deres anskuelser. Dette kan så meget lettere ske her, idet der ikke er nogen modvirkning til stede; medens der såvel i Aabenraa som i Sønderborg — byer som begge er mindre end Haderslev og har et meget mindre opland — i hver bliver udgivet to blade, er „Nordslesvigsk Tidende“ det eneste blad, som indtil nu har været tilladt i Haderslev. Og netop sådan en modvirkning håber jeg at kunne udøve — —.

Skulle det blive mig forundt at udgive omtalte avis — — — skal jeg bestræbe mig for, så vidt muligt at øve en belærende og beroligende indflydelse på befolkningen, og arbejde hen på, at den får det rigtige kendskab til begivenhedernes gang, så den ikke gennem urigtige fremstillinger irriteres og ængstes, ligesom jeg også vil have min opmærksomhed henvendt på de lokale og kommunale forhold, som vil have befolkningens interesse.“

For at støtte sin ansøgning vedføjer Sabroe anbefalinger fra en række agtværdige borgere. Han håber endvidere, at disse anbefalinger vil modvirke den opfattelse, regeringen må have fået af den erklæring, som byens magistrat efter anmodning tidligere havde vedføjet Sabroes ansøgninger. Borgmester Hansen havde nemlig dengang fortalt ham, at magistratens udtalelser næppe ville blive til gunst for hans ansøgning.

„I magistraten sidder mænd, som har en særlig interesse i at hindre udgivelsen af et nyt blad her i byen, idet de selv, navnlig gennem pengebidrag, har været delagtig i oprettelsen af „Nordslesvigsk Tidende“, og derfor ikke ønsker en konkurrent til dette; desuden måtte en sådan erklæring blive ensidig på grund af, at den herværende magistrat selv har erklæret, at den tilhører et bestemt parti. Ifølge sin offentlige erklæring betragter magistraten nemlig kun prins Friedrich af Augustenburg som den eneste legitime arving til Slesvig-Holsten, og vil altså også af den grund bestræbe sig for, at det ved hjælp af nogle af sine medlemmer stiftede blad vil blive bevaret som det eneste her i Haderslev, for

desto lettere at kunne arbejde for udbredelsen af sine augustenborgske anskuelser.“

Sabroes skildring i sin ansøgning af de politiske forhold i Haderslev har sikkert moret regeringspræsidenten, men ikke blødgjort ham. — Man fik også snart alvorligere ting at tænke på. Forholdet mellem Prøjsen og Østrig blev nemlig mere og mere spændt. Den 6. juni 1866 rykkede prøjsiske tropper nordfra ned over Ejderen ind i det af Østrigerne besatte Holsten. Den 7. juni flygtede hertugen fra Kiel, og hans beskytter, den østrigske feltmarskal Gablenz, lod sine tropper rykke ud af Holsten uden at det kom til sammenstød med de indrykkende Prøjsere.

Det endte med krig mellem Prøjsen og Østrig, og fjernt fra Sønderjylland, på slagmarkerne i Bøhmen, afgjordes landets fremtidsskæbne.

Med prøjsernes sejr ved Sadova den 3. juli blev de eneherkere i hertugdømmerne, men i Pragfreden af 23. august 1866 fik man dog indført en artikel med følgende ordlyd: „Indbyggerne i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, hvis de ved en fri afstemning tilkendegiver ønsket om at forenes med Danmark.“ Det var den omstridte paragraf 5, den hvorpå de danske sønderjyder i de følgende år byggede deres fremtidshåb.

I foråret 1867 indførtes den prøjsiske presselov i Slesvig, og Sabroe vovede sig atter frem med en ansøgning.

Det blev ikke „Dannevirke“, avisen kom til at hedde, men „Haderslev Avis“. Sabroe har sikkert ment, at det var klogere ikke at bruge den titel, hvorpå der gentagne gange var kommet afslag fra regeringen.

Den 1. november udkommer det første nummer, kun indeholdende annoncer og en feuilletonroman. Grunden hertil læser man lige under bladtitlen: „Paa Grund af, at der ikke er indløbet nogen Meddelelse fra Regeringen til det kongelige Politikammer her i Byen, angaaende Udgivelsen af „Haderslev Avis“, kan Bladet endnu ikke meddele politiske Efterretninger og maa derfor indskrænke sig til Bekendtgjørelser.“

Først den 2. december kan bladet udkomme med de rettigheder, som den preussiske stat tillod.

I Godske Nielsens ejendom på Klostret i Haderslev boede siden sommeren 1865 H. R. Hiort Lorenzen, tidligere borgmester i Egernførde og herredsfoged i Slesvig, søn af den navnkundige Peter Hiort Lorenzen. Han havde gentagne gange forgæves ansøgt om en advokatbestalling. En skønne dag blev han enig med sig selv om, at han ville være bladudgiver. „Jeg maatte have fat i denne „Haderslev Avis“,“ skriver han i sine erindringer, og det lykkedes for ham.

Den 13. januar 1868 kommer det første nummer under Hiort Lorensens redaktion, men trykt hos Th. Sabroe. Samtidig meddeles det læserne, at så snart der foreligger svar fra regeringen på anmeldelsen om

Haderslev Avis,

udgivet af Th. Sabroe.

titelændring, vil bladet udkomme under sit gamle navn „Dannevirke“. I løbet af sommeren ændres titlen successive ved at begge navne tryktes over hinanden, men efterhånden bliver „Haderslev Avis“ mindre og „Dannevirke“ større, indtil „Dannevirke“ den 1. juli står alene.

Den 28. december trykkes bladet for sidste gang hos Th. Sabroe, Hiort Lorenzen har nu også købt trykkeriet — af Godske Nielsen, så denne må jo stadig i realiteten have ejet det.

★

I årene fra 1867 til slutningen af 1880'erne måtte de danske sønderjyder gennem den sværeste krise, de i deres historie har gennemlevet. Med freden i Prag blev Sønderjylland inkorporeret i Prøjsen, men inden dette endnu formelt var fuldbyrdet, anordnedes i januar 1867 de første sessioner. Den prøjsiske værnepligtslov påbød almindelig værnepligt med 3-årig tjenestetid i hær og flåde, og med 4 års tjenestetid i reserven. Da meddelelsen om de prøjsiske sessioner spredtes ud over Sønderjylland, begyndte den dansksindede ungdom i store skarer at drage nordpå efter at have opteret for Danmark.

I Wienerfredens artikel 19 var der nemlig givet beboerne i de afståede landsdele adgang til at optere for Danmark, d. v. s. vælge dansk undersåtsforhold og alligevel bevare deres ejendom i Sønderjylland, men udvandring til Danmark var en betingelse for en optionserklærings ikrafttræden. Udvandrerne — optanter, som de benævntes — håbede så senere, når den i Pragfredens paragraf 5 lovede folkeafstemning havde fundet sted, og Nordslesvig var kommet tilbage til Danmark, trygt at kunne bo på deres fædres jord.

Troskyldigheden var stor.

Ophævelsen af paragraf 5 i april 1878 ramte som et kølleslag, „man forstod ikke, at en i den treenige Guds Navn indgaaet Forpligtelse kunde ophæves ved et Pennestrøg.“ (AS)

Udvandringen af dansksindede unge mænd fra Sønderjylland truede nu med at blive en katastrofe for danskheden, hele strøg i vort land var

tømt for mandlig ungdom, mange steder forlod sønnerne i flok deres bostavn, således Peter Møllers fem sønner i Hjerting, Peter Grams otte sønner i Københoved, Jens Schmidts to sønner i Øster Lindet o. s. v. Gård efter gård stod uden arvinger og ville være bleven et let bytte for tyske indvandrere.

Der skulle næsten gå tyve år inden udvandringerne i det store og hele var standset, og da var en trediedel af den danske befolkning udvandret.

Havde tilhængerne af edsaflæggelsen ikke langsomt men sejt vundet frem, havde Nordslesvig idag været tysk land.

Det er let idag at se, at den eneste mulighed for at bevare Nordslesvig for Danmark var den, at de unge skulle gå den tunge vej gennem de prøjssiske kaserner og aflægge faneeden, men man forstår så godt de unge, for hvem det var umuligt. Der skal en lang og hård skole til at modne en befolkning til den ydmyge pligtfølelse overfor fædrenes jord, der fik 30.000 danske Sønderjyder til fra 1914 til 1918 at marchere i fjendens uniform ud til alle Europas slagmarker. Men inden vi går videre, skal edsnægternes og edsaflæggernes standpunkter kort belyses.

Man havde hidtil ikke kendt til dybere brydninger indenfor de danske i Nordslesvig, men paragraf 5's ophævelse udløste modsætninger, der skjult havde været til stede før, men som nu spaltede den nordslesvigske befolkning i to lejre, der vel enkelte gange i de kommende år kunne finde sammen i kampen for deres danske tilværelse — tvunget af nødvendigheden — men som aldrig siden samledes bestandig i én fællesfront.

Under de følgende års kampe var de grunde, der fra edsaflæggernes side førtes i marken, disse: Ved deltagelse i lovgivningsarbejdet kunne der opnås fordele for den danske befolkning, eller man kunne i alt fald håbe, at landdagsmændene kunne virke til at hæmme germaniseringens tempo. „Det er nok, at vi har spildt 15 kostbare år, i hvilke vi kunne have talt vor sag i den preussiske landdag“ (Monrad).

Et aktivt arbejde i Berlin ville have en tilbagevirkende agitatorisk indflydelse i hjemlandet, hvor den hidtidige kurs virkede sløvende, og holde det nordslesvigske spørgsmål i live over for udlandet, hvor man næppe skænkede det opmærksomhed, at de danske deputerede udeblev fra Berlin. „Bliver vi ved med at tie stille til alt, vil vor sag lidt efter lidt ganske rolig dø bort“ (Junggreen).

Passiviteten over for landdagsarbejdet fristede til passivitet også på andre felter. „Troen på, at vi snart blev danske, gjorde os trygge og uvirksomme, men derved er meget forsømt — der er ikke bleven rørt en hånd mod skoleinstruktionen af 9. marts 1878. Der har ikke rejst sig en eneste røst imod de love, som udelukker det danske sprog fra rets-

salen og fra administrationen og tvinger befolkningen til at forhandle dens vigtigste anliggender i et fremmed sprog“ (C. H. Bekker). Denne passivitet måtte afløses af en aktiv handling, der både måtte ytre sig som protest imod germaniseringsforsøgene og i positivt dansk arbejde.

Edsnægternes begrundelse af deres stilling byggede først og fremmest på påstanden om paragraf 5's fortsatte beståen. Edsaflæggelsen blev for dem en anerkendelse af dens ophævelse og dermed en godkendelse af de bestående forhold og en fornægtelse af Nordslesvigs statsretslige undtagelsesstilling. Hvad man kunne opnå gennem deltagelse i lovgivningsarbejdet, ville vise sig at være uden større betydning. Det ville virke langt kraftigere vedblivende gennem protesten at demonstrere Nordslesvigs særstilling end gennem edsaflæggelsen at rykke ind på side med de andre preussiske oppositionspartier. Man ville ved at fravige den gamle kurs give tyskerne det indtryk, at den danske befolkning nu overgav sig på nåde og unåde. Når edsaflæggerne påstod, at eden kun var et løfte, som enhver lovlydig statsborger måtte efterleve — så var det en fejlurdering — løftet om at være preusserkongen tro, lydige og underdanige forpligtede til en solidaritet, der rakte langt videre end til almindelig borgerlydighed.

★

„Der fandtes ingen politisk Organisation i Sønderjylland før 1888, da Den nordslesvigske Vælgerforening blev stiftet. Men der fandt et intimt Samarbejde Sted mellem en Række selvkaarne Førere, som repræsenterede alle Strøg af Nordslesvig og sad inde med Befolkningens Tillid hver paa sin Egn. Nedenstaaende Retskendelse giver Oplysninger om, hvem der tog Initiativet og fattede de afgørende politiske Beslutninger i Aarene omkring 1870.“

Således indleder H. P. Hanssen sin skildring af retssagen mod „den Buchhändler Sabroe, hier, & Consorten“, der behandledes ved amtsretten i Haderslev den 4. januar 1870. (Sønderj. Aarb. 1926 II, side 143.)

Denne retssag havde sin forhistorie.

I sommeren 1869 angreb den østrigske presse den prøjsiske regering, fordi den ikke havde ladet foretage en afstemning i Sønderjylland, som det var lovet i Pragfredens paragraf 5. Et Berliner-blad, „Staatsbürger-Zeitung“, svarede, at det var ikke noget at bebrejde prøjserne, da det var nordslesvigerne selv, der på egen hånd skulle foretage afstemningen. Denne meddelelse vakte røre i danske kredse i Nordslesvig, da den blev fremsat i et blad, der lejlighedsvis blev brugt af regeringen, når den ønskede at prøve sine planer overfor offentligheden.

„Dybbøl-Posten“s redaktør, advokat Pingel, slog i sit blad til lyd for, at man gik igang med at forberede en folkeafstemning i Sønderjyl-

land. Hans Lassen og andre ledende alsingere sluttede sig til ideen, og i „Dybbøl-Posten“ for 21. august 1869 opfordrede man regeringen til at udnævne valgkommissærer.

I diplomatiske kredse var man forfærdet over denne „vilde idé“, men fra København forsøgte man ikke at gribe ind i begivenhedernes gang, det blev nordslesvigerne selv, der fik bragt fornuft i tingene.

Et resultat af sagens drøftelse i pressen blev, at Ahlmann i „Dybbøl-Posten“ manede sine landsmænd til besindighed og henledte tanken på en massepetition.

Der blev underhånden sammenkaldt til et møde på „Harmonien“ i Haderslev den 3. september.

Her brødes de forskellige anskuelser under en flere timer lang drøftelse. Forsvaret for afstemningsideen førtes især af redaktør Pingel, angrebet af advokat Salicath. Resultatet blev, at afstemningen blev opgivet, og i stedet enedes man om at samle underskrifter på en adresse til kong Wilhelm med bøn om, at afstemningen snart måtte iværksættes.

Den næste dag — den 4. september — prydedes „Dannevirke“s forside med adressens ordlyd og anvisning for indsamling af underskrifterne.

Det var dette møde, „Buchhändler Sabroe & Consorten“ fire måneder senere stod anklaget for ved retten i Haderslev. De havde efter anklagerens opfattelse afholdt et offentligt møde uden at indhente politiets tilladelse hertil. Det var paragraf 12 i den prøjsiske forordning af 11. marts 1850, der skulle forebygge „eines die gesetzliche Freiheit und Ordnung gefährdenden Misbrauch des Versammlungs- und Vereinsrechtes“, der blev anvendt. Sabroes „Consorten“ var i første linie „die Unternehmer“ — mødets arrangører — der foruden Sabroe bestod af Nicolai Ahlmann og Jens Peter Junggreen. De blev hver idømt en bøde på 5 Reichsthaler subsidiært 8 dages fængsel og yderligere en bøde på 5 Rtlr. subsidiært 2 dages fængsel, fordi de også havde optrådt som talere ved mødet.

Selskabet „Harmonien“s formand, advokat Salicath, fik ligeledes to gange bøde på hver 5 Rtlr. subsidiært 2 dages fængsel, fordi han havde givet husly for mødet, og fordi også han havde talt på mødet. Desuden fik alle oveni sagsomkostninger for 4 Rtlr. Derefter dømtes 14 andre af Sabroes „Consorten“, fordi de havde taget ordet på mødet, til hver en bøde på 5 Rtlr., subsidiært 2 dages fængsel, og 4 Rtlr. i sagsomkostninger. Det var: Redaktør H. R. Hiort Lorenzen, fysikus P. A. Madvig og rentier Jes Andreas Detlefsen, alle fra Haderslev. Dernæst redaktør J. C. Pingel, Sønderborg — gårdejer Chr. Nielsen, Vejlbæk — godsejer Raunsø og møller Jens Fr. Riddermann Wieland, begge fra Gram — degn Peter Jørgensen, Mommark — gårdejer Hans Lassen, Lysabild — Peter Skau, Bukshave — godsejer H. Tellius Møller, Gammelgaard — redak-

tør C. A. Willemoes og boghandler Gustav Johannsen, begge fra Flensborg, og gårdejer Hans A. Krüger, Bevtøft.

To blev frikendt, det var gårdejer Christian Hansen, Nørremølle (H. P. Hanssens fader), og teglværksejer Chr. Callesen, Posekjær, — de havde rigtignok deltaget i mødet, men ikke på en „gesetzwiedrig“ måde.

Men tilbage til petitionen. Fra politiets side forsøgte man at forhindre ombæringen af adresserne, men dette standsedes dog af landråderne, men på forskellig måde forsøgte tyskerne at afholde folk fra at underskrive. Masepetitionen var et vovestykke — ville man kunne få samlet så mange underskrifter, at den kom til at betyde noget?

Alle bange anelser blev gjort til skamme. Da indsamlingen sluttede, havde 27.470 danske sønderjyder underskrevet.

Men petitionen fik en krank skæbne.

I slutningen af oktober rejste en deputation med adressen til Berlin, men hverken indenrigsministeren eller kongen ville modtage den. Man indbragte adressen for landdagen, der lagde den tilside uden at behandle den, og da man i 1870 sendte den til rigsdagen, opnåede man heller intet der.

★

I sine nytårsbetragtninger skriver „Dannevirke“ den 3. januar 1870: „ — Tilstanden er knugende og centnertung at bære, thi det sidste Aar har bragt os fuld Klarhed om, at Preussen ikke *vil* opfylde sin i Pragtraktaten indaaede høitidelige Forpligtelse, ja ikke engang *vil* høre vore Ønsker og Bønner, hvormed vi ved vore udvalgte Mænd have søgt at trænge os frem til Thronen, uagtet vi kun forlange Retfærdighed, ikke Naade.

„Det bliver ikke godt, før vi naaer 70,“ er her næsten blevet til et Ord-sprog. I Vinteren 1865 hørte man ofte tale om Syner og Spaadomme. Een havde seet Et, en Anden et Andet, det var de „røde Buxer“, som man saa snart hist, snart her, med Larm og Krigstummel —.

En af de mange Spaadomme, som fremkom for omtrent 5 Aar siden fra en gammel Seer, hvis Forudsigelser mærkværdig nok i mange Tilfælde ere indtrufne, lød saaledes: I 6 Aar skal Slesvig være under Fremmedherredømmet, men i Aaret 1870 vil der komme en stor Krig, hvorimod al Krig hidtil kun har været Børneværk. Der vil komme Krigsmænd, som vi aldrig før har seet, og ved disses Hjælp vil Danmark igjen faae sin gamle Grændse, medens Tydskland“

Håbet til fremtiden havde de danske sønderjyder først og fremmest knyttet til den krig mellem Prøjsen og Frankrig, som de følte måtte komme. „Krigen er vort eneste Haab,“ er en vending, der ofte forekommer i Ahlmanns breve.

Dannevirke.

30. Aarg.

Mandagen den 18. Juli 1870.

Nr. 163.

Til vore Medborgere!

Naad Udsaldet vil blive af den Krig, som Frankrig har erklæret Preussen, ligger i Herrens Haand. Men under alle Omstændigheder ere vor Vds Borgere lige interesserede i, at Koligbeden ikke bliver forstyrret i den Tid, i hvilken dens Dyretsholdeste maaskee væsentlig vil være overladt til selve Beføllingen.

Det er indlysende, at Autoriteterne, saafremt Vden skulde blive uden Garnison, ikke alene med de saa Politibetjente og Vensdarnere, der staae til deres Raadighed, ville være istand til i paafømmende Tilfælde at haandbære den offentlige Orden og Sikkerhed.

Vi have ikke villet nægte Autoriteterne vor Medvirksom til dette Diemeds Opnaelse og have derfor forenet os om efter Gene at vaage over, at den offentlige Orden ikke paa nogen Maade bliver forstyrret i denne Tid.

Vi rette den indstændige Dyfordring ikke blot til Kommunalforeningens Medlemmer, men ogsaa til alle andre gode Borgere, at de ville være os behjælpelige med dette Forehavende, og at de ville støtte vore Bestræbelser for at forebygge enhver uønsket Uværelse.

Haderslev, i Kommunalforeningens Bestyrelse og Repræsentantskab, den 17. Juli 1870.

N. N. Aggersborg, Sekretær. S. Amorsen. Peter Hjort. Hjort-Lorenzen.
Th. Sabroe, Formand. H. M. Simonson. T. Torkelsen.

J. Barso. J. Døst. H. Sagrendorf. S. A. Haad. J. Hansen. N. H. Jensen.
C. Juulsen. Emil Kiær. M. Krimling. J. Lund. H. W. Neufhaus. C. Østmann.
P. Petersen. B. Sjøst. J. P. Wintger.

Th. Sabroes opråb ved krigsudbruddet 1870

Den gamle seers spådom gik også i opfyldelse, midt i juli erklærede Frankrig Prøjsen krig, men dens resultat passede ikke med spådommen.

Stemningen blandt de danske i Nordslesvig i disse dage møder man i et brev, som C. F. Monrad fra Flensborg sender Regensburg: „Saa er altsaa det store Øjeblik kommen, da Terningerne kastes om Liv og Død for Folkeslag som for Tusinde af Enkeltmænd. Hvilken Haabets Jubel der hersker her, kan du forestille dig. Gud give nu i sin Naade den Sag, der er Folkenes og Frihedens Sag, Sejr og Lykke!“

Men danske sønderjyder måtte nu for første gang trække i den forhadte prøjsiske uniform og kæmpe mod dem, de ønskede sejr. Deres tal var dog ikke så stort, da udvandringen af de værnepligtige var steget stærkt i tiden omkring krigsudbruddet.

Th. Sabroe, der i de år var formand for den danske kommunalforening i Haderslev, lod den 18. juli på forsiden af „Dannevirke“ sætte det opråb, som ses over disse linier.

Men snart kom meddelelser om tyske sejre, de fremkaldte bitter skuffelse og stort mismod, og da krigen sluttede med prøjsernes sejr, syntes alt fremtidshåb for de danske sønderjyder at slukkes.

★

Aarø sundvejen ind mod Haderslev i midten af 1800-tallet

JENS JØRGEN HENRIKSEN

JENS JØRGEN HENRIKSEN var bornholmer, født i Aakirkeby den 9. juli 1832. — 16 år gammel stak han til søs som kahytsdreng på tremastergaleasen „Det gode Haab“, der sejlede på fiskeri i Det nordlige Ishav. Havet skulle dog ikke blive Henriksens skæbne. Efter at have sejlet med den norske bark „Thorvaldsen“ og den tyske brig „Henriette“ måtte han blive i land, da der ikke var hyre at få.

Han prøvede nu lidt af hvert og fandt til slut sin rette og blivende plads ved handelen. Hen på foråret 1850 kom han i lære hos købmand Severin Møller i Hillerød. Efter endt læretid ville Henriksen til København for at videreudanne sig på Langkjærs Handelsakademi, men det var den forfærdelige kolerasommer, han kom til hovedstaden, og skolen var lukket. Dog hen på sommeren, da koleraepidemien var taget af, åbnede den. I foråret 1854 tog Henriksen sin handelseksamen med første karakter. Den kendte forlagsboghandler og formand for boghandlerforeningen Andr. Fr. Høst søgte på samme tid en bogholder, og henvendte sig til Langkjærs Handelsakademi. Her anbefalede man ham Henriksen, og således gik det til, at denne kom til boghandelen. Høst satte så stor pris på sin nye bogholder, at han efter nogle år hjalp ham med at blive selvstændig boghandler både med gode råd og penge.

Høst havde sat sig i hovedet, at det var på tide, at Bornholm fik sin boghandler, og den 9. september 1857 åbnede Henriksen øens første boghandel i Rønne. Den 23. september blev han gift med Sophie Hamann i Helligaandskirken i København. Henriksen var en dygtig og interesseret boghandler, men forholdene på Bornholm tilfredsstillede ham ikke. I 1868 solgte han forretningen til P. Bjørnbak, og året efter overtog han Th. Sabroes boghandel i Haderslev i forpagtning.

Om sine år i Haderslev har han fortalt i en artikel i „Medhjælperen“ (årgang 1912, nr. 17 og 18), hvorfra det efterfølgende er taget:

„Da jeg i April 1869 overtog Sabroes Boghandel i Haderslev, var Kaarene for de Danske endnu forholdsvis taalelige, thi Paragraf 5 dæmrede jo endnu i Baggrunden. Den danske Realskole og Frk. Tauber's højere Pigeskole bestode endnu, Undervisningen i Kommuneskolerne foregik paa dansk og med danske Skolebøger. Da Krigen udbrød, anmodede Avtoriteterne den dansksindede Befolkning om at bistaa med at holde Orden i Byen, naar Garnisonen var dragen bort, hvilket var overflødigt, da saa vist ingen tænkte paa at gøre Oprør. Politimester Lüders i Haderslev talte dansk og var ret moderat i sin Optræden, men han blev snart forflyttet, og efter ham kom Chemnitz [i 1870], der var opblæst og struttede af prøjsisk Politimyndighed; han forstod og kunde tale dansk, men talte kun tysk. Da Krigen saa i 1870 var erklæret, Garnisonen bortdragen, og Øvelsesdivisionen fra Hald rykkede ned mod Grænsen, troede vi alle, at nu var Forløsningens Time kommen; man fik travlt med at fremtage de hengemte Dannebrogflag og lave nye; men desto større blev Skuffelsen senere. Drille Tyskerne gjorde man imidlertid af et godt Hjærte. Jeg havde saaledes det store Farvetryksbillede af Frederik d. 7. udstillet i Vinduet — ham kendte man nemlig bedst herovre — paa den ene Side var anbragt Musikken til Marseillaisen, og paa den anden Side „Partant pour la Syrie“, begge med de franske Farver paa Omslaget, hvilket skar Tyskerne voldsomt i Øjnene. Saa var det, at Ferslew begyndte at udgive et Hefteskrift om Krigen, selvfølgelig bestaaende af Optryk af Telegrammer og Avisetterretninger, med en temmelig pompøs Subskriptionsindbydelse, hvori det bl. a. hed omtrent saaledes: „Nationaliteternes Forkæmper har kastet Handsken til ham, der foragter Tro og Love, træder højtidelig besvorne Traktater under Fødder og som kun bærer Lov og Ret i sin Spydstage“. Denne Subskriptionsplan blev fra min Boglade omsendt med „Dannevirke“, og nu troede man at have mig i Saksen. Jeg blev straks indstævnet for Kredsretten i Flensborg for Majestæjtsfornærmelse mod Kongen af Prøjsen. Den Dag, Retssagen skulde foretages, kom jeg med Toget for tidligt til Flensborg, gik derfor ind på Kirkegaarden og en Timestid rundt om den

krænkede Kriegergrav, idet jeg atter og atter spurgte mig selv: Har da disse tapre Mænd, hvis Støv hviler i denne Høj, ofret deres Liv forgæves? Det var en mørk og stormfuld Efteraarsdag; Vinden hylede gennem de nøgne Træer og hvirvlede de nedfaldne Blade i tætte Skyer højt op i Luften. Samme Dag var der kommen Efterretning om, at Tyskerne havde vundet en ny Sejr, og selv stod jeg maaske foran en længere Tids Indespærring; — det er saadanne Øjeblikke i Livet, som aldrig glemmes, ligesaa lidt som man nogensinde glemmer den Følelse, der griber een, naar man staar paa det blodvædede Dybbølbjerg, ser Prøjsernes Sejersmindesmærke knejse paa dets højeste Punkt og skimter et lignende i Horisonten ved Arnkilsøre paa Als, hvor Overgangen fandt Sted i 64 .

Nu var Tiden til Retsmødet kommet, og Statsadvokat Maco begyndte sin Anklage med: — „Der Angeklagte, der hierher gekommen ist um unsern alten Kriegsherrn zu verhöhnem“ -- og endte sin Tale med at nedlægge Paastand paa seks Maaneders Fængselsstraf.

Hvad der reddede mig var, at jeg kunde bevise, at jeg ikke havde set eller læst Subskriptionsplanen forinden Omsendelsen med „Dannevirke“, hvilket skulde være det strafbare. —

Det blev under Tugthusstraf forbudt under Krigen at give eller indsamle Bidrag til de franske Fanger. Flere af mine Kunder, som gerne vilde yde deres Skærv til disse, anmodede mig om at indbetale deres Bidrag til Indsamlingen i København, hvilket jeg gjorde.

— Alle mine mindre Bogpakker gik pr. Post, og som Adressebreve benyttede Eibe Avisbrevet lukket med en Oblat. Saa en Dag kommer Postbudet til mig med et Adressebrev, der var aabnet, enten Oblaten ikke havde klæbet tilstrækkeligt ved Sammenfoldningen, eller det tilfældigt var aabnet. Ved Oplukningen finder jeg den første Linie i Regnskabet lyder: Til franske Fanger saa og saa mange Kroner. Straks løb det mig koldt ned ad Ryggen, thi den ene Postsekretær var tysksindet, men ved at tænke nærmere efter, fandt jeg, at var Adressebrevet aabnet med Forsæt, vilde man ikke have udleveret det, men holdt det tilbage som Bevis imod mig. Jeg mærkede senere heller ikke noget til denne Sag, men man kan dog undertiden være nærved at komme i Tugthuset.

En af Strandbergs Pjeser, „Sybilles Spaadom“, havde fundet Vej derover, og blev en Del efterspurgt, fordi der nok skulde staa i, at Fransk-mændene tilsidst skulde sejre og Tyskerne faa Klø. Saa en Dag kommer en Politibetjent ind i Bogladen og forlanger alle Eksemplarer af „Sybille“ udleveret, — de skulde konfiskeres. Nogle Dage efter blev jeg til-sagt at møde paa Politikontoret, hvor der meddeltes mig, at „Sybille“ var dømt til Døden, om jeg havde noget derimod at indvende. Nej, det

havde jeg da ikke, hvorefter Politimesteren i egen Person puttede Eksemplarerne i Kakkellovnen, som Sonoffer til de fortørnede prøjsiske Guder.

Efterhaanden som Tyskerne rykkede sejrrigt frem i Frankrig, tiltog Hjemmetyskernes Overmod og Hensynsløshed. Der indførtes flere og flere tyske Undervisningstimer i Kommuneskolerne. Danmarkskortet i det Atlas, som brugtes i den danske Pigeskole, maatte udtages etc.

Nu kom der Teologer fra Sydslesvig og Holsten op til Haderslev for under Provst Valentiners Vejledning af trænere til at indtræde i de fede nordslesvigske Præsteembeder. Der kunde i den Tid høres fra Prædikestolen Udtryk som: „Den hellige And“ (Aand), „Flesk og Blod“ (Kød og Blod), „Forgiv os vore Synder som vi forgive vore Syndere“ (forlad os o. s. v.) o. lign. Faa Aar efter Krigens Slutning fremtraadte Tvangsregimentet i sin grelleste Skikkelse, idet der blev indført fuldstændig tysk Undervisning i alle Kommuneskoler; den danske Realskole og Pigeskole blev lukkede o. s. v. Overskoledirektør Schneider havde udgivet en tysk Fibel paa Forlag hos en Slægtning af ham — en Boghandler i Neu-wied. Med denne Bog skulde de ulykkelige nordslesvigske Børn lyk-saliggøres. Forlæggeren maatte trykke det ene Oplag efter det andet, og jeg fik det ene Tusind Eksemplarer efter det andet i Materie direkte pr. Bane. Forlæggeren kunde ikke levere Bogen indbunden, hvorfor jeg maatte lade Bogbinderiet arbejde — tildels om Natten med for at kunne tilfredsstillende Kravet. Det var ikke nogen lukrativ Forretning med 20 Procent mod kontant Betaling uden Frieksemplar og en høj Jernbanefragt. Lidt bedre var det med de „Anschauungs“-Billeder, Kort og en Globus, der skulde anskaffes til enhver Kommuneskole. De gamle Romere sagde til de underkuede Folk „Væ victis“, naar de lod dem gaa under Aaget, men de lod dem dog beholde deres Religion og Sprog; de nymodens Romere derimod voldtager Modersmaalet paa Barnets Læber fra dets Indtræden i Skolen. Befolkningen har at udføre den treaarige Soldatertjeneste og betale Skatterne, men forøvrigt staar den i anden Klasse med sort Kokarde og udelukket fra enhver kulturel Aandsudvikling paa Modersmaalet indenfor Landets Grænser. Dette er det 19. til 20. Aarhundredes Kulturfremskridt!

Jeg udgav aarlig en Almanak for Nordslesvig, tildels med illustreret Tillæg, hvilket sidste jeg et Par Gange købte af Wisbech. Det rød-hvide Omslag stak selvfølgelig Tyskerne i Øjnene, og saa opdagede de, at Tillægget ikke stammede fra samme Trykkested som Almanakken, og herom skete Anmeldelse. Saa kom Politimesteren ind i Bogladen, efterfulgt af en Politibetjent og lagde Beslag paa hele Restoplaget af Almanakken, ligesom Gendarmene paa Landet øjeblikkelig fik Ordre til at beslaglægge alle de til Forhandling udsendte Eksemplarer hos Høkere og

Bispegade 1870 med bogladen lige over stjernen

andre Handlende. En Appel til Kredsretten vilde have taget Tid, jeg sendte derfor et Eksemplar af Almanakken til Regeringspræsidenten i Slesvig med Anmodning om Beslagets Ophævelse hurtigst mulig. To Dage efter var Beslaget hævet.“

(„Dansk Almanak for Nordslesvig“ havde Henriksen overtaget efter Th. Sabroe, der i 1868 udsendte den første.)

„I en Sag, hvori jeg var tiltalt for Forseelse — jeg husker ikke mere i hvilken Anledning — skulde Dommen fældes af Amtsretsdommeren i Forbindelse med to tysksindede Bønder som Bisiddere efter en indviklet Paragraf i den prøjsiske Presselov. Jeg blev idømt en betydelig Mulkt, men som Følge af denne Dom, skulde mine Bogpakker fremtidig, efter at have gennemgaaet Toldvæsenets Skærsild, udleveres til Politimesterens Eftersyn, inden jeg kunde komme i Besiddelse af dem. Jeg gik hen til Politimesteren og spurgte ham, hvorledes han vilde stille sig til denne Sag. Han havde endnu ikke rigtig tænkt over Sagen, sagde han, og jeg kunde godt mærke, at han ikke var videre glad over den ham tildømte

Censormyndighed; jeg erklærede nu, at jeg i hvert Tilfælde vilde appellere Sagen, hvortil han svarede, at det i Grunden var ham kært, og saa skulde han ikke foretage sig noget imod mig, inden Sagen var paa- kendt i Kredsretten. Her blev Amtsretsdommen underkendt. Det er den eneste Gang — af de mange, han har haft mig under Behandling, — hvor han optraadte nogenlunde høflig overfor mig, thi ikke længe efter, da jeg atter var tilsagt at møde paa Politikontoret og sad paa Bænken i den lange Gang, der strakte sig foran Indgangen, kom Politimesteren ud i et eller andet Ærinde, og jeg bøjede Hovedet lidt — ganske vist ikke særlig dybt — (paa Gaden, hvorfra han daglig inspicerede de i mine Vinduer udstillede Bøger, hilste jeg selvfølgelig ikke paa ham) udbrød han: „Warum grüssen Sie nicht?“ Da jeg svarede, at jeg havde hilst paa ham, tilføjede han blodrød i Ansigtet: „Warum stehen Sie nicht auf?“

Wilhelm Hansen havde udgivet en Eftertryksudgave af „Lieder ohne Worte“; den solgtes en Del derovre, da den var billigere end den tyske Originaludgave. Saa en Dag kom den tyske Boghandler i Haderslev — der af og til fik en Bog hos mig med Rabat — ogsaa ind og købte et Eksemplar af „Lieder“, men ikke saa snart var han ude af Døren, før jeg anede Uraad, og ganske rigtig! Næste Dag kom en Politibetjent og forlangte „Lieder“ udleveret til Konfiskation. Jeg blev dømt til at erstatte den tyske Forlægger i Leipzig den fulde originale Bogladepris for det solgte og det konfiskerede Eksemplar, betale Mulkt og Sagens Omkostninger.“ —

Den 1. juli 1877 overtog Th. Sabroe atter forretningen. Henriksen slutter sine erindringer med disse ord:

„Det var ikke uden Selvbebrejdelse, at jeg brød op fra denne den bedste, den mest nationalbevidste Del af vort Folk — og kaster jeg Blikket tilbage over mit Liv, saa finder jeg, at de Aar, jeg tilbragte derovre, har været de mest indholdsrige i mit Liv.“

★

Da redaktør Hiort Lorenzen i 1877 pludselig måtte forlade Sønderjylland, var det bl. a. Th. Sabroe og fysikus Madvig, han betroede blad og ejendom i Haderslev.

Af en familiestamtavle, som Hiort-Lorenzen udgav i efteråret 1877, fremgik det, at han havde været lazaretforsvalter i København under krigen. Da prøjserne opdagede dette, blev der øjeblikkelig lagt sag an imod ham for at få ham udvist som dansk statsborger. Mellem udenrigsministeriet i København og Berlin førtes månedlange forhandlinger, men sagen tabtes. Til sin ven og fortrolige, overlærer West i Flensborg, skriver Th. Sabroe den 15. november 1877:

A. P. West

Th. Sabroe

„H[iort] L[orenzen] har privat faaet Meddelelse om, at hans Sag er afvist i Berlin. Bered Dem paa, at han anmoder Dem om at overtage Ledelsen af Forretningen [Dannevirke], det er imidlertid endnu en Hemmelighed, som ingen bør vide. — — Sig endelig ikke nei!“

For at undgå en udvisningsordre forlader Hiort Lorenzen straks Haderslev.

Seks dage senere har Sabroe fået Svar fra West og skriver tilbage til ham: „Tak for Deres Brev, som jeg har vist Madvig, han ligesom jeg finder ikke Deres Fordring ubillig — —. Fra Lorenzen har jeg endnu ikke havt Brev —.“

Sabroe må have haft den faste overbevisning, at Hiort Lorenzen ønskede West som sin efterfølger i redaktørstolen på „Dannevirke“. Stor er derfor skuffelsen og bitterheden, da Hiort Lorenzen vælger en anden. Den 25. november må Sabroe skrive til West: „I dette øjeblik erfarer jeg af Bjørnshauge, at han overtager Redaktionen, selvfølgelig tror jeg, med Grünwald som Ansvarshavende. H[iort] L[orenzen] vil selv fra Kjøbenhavn lede hele Forretningen. Jeg vil afholde mig fra enhver Kritik over denne Ordning, men jeg kan ikke andet end beklage, at jeg har ladet mig bedaare af H[iort] L[orenzen]s ulykkelige Stemning, da han bad mig i Forening med to andre Herrer at modtage Fuldmagt til at ordne Sagen med Dem, ligesom det gjør mig ondt, at jeg maaskee har bidraget noget til, at De i det Hele indlod Dem paa Sagen —.“

Overlærer Wests navn havde en god klang i Sønderjylland. I Flensborg havde han i en årrække været lærer ved A. C. C. Holdts danske

drengerealskole, indtil denne blev lukket af prøjserne. I Vonsbæk ved Haderslev fjord begyndte West så en „Landbohøjskole“ den 1. september 1869, men også denne skole lukkede prøjserne. Han blev nu af Krüger indtrængende opfordret til at hjælpe sig i det politiske arbejde, rejse med til Berlin og bistå den sønderjydske fører under rigsdagens samlinger.

I den anledning flyttede West i 1878 fra Flensborg til Haderslev.

De nye forhold på „Dannevirke“ fik dog ikke West, Sabroe og Krüger til at opgive deres planer om at erhverve bladet. West tilbyder Hiort Lorenzen at købe „Dannevirke“, men denne svarer ham den 29. juni 1878, at han er kommen til det resultat, at der foreløbig ikke foreligger nogen nødvendighed for ham til at sælge „Dannevirke“, det vil derfor ikke føre til noget at fortsætte underhandlingerne. Derimod kan han tænke sig at sælge den anden bladtitel, „Freja“, til West og beder denne om at komme med et tilbud.

I efteråret 1878 kom der rygter fra Haderslev, der fortalte, at der var kredse, der ville forhindre West i at købe „Dannevirke“, og at Sabroe og Krüger ville begynde en ny avis.

Den 3. september kan Junggreen i et brev fortælle West nyheder fra et besøg hos Krüger i Bevtoft. „— Jeg havde knapt været der i 10 Minutter, før Bjørnshauge [redaktør af „Dannevirke“] kom kjørende, og han sagde straks, at det var for at spørge Krüger, om det var sandt, at han og Sabroe vilde til at samle Actier til et nyt dansk Blad, der skulde oprettes i Haderslev som Concurrent til Dannevirke. Krüger svarede med Klager over, at Dannevirke var for dyrt og fortrængtes af det billige tyske [men danskskrevne] Blad (Folkebladet), der udgaar i Haderslev. Desuden var han utilfreds med, at de danske Anliggender altid behandles i Dannevirke fra et Partistandpunkt (Højres) og forlangte, at hvis Bjørnshauge i Virkeligheden redigerede Bladet, skulde han ogsaa staa nævnt paa det som Udgiver, for at Folk kunde vide, hvem de havde at holde sig til. Kunde disse Ting ikke blive afhjulpne, saa erklærede han at ville virke for Oprettelsen af et nyt Blad.“ Junggreen kendte intet til sagen og ville ikke have med den at gøre, men blev draget ind i diskussionen, „da Krüger og B. blev mere og mere højroste“. Junggreen syntes ikke om, at der kom et nyt dansk blad i Haderslev, men sluttede sig til Krügers betingelser for, at det kunne undgås. „Om at forhindre at De kjøbte Dannevirke — var der aldeles ikke Tale. Kan De komme overens med Lorenzen derom, kan jo intet Meneske have noget derimod. Jeg har selv, da jeg sidst var i Kjøbenhavn, sagt ham, at naar han ikke kunde komme her tilbage, forekom det mig at være bedst, at han solgte til Dem, hvortil han dog kun syntes lidet tilbøjelig.“

„Det forekommer mig, at der kun er Eet at gjøre,“ skriver Sabroe den 5. september til West, „nemlig ganske rolig at forberede Udgivelsen af et Blad — — når Lorenzen ikke vil falde til Føje —.“ Samme dag svarer West, at han er fuldstændig enig med Sabroe.

Men i København havde de to mobiliseret stærke kræfter for at bevæge Hiort Lorenzen til at sælge „Dannevirke“ til West, bl. a. Carl Ploug og tømmermester Kayser, den sønderjydske sags hengivne ven.

Men den 3. november skriver Carl Ploug til Sabroe: „— Da jeg for en 6—8 Uger siden havde en Samtale med Hiort Lorenzen, fandt jeg ham meget lidt tilbøjelig til at sælge „Dannevirke“ til West.“

I foråret 1879 sælger Hiort Lorenzen „Dannevirke“ til redaktørens broder, dyrlæge Bjørnshauge i Aabenraa, en handel, der tyve år senere skulle vise sig at få skæbnesvangre følger. Nu var der ingen anden udvej for West og Sabroe end at begynde en ny avis. Støttet af Krüger og hans kreds købte West „Haderslev Avis“ med tilhørende trykkeri, og den 1. juli samme år udkom det første nummer. Trykkeri og kontor var blevet indrettet i bagbygningen til Sabroes boghandel i Nørregade.

Den nye bladvirksomhed i Haderslev blev dog en stor tragedie. „West var en kundskabsrig, stilfærdig Personlighed,“ skriver Axel Sabroe i sine erindringer, „men tillige en beskeden Mand. Det laa slet ikke for ham at agitere for sin egen Virksomhed —.“ En mand af denne støbning er ikke egnet til at stå de angreb imod, der kort tid efter bladets tilsynkomst satte ind. Efter trekvart års forløb holdt „Haderslev Avis“ op med at udkomme. Hans ven og fortrolige og energiske hjælper Th. Sabroe skriver i et brev:

„Da Hr. West forrige Aar paa Opfordring af en Deel ansete Mænd, hvoriblandt ogsaa Krüger, begyndte Udgivelsen af et nyt Blad, haabede vi, at der dermed vilde være vundet en betydelig Støtte for vor Sag, og i Virkeligheden viste Hr. West sig ogsaa som en særdeles dygtig Journalist, der lovede godt for Fremtiden.

Men det mærkelige skete, og det er netop det sørgeligste for vor Sag: Nogle af de Ledende, som selv havde været med til at opfordre West til at begynde sin Gerning, forandrede pludselig deres Anskuelse og vare nu lige saa ivrige til at bekæmpe det nye Blad —.“

Det er navnlig kredsen omkring „Dannevirke“, der angriber West idet de beskylder ham for med „Haderslev Avis“ at ville ødelægge dette blad. Det har imidlertid aldrig været Wests plan, hovedformålet var at udkonkurrere det tysksindede, men danskskervne „Folkebladet“, som havde skaffet sig stor indpas blandt den jævne befolkning. Dette var jo også Krügers tanke, men „det gaar ikke længere nu som tidligere, da vi alle kunde samles om vor djærve Repræsentant Hans Krüger, han er desværre bleven så gammel og svag, at han ikke længere er istand til

at holde vor Sag oppe, og flere af de Personer, som tidligere have arbejdet Haand i Haand med ham, synes at følge andre Planer — —. Som sagt West maatte standse sit Blad, og hvad have vi faaet ud deraf, intet andet end at den tyske [danskskrevne] Presse faar mere Fremgang, og den danske Presse bliver slettere for hver Dag —.“

Th. Sabroe er meget bitter.

Han spørger til slut i brevet, om der ikke kan gøres noget for, at West kan blive i Nordslesvig, thi der er så få mænd tilbage, der vil ofre deres tid på de folkelige opgaver.

★

Fra begyndelsen af 1881 lå Krüger syg til døden. I rigsdagssamlingen 1880—81 havde han ikke kunnet deltage, og nu rejste spørgsmålet sig, om det var forsvarligt at vælge en dødsmerket mand, så sønderjyderne ikke blev repræsenteret i de lovgivende forsamlinger i Berlin.

Midt i juli 1881 påtog Junggreen sig det tunge hverv at rejse ud til Krüger i Bevtoft og drøfte sagen med ham.

Krüger var indforstået med, at det var bedre at vælge en ny mand og billigede, at der indkaldtes en forsamling for at enes om hans efterfølger, og nåede man ikke til enighed, kunne man altid vende tilbage til hans kandidatur.

Junggreen indbød nu alle valgmænd, både de nuværende og tidligere, til et møde i Aabenraa den 2. august.

Men knap var indbydelsen nået ud over landet, før der rejste sig en storm af protester i pressen. „Det vilde være en grusom Utak nu at svigte ham (Krüger) — i Stedet for at tænke paa at vælge nogen anden, burde vi snarere bede Gud, at han vilde skaane hans Liv.“ „Krüger har slidt sig op i det nordslesvigske Folks Tjeneste og kun levet for sit Folks Livssag. Derved er hans Navn blevet vort Folks Løsen.“

Den 2. august samledes 300 mænd fra hele Nordslesvig i Aabenraa. Under en flere timer lang forhandling brødes de forskellige meninger; det endte med, at man foretog en afstemning, således at de, der stenite for en ny mand, gik til den ene side, de, der holdt på Krüger, til den anden side i salen. Det viste sig nu tydeligt, at Krügers tilhængere var i mindretal, men da man ville foretage en optælling, nægtede disse at lade sig tælle. For at alt ikke skulle ende i forvirring, tilbød Junggreen at rejse ud til Krüger for at få klarhed på, om han ville lade sig genvælge. Med overvældende majoritet fik Junggreen mandat hertil, men da han dagen efter kom til Bevtoft, nægtede Krüger at tale med ham, sandsynligvis instrueret af nære venner, der på hjemvejen fra Aabenraa havde set ind til ham. Alt samarbejde var dermed foreløbig slået i stykker.

„Efter de Erfaringer jeg nu har gjort, skal jeg vel vogte mig for at tage Initiativet til hvad der skal ske i 1ste Valgkreds,“ skriver Junggreen til Sabroe den 8. august. „Der maa ansete Folk selv træde sammen fra begge Retninger, og baade fra Vester- og Østeramtet og fra Als. Den Candidat de saa kunne enes om, er den bedste. At jeg personlig holder meget af West, veed han og De, og kan han samle Stemmerne om sig, er der ikke den ringeste Indvending at gjøre.

At [Gustav] Johannsen er den, jeg personlig anseer for den bedst skikkede til Pladsen veed De jo nok, men dette kommer naturligvis ikke i Betragtning, naar Befolkningen maatte foretrække West.

Hvorledes Stemningen er med Hensyn til Krüger hos Dem, kan De naturligvis vide bedre end jeg. Her i Byen veed jeg, at det vil blive et elendigt Valg, hvis vi skulde stemme paa ham, og det samme vilde blive Tilfældet i de fleste af Aabenraa Amts Landsogne, og rimeligvis endnu ringere paa Als. Her er Folket led og kjed af den Komædie at stemme paa en Mand, der er aldeles ude af Stand til at repræsentere det. Allerede ved forrige Valg var dette Tilfældet, og værre vil det blive nu, efter at Vælgerne ikke have hørt noget fra ham siden de valgte sidst, og de veed, at det nu er ham fysisk umuligt at komme til Berlin. —

I alle de Breve baade vester- og østerfra som jeg har faaet i de sidste Dage, er jeg bleven opfordret til selv at tage imod Valg, men jeg har svaret dem alle, at jeg kun vilde gjøre det som en yderste Nødhjælp, naar det viste sig, at man kunde enes om mig, *men ikke om nogen anden*. Da vil jeg bringe dette Offer, skjøndt med tungt Hjerte, da jeg ikke anseer mig selv for den dygtigste til *den* Gjærning, og mit Helbred ikke er godt.

Hermed slutter jeg, kjære Sabroe.

At De mener det godt med Sagen, hverken nærer, eller har jeg nogensinde næret den mindste Tvivl om. Det samme kan De være overbevist om med Hensyn til mig. Kun Kjærlighed til vort Folk, og til den Sag for hvilken vi nu have stridt i saa mange Aar, har været Drivfjæderen til hvad jeg har gjort.

Deres hengivne J. P. Junggreen.“

I den efterfølgende tid søgte man ved mindre møder at finde frem til en enig optræden.

Om formiddagen den 12. august afholdtes således et møde i Vojens med Th. Sabroe som dirigent. Sabroe fortæller, „at der var mødt en Deel Mænd fra de forskjellige Egne i Haderslev Amt for at forhandle om det forestaaende Valg til Rigsdagen. Det blev særlig fremhævet, at man først burde see at komme til Enighed i 1ste Kreds (Als og Haderslev), som den eneste Valgkreds, der kunde sætte en dansk Kandidat igjen-

nem, og der valgtes en Komité bestaaende af Dhrr. L. Arnum, Bovlund, Skrumsager, Kjøbenhoved, Sørensen, Bramdrup, Friis, Eisbøl, og Sabroe, Haderslev, som fik det Hverv at sætte sig i Forbindelse med Vælgerne fra Als for at enes om en fælles Samvirken i Valgsagen.“ I en rettelser af „Dannevirke“s referat af Vojensmødet erfarer vi endvidere af Sabroe, „at Stemningen var afgjort for Krüger, dernæst nævnedes for det Tilfælde, at Krüger skulde frafalde sin Kandidatur, flere forskjellige Kandidater som Lassen, Junggreen, Johannsen, Appel, West, Callesen o. fl.“

Vi ser her Sabroes trofasthed over for West, thi det er uden tvivl ham, der har foreslået West på dette møde.

Den 22. august kan Sabroe fortælle Skrumsager, at Lassen Lysabild har indbudt Vojens-komiteen til et møde i Aabenraa den 28. ds. Men spørgsmålet om Krügers kandidatur løstes på anden måde; dagen før det berammede møde, den 27. august, døde sønderjydernes ukronede konge i Bevtøft.

I Krügers sidste rigsdagsår havde West været hans sekretær, og man finder det gentagne gange nævnt, at han derved opdroges til at blive Krügers eftermand. Hans uheld med „Haderslev Avis“ havde imidlertid undergravet hans stilling, og selvom hans navn nævnes blandt de foreslåede kandidater til rigsdagsvalget, havde det ikke mere nogen samlende magt.

West forlod Sønderjylland og blev overlærer i Storehedinge.

Efter Krügers død måtte man se at finde frem til hans efterfølger, thi valget til den tyske rigsdag skulle allerede finde sted den 27. oktober. Men trods det, at det skillende edsspørgsmål her ikke var det afgørende, da der ikke afkrævedes medlemmerne af rigsdagen nogen ed, var det meget vanskeligt at finde den rette mand.

I „Dannevirke“ for 14. september finder vi Th. Sabroes indbydelse til et valgmøde i Vojens.

På dette møde skete der det mærkelige, at 37 tyske valgmænd tropede op med borgmester Chemnitz i spidsen, der hævdede, at indbydelsen også var rettet til dem, idet der i indbydelsen ikke var nævnt, at det var Krügers tidligere valgmænd, opfordringen var rettet til.

Chemnitz må dog have læst Sabroes opfordring gennem særlige briller, thi teksten lod ingen i tvivl om, hvem indbydelsen gjaldt.

Der var mødt 137 danske valgmænd. Skrumsager mente, at man ikke burde tage en endelig beslutning den dag, men se at komme til fuldstændig enighed, da valgmændene på Als og Sundeved kun ville slutte sig til på den betingelse.

Man skred til afstemning, men før denne fandt sted, erklærede Sabroe, at Valgkomiteens hverv var endt. Afstemningens resultat viste,

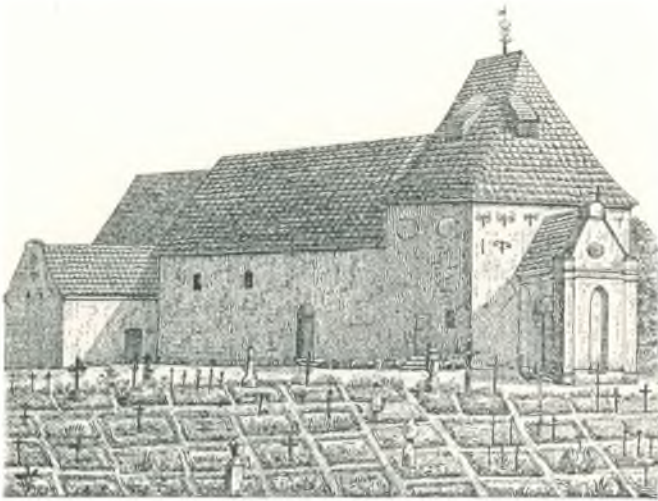
at Junggreen fik 92 stemmer, H. Lassen 22, Callesen, Posekjær, 2 og Gustav Johannsen 1 — 20 stemte ikke.

Valgkampen blev hård, og splittelsen indenfor de danske rækker bevirkede en nedgang i det danske stemmetal. Sabroe var Lassens mand, han underskrev valgopråbet, der anbefalede ham, både i „Dannevirke“ og på den løbeseddel, der udsendtes umiddelbart før valget.

Det blev også Lassen, Lysabild, der gik af med sejren i 1. valgkreds, i 2. valgkreds valgtes 10 dage senere Gustav Johannsen, begge tilhængere af edsafleggelsen.

Den 11. oktober var edsnægteren Anders Dons Hørlyck bleven valgt til landdagen.

Den 28. juli 1882 overtog Axel Sabroe boghandel og bogbinderi af sin fader, forretningen førtes dog videre under navnet Th. Sabroes Boghandel.

Sct. Severinkirken i midten af 1800-tallet

Modersmaalet.

Modersmaal er vort Hjerteropes.
Saa læs er et fremmed Sprog,
Det aarer i Mund og Bog,
Saa ondt er Jøll af Trost.

© 1882

Sødt Ord, det kom fra Hjertet,
Og kom til Hjertet nær,
Det blev en Sær i Mænen,
Der begynder bændes Ønske.

© 1882

Udgivet af **Th. Sabroe's** Boghandel i Haderslev. — **Axel Sabroe** i Haderslev ansvarlig over for Presseløsen.
Trykt i „Modersmaalets“ Officin (Axel Sabroe) i Haderslev.

Nr. 2.

Haderslev, Onsdagen den 4. Oktober 1882.

1. Aargang.

AXEL SABROE

TH. SABROES SØN AXEL fødtes i Haderslev den 7. april 1861. Han var en ualmindelig begavet og fantasirig dreng, der hurtig prægedes af det danske hjem og grænselandet, han var født i.

Som ganske ung drømte han dog ikke om at gå i faderens spor og blive boghandler, hans hu stod til studeringerne, han ville være ingeniør, hvortil han også havde alle forudsætninger, hvilket hans senere opfindelser har vist.

Skulle Axel Sabroe gå den vej, ville det imidlertid være ensbetydende med, at han måtte forlade Sønderjylland og tilbringe hele sin ungdom i København. Forældrene, der havde mistet to børn, og nu kun havde denne ene søn tilbage, ønskede inderligt, at han ville blive hjemme, og sønnen bøjede sig for sine forældres ønske.

I midten af 1870'erne kom han i lære hos forpagteren af faderens boghandel, J. J. Henriksen.

Her traf Sabroe sammen med Carl Nielsen, der var kommet i bogbinde- og samarbøjede til op i 1900-tallet.

Da hans princip, boghandler Henriksen, i 1877 forlod Haderslev, og faderen atter havde overtaget forretningen, stod Henriksens mangeårige medhjælper Chr. Schrøder og den 16-årige Axel Sabroe tilbage i bogladen.

Det følgende år flyttedes virksomheden ned i Nørregade.

★

DET BLEV DEN 21-årige boghandler Axel Sabroe, der skabte nordslesvigernes nye avis. Faderens arbejde med at få en dansk avis igang i Haderslev, fra hans første ansøgning i 1865 over „Haderslev Avis“'s korte

levetid til det strandede forsøg med West, hans nære samarbejde i denne sag med H. A. Krüger, edsnægternes første mand, og andre af de ledende sønderjyder af begge anskuelser danner „Modersmaalet“s forhistorie.

Axel Sabroe har som dreng og ganske ung levet med i denne faderens verden, han har i hjem og boglade suget til sig af alt det, der her blev drøftet, planlagt og udført, han har med åbent sind lyttet til alle de betydelige mænd og kvinder, der kom rejsende nord- og sydfra og for en stund var i forældrenes gæstfrie stuer.

Da Axel Sabroe begynder sit bladforetagende, er det ikke for at skabe en avis alene for edstilhængerne, selv har han sagt, at det er en vildfarelse, når man i historiske skildringer har påstået, at „Modersmaalet“ i modsætning til „Dannevirke“ særlig stillede sig på edsaflæggernes side. I hans avis skulle begge opfattelser kunne komme til orde, for på rolig og værdig måde at belyse det vigtige spørgsmål fra begge sider. Hans avis skulle arbejde på at skabe en enig dansk front. Men et stort mål mere havde Axel Sabroe sat sig med sin avis, nemlig nu at udkonkurrere — ikke „Dannevirke“, men „Folkebladet“. Denne avis blev redigeret og udgivet af udvandringsagent A. P. Festersen, der tidligere havde været fuldmægtig hos advokat Salicath, der var rejst til Danmark.

„Folkebladet“ var ikke alene politisk forsigtig, men fremhævede den store fordel det i økonomisk henseende var at tilhøre et stort land som Tyskland, der bød de bedste afsætningsmuligheder for vore landbrugsprodukter; endvidere bragte det langt flere lokale nyheder og mere hjemligt underholdende stof end „Dannevirke“, idet tyske lærere og embedsmænd i by og amt støttede det med korrespondancer. „Dannevirke“ derimod fortsatte under redaktør, magister Bjørnshauge den gamle af Godske Nielsen fastlagte linie, der gennem årene fjernede Peter Chr. Kochs gamle kampblad mere og mere fra befolkningen. Det fyldte sine spalter med korrespondancer fra København, bl. a. teaternyt, alt sammen stof, som var den sønderjydske befolkning uendelig ligegyldigt. Og så var „Folkebladet“ den billigste avis. Postbude og andre tyske embedsmænd hjalp bladet ved at uddele prøvenumre over hele amtet.

Desværre lykkedes det „Folkebladet“ at skaffe sig en stor læsekreds ikke alene blandt hjemmetyskerne, hvor det var særlig velkommen, fordi disse ikke kunne så meget tysk, at de med udbytte kunne læse en tysksproget avis, men også blandt den dansksindede befolkning, der harmedes over „Dannevirke“s evindelige skriverier mod edsaflæggelsen og derved modvirkede forældrenes bestræbelser for at få ungdommen til at blive i hjemstavnen, så ejendommene kunne forblive i slægtens eje og på danske hænder.

„Folkebladet“ var den første dansksprogede avistype, som man fra tysk side ikke alene så på med velvilje, men støttede, fordi den var et snedigt middel til fortyskningens fremme.

Det var dette for danskheden så farlige blad, Axel Sabroe ville til livs.

I det forladte trykkeri i bagbygningen i Nørregade mellem de døde maskiner, havde Axel Sabroe drømt sine fremtidsdrømme, og en skønne dag blev de til virkelighed.

I sine erindringer skriver han: „Det af West anskaffede Trykkeri blev staaende ubenyttet til Foraaret 1882, da den kendte danske Bogtrykker Thillerup fra Flensborg, hos hvem „Flensborg Avis“ blev trykt, kom til Haderslev for at tage Trykkeriet i Øjesyn, da det skulde afhændes eller nedbrydes og pakkes i Kasser. Efter at have undersøgt Materiellet tilraadede ham mig at købe det som det stod for 4000 Mk. Hvis det blev adskilt og pakket i Kasser, vilde det være meget vanskeligt at afhænde og i hvert Tilfælde opnaa en langt lavere Pris. Jeg besluttede da at købe det, som det stod, og drøftede indgaaende med Thillerup som Fagmand, hvad Trykningen af et Blad vilde koste, og hvor mange Holdere og Annoncer, der skulde til, for at et Blad kunde bære sig. Som Forholdene laa i Haderslev Kreds, hvor der var utilfredshed med „Dannevirke“s Holdning, var jeg efter denne Drøftelse klar over, at der kun var ringe Risiko ved Forsøget, naar der forinden blev iværksat en energisk Agitation for at skaffe Holdere. —

Straks efter Købet af Trykkeriet anskaffede jeg mig Hest og Vogn og besluttede at henvende mig til kendte Mænd i Østeramtet for at erfare, hvorledes Stemningen for et nyt Blad var.

Jeg vidste, at Utilfredsheden med „Dannevirke“ var stadig stigende. Dette Spørgsmaal blev nemlig ofte drøftet i Boghandelen, men før jeg begyndte paa Udgivelsen, vilde jeg have Vished for, at Bladet vilde finde almindelig Tilslutning.

Hele Østeramtet indtil Længdebanen berejste jeg derefter, Landsby for Landsby; der var ikke et Sogn i dette Omraade, uden at jeg fra Boghandelen kendte én eller flere Landmænd. Paa min Rundtur tog jeg ind til en af disse og forelagde ham min Plan. Utilfredsheden med „Dannevirke“s Optræden ikke alene i Edsspørgsmaalet, men navnlig ogsaa ved Bladets Angreb paa flere af vore bedste Mænd — medførte, at jeg fandt Tilslutning hos alle, jeg besøgte, men mest Tilfredshed vakte det dog, at „Modersmaalet“ vilde blive et billigt Blad, der kunde fortrænge „Folkebladet“. Den Opgave vilde alle, baade Edsaflæggere og Edsnægttere, af al Evne støtte, og i hvert Sogn var der indflydelsesrige Mænd, som straks paatog sig at gaa rundt til alle, der holdt „Folkebladet“, og faa dem til at bestille „Modersmaalet“. At denne Agitation blev virkningsfuldt gennemført, viste sig straks, da Bladet begyndte at udkomme, idet

Til Nordflsvigerne!

For vi begynde vor Gjerning, vilke vi kortelig oplyse om, hvad vi vilke, og hvad vi haabe at kunne.

Vi vilke søge at bringe Skildringer af det daglige Liv fra Nær og Fjern, af Historien, som viser os, hvorledes Folkelivet kan bevares under Tidernes Omstiftelser. Vi vilke fortælle om Begivenhederne fra fremmede Egne, om Menneskenes stadige Higen og Stræben efter at fuldkommengjøre de bestaaende Forhold og virkeliggjøre de spirende Ideer, om hvorledes Kulturen fremmer Folkestagenes Udvikling og Vel.

Men Grundlaget for Menneskenes Arbejde og Birken bygges af den Aand, der lever i Hjemmet. Derfor vilke vi først og fremmest fortælle om, denne og tale til Hjemmet.

Vi vilke fortælle om det Sprog, vi lærte der, det Sprog, der bærer vort Folkeliv, og som fra Slægt til Slægt skal vidne om, at Folkeaanden er en „gudsodt Aand“, som ingen Evang kan udplette, men heller ingen kunstig Indpødning kan frembringe.

Vi vilke søge at bringe vort Blad til at blive et Udtryk for Befolkningens Følelser, og efter Evne vilke vi støtte de Mænd, som Folket kaarer til sine Talsmænd og ved Lejlighed drage frem den Deel af vor Rigdom af Minder, der kan opmuntre og styrke og fremme Enigheden iblandt os.

I de Hjem, hvor man hidtil har troet ikke at kunne holde et Blad, vilke vi særligt haabe, at „**Modermaalet**“ som et billigt Blad maa vinde Indgang, og derfor vilke vi behandle vore hjemlige Forhold og saavidt muligt Alt, hvad der har Betydning for Menigmands Gjerning.

Men for at et Blad kan blive, hvad det altid bør være for den Befolkning, det taler til, maa det være en uroffelig Støtte for og Udbreder af det Gode og Sande. Vi skulle med inderlig Overbevisning og al vor Kraft bestræbe os for, at vort Blad stæbe kan optræde paa denne Maade, saa at det ikke valter mellem Personer og Meninger, men følger den gamle Vej, vort Fædrenespor paa det Jevne, med det for Dje, at bevare vor Enighed.

Idet vi med Fasthed vilke arbejde med det nævnte Maal for Dje, anbefale vi vort Blad særligt til den nordflsvigste Befolkning.

Haderslev i Juli 1882.

Redaktionen.

Bladet vil selvsølgelig jorden politiske Nyheder ogsaa bringe Sanbets- og Markedsberetninger samt Betjendtgjævelser, og vil der hjer ilge som Tillæg gratis følge et **Søndagsblad**.

„Modermaalet“s første forside

der indløb et betydeligt Antal Postbestillinger, foruden at mange paa min Rundrejse bestilte Bladet hos mig.“

En stor støtte og hjælp for Sabroe var det, at han som leder af boglade og bogbinderi havde sin lærekammerat Carl Nielsen. „Det skyldtes ikke mindst ham, at Forretningen udviklede sig til et efter Datidens Forhold meget indbringende Foretagende, saaledes at jeg var økonomisk uafhængig,“ siger han selv.

Den 2. oktober 1882 forlod det første nummer af „Modersmaalet“ trykkeriet i Nørregade. Det udkom til at begynde med 3 gange ugentlig.

Axel Sabroe, højt begavet og fantasirig og med sikker sans for i rette tid at gøre det rigtige, havde en heldig hånd med „Modersmaalet“. Han begyndte dristigt. Først gjorde han sit blad billigere end „Folkebladet“, og efter kun to måneder lod han det udkomme hver ugedag uden at forhøje prisen.

Holderantallet steg støt, det var en avis, som den danske befolkning straks tog til sig.

Selvfølge gavnede avisen også den øvrige virksomhed, ikke alene til trykkeriet strømmede det ind med arbejder, men også i bogbinderi og boglade blev der mere at bestille.

Men Axel Sabroe standsede ikke her. Et år efter går han mod nord over grænsen og ind i Danmark med sin avis. Her havde „Dannevirke“ fra gammel tid et betydeligt antal holdere, medens sønderjydernes nye blad, „Modersmaalet“ selvfølge endnu var lidet kendt. Sabroe fortæller: „Det var mig imidlertid meget magtpaaliggende, at man i det gamle Land ogsaa lærte „Modersmaalet“ og dets Stilling til sønderjyske Forhold at kende. Jeg henvendte mig derfor til vore Repræsentanter saavel i Rigsdagen som Landdagen og Provinsiallanddagen og anmodede dem om en Udtalelse angaaende mit Blad.“

Axel Sabroe fik den erklæring, som ses i facsimile på modstående side; således trykt blev den udsendt i kongeriget, men manuskriptet til dette opråb var skrevet af faderen, Th. Sabroe. Sønnen beretter videre:

„Med denne Erklæring rejste jeg til Kjøbenhavn og forelagde samme for en indflydelsesrig Personlighed, idet jeg fremhævede, at det ikke alene vilde betyde en værdifuld Støtte for mit Blad, naar det, ligesom de gamle sønderjyske Blade, fik nogle Hundrede Holdere i Danmark, men at det ogsaa for Sønderjyllands mange Venner i Kongeriget turde have Betydning at se Forholdene i Haderslev Amt bedømt ud fra et andet Synspunkt end „Dannevirke“s. Som jeg havde haabet, fandt min Henvendelse varm Tilslutning, og i Løbet af nogle Maaneder fik jeg omkring 400 Holdere i Danmark. „Modersmaalet“s Fremtid var nu sikret. Holderantallet i Hjemegnen var stadig stigende, Kundgørelserne tiltog og det strømmede ind med Tryksager, saa jeg maatte forøge Mate-

Udgivelsen af Bladet „Modersmaalet“ er et Foretagende, der i høj Grad er til Gavn for Dansthedens Bevarelse i Nordflesvig, idet Bladet er trængt ind i de Hjem, hvor der for læstes et i det danske Sprog udgivet, men tyfsindet Blad. Dette tyfsindede Blad havde forskaaet at skaffe sig Indgang hos den danske Befolkning, særlig paa Grund af dets billige Pris, da et større Blad som „Fyensborg Avis“ eller „Dannevirke“ for mange er for kostbart. Et tyfsindet Blad, skrevet i det danske Sprog, kan selvfølgelig gjøre stor Glæde, især naar det, som det her omtalte, med stor Fjorsighed fortaar at skjule sin egentlige Hensigt. For at fortrænge dette Blad var det, at „Modersmaalet“ begyndte sin Virksomhed, og det blev derfor udgivet til en endnu billigere Pris, end det tyfsindede Blad, og de Danske, som ikke have Evne til at holde de større danske Blade, have saaledes nu faaet et Blad, som skrives i samme Maade, som de selv føle og tænke, og det har ogsaa givet det glædelige Resultat, at det tyfsindede Blad nu næsten ikke mere findes i noget dansk Hjem. Det er ogsaa Erkjendelsen af, at „Modersmaalet“ er en virkelig Støtte for vor Sag — ikke blot derved, at det har fortrængt det tyfsindede Blad, men tillige paa Grund af den sydlige Maade, paa hvilken det behandler vore Forhold, og de Skildringer, det drager frem fra de suundne tyfskeligere Dage — der har gjort „Modersmaalet“ saa afholdt, som det er her i Nordflesvig. Men det er en Selvsølge, at et Dagblad, der arbejder under saa uheldige Forhold som her, hvor navnlig alle offentlige Beskjæftigjøreiser ere fratagne de danske, og som udgives for den billige Pris af 1 R. 50 Pf. (1 Kr. 35 Ore) for Sjerdingaaret, kræver store Offre fra Udgiverens Side, og derfor bør ogsaa Alle, som have Hjerte for vor Sag, støtte dette Blad. — Her i Nordflesvig erkjender man ogsaa dette, og „Modersmaalet“ har derfor ogsaa i sin Kredss fundet Tilslutning overalt blandt den danske Befolkning, men i Danmark, hvor kun saa sjænde dette Blad, og hvor vi dog vide, at der er en levende Skjerlighed til Alt, hvad der virker for og værner om vor danske Sag, der findes „Modersmaalet“ kun i ganske enkelte Eksemplarer. Det vilde være en betydelig Støtte for „Modersmaalet“, naar det ligesom de andre danske Blade, der udgives i Nordflesvig, kunde vinde et større Antal Abonnenter i Danmark, og vi ere ogsaa overbeviste om, at der er mange hinsides Grændsen, som ville offere den Ubetydelighed, som der udtræves for at støtte dette Foretagende, og naar det hidtil ikke er slet, saa ligger Grunden sikkert deri, at Bladet og dets Virksomhed ikke har været kjendt derovre. Og det er netop derfor, at vi fremkomme med denne Udtalelse, i det Haab, at den vil bidrage til, at ret mange Danske i Kongeriget ville lade „Modersmaalet“ finde Plads i deres Hjem.

Nordflesvig, i November 1883.

Gustav Johannsen,

Rigsdagmand for 2den flesvigste Valgkreds.

H. Lassen,

Rigsdags- og Landdagsmand resp. for
1ste og 2den flesvigste Valgkreds.

A. D. Hjertk,

Medlem af den provinsle Landdag for 1ste
flesvigste Valgkreds.

E. Arnm,

Provincial-Landdagsmand for 1ste flesvigste Valgkreds.

Axel Sabroes abonnements-indbydelse til interesserede i kongeriget
underskrevet af både edsnægtene og edstillhængene

rielt og anskaffe en Ekstramaskine til mindre Tryksager. Hurtigpres-
sen maatte ofte arbejde baade Dag og Nat; jeg maatte derfor ogsaa ind-
lægge Motorkraft og forøge det øvrige Materiel. I økonomisk Hense-
ende var Foretagendet sikret.“

En skønne dag holdt „Folkebladet“ op med at udkomme, det havde
„Modersmaalet“ fået så godt bugt med, at det opgav den danske facade
og blev sammensmeltet med det altske „Grenzpost“. „Denne Kendsgern-
ning turde være det bedste Bevis for, at „Modersmaalet“ havde løst
den Opgave, som „Dannevirke“ ikke havde magtet, nemlig at sætte en

Schleswigische Grenzpost.

Abonnements
 of de 1902 og
 om de 1902 og
 om de 1902 og
 om de 1902 og

Hadersleber
 Hadersleber
 Hadersleber

„Folkbladet“
 „Folkbladet“
 „Folkbladet“

Angelen
 Angelen
 Angelen

Nr. 290.

Haderslev, Freitag den 12. Dezember 1902.

38. Jahrg.

Således endte „Folkbladet“ som undertitel til „Schleswigsche Grenzpost“

Bom for en snildt udtænkt Plan, der gik ud paa at dysse Befolkningen i politisk Søvn og fratage den Genforeningshaabet.“

Axel Sabroe fortæller videre i sine erindringer: „To Aar efter Bladets Oprettelse skulle der i Haderslev Frue Sogn foretages Valg af Menighedsrepræsentanter. Ved det foregaaende Valg havde Tyskerne sejret og faaet 6 Repræsentanter valgt, og hvis de også sejrede denne Gang, vilde de faa Flertallet. Jeg skrev en Artikel, der indtrængende opfordrede de dansk-sindede Vælgere til at møde; den fremkom i Lørdagsnumret, Dagen før Valget. Straks efter at „Modersmaalet“ var udbragt til Holderne i Byen, kom der fra forskellige Distriktsforstandere, hvem Stemmesedlernes Fordeling paahvilte, Bud om flere Eksemplarer af „Modersmaalet“ for at fordele dem videre til de Vælgere, der ikke holdt Bladet. Heldigvis var Satsen endnu i Maskinen, og der blev trykt en Del Eksemplarer til gratis Fordeling hele Byen over.

Udfaldet af Kirkevalget Dagen efter blev, at de danske Repræsentanter valgtes med en halv Snes Stemmers Flertal, og vi beholdt Majoriteten i Menighedsraadet. Det vakte en vældig Begejstring, og da man tilskrev „Modersmaalet“s Artikel denne Sejr, fik jeg henimod et Hundrede nye Holdere i selve Byen. Dermed var „Modersmaalet“ det mest udbredte Blad ikke alene i Østeramtets Landdistrikter, men ogsaa i Haderslev By.“

Men efter dette valg begynder en række retsforfølgelser mod boghandelen og dens avis „Modersmaalet“. Den 28. maj stod Axel Sabroe anklaget for at have fornærmet politiet. Han havde i et referat af valget bl. a. skrevet: „— Vort Politi fik naturligvis ogsaa Lejlighed til at glimre; medens der fandt et Slagsmaal Sted paa Gaden udenfor Kirken, stode de opstillede inde i Kirken parat til at springe af Sted efter tyske Stemmer; om nogen slog sig fordærvet lige udenfor, havde de naturligvis ikke Lejlighed til at paase, — i Gaar havde de vigtigere Ting at tage Vare paa.“

Til trods for at det „af Vidner blev bevist, at Hovedpunkterne i den paadømte Artikel vare i Overensstemmelse med Sandheden,“ blev Axel Sabroe ved landsretten i Flensborg dømt til en bøde på 100 mark.

Det blev imidlertid ikke ved denne ene anklage. Den 17. juli modtog Sabroe fra statsadvokaten i Flensborg en anklage for fornærmelse af tyske menighedsrådsrepræsentanter, som skulle findes i Sabroes artikel fra lørdagen før menighedsrådsvalget. Også i denne sag fik Sabroe en bøde på 100 mark.

Men snart gik det også ud over boghandelens udstillingsvinduer. Mærkværdigvis overså man de første danskprægede vinduer, der dekoreredes i anledning af Holbergs 200-års fødselsdag i begyndelsen af december 1884. Herom skriver „Modersmaalet“ den 5. december: „Her i Haderslev fandt der ingen Festligheder Sted, kun den danske Boghandel havde smykket sig til Holbergjubilæet. I Th. Sabroes Boghandel var der nemlig hin Aften i et af Vinduerne opstillet et temmeligt stort Basrelief af Holberg omgivet af en Laurbærkrans forsynet med en rød og hvid Sløjfe. Omkring Relieffet var der opstillet Tegninger af Holbergske Scener samt Palmetræer, og Vinduerne vare oplyste af røde og hvide Lamper.“

Men den 23. december kan „Modersmaalet“ berette: „I Th. Sabroes Boghandel var der i Søndags udstillet smaa Dannebrogsgflag i Vinduerne. Flagene, der ere af Papir, blive særligt efterspurgt til Julen, da de anvendes til Pynt i Juletræet. Det er derfor en Selvfølge, at Forhandleren af samme udstiller dem i sine Vinduer, sammen med andre Handelsvarer, som finde Afsætning i Juletiden. Men de smaa Papirfaner fik desværre ikke Lov til at beholde deres Plads; thi omtrent ved Kl. 6 om Eftermiddagen, efter at Vinduerne vare oplyste, mødte Politimester Chemnitz ledsaget af en Politibetjent, og idet han fortalte en Del om Straffe paa 10 M. og 100 M., befalede han Papirfanerne øjeblikkelig borttagne. Boghandler Sabroe efterkom selvfølgelig Politimesterens Befaling, hvorpaa Hr. Chemnitz og hans Politibetjent forlode Butiken, efter tillige at have forbudt Fremlæggelsen af Fanerne, men uden at konfiskere nogen af dem.

I Mellemtiden havde man haft Fornøjelsen at se flere af vore tyske Matadorer paradere uden for Boghandelens Vinduer. Der saaes blandt andet en Bogtrykker, en forhenværende Senator, en Præst, en Doctor philosophiæ uden Hat, og flere.“

Sabroe blev nu kaldt til forhør på rådhuset. Referatet fortsætter: „Politimesteren fremlagde en Regeringsanordning af 16. December 1872, der under Straf forbyder *Brugen af danske Flag* med Undtagelse af Flagning paa Skibe. I Henhold til denne Forordning skulde Sabroe mulkeres, men da han ikke vilde anerkjende denne Forordnings Gyldighed, men derimod ønskede Sagen afgjort ved Domstolene, meddelte Politimesteren, at han vilde indgive Klagen til Amtsretten. — Boghandler Sabroe tillod sig derpaa at oplyse Politimesteren om, at han havde forbudt

Fremlæggelsen af Fanerne, men derimod ikke Salg af samme, og ønskede nærmere Oplysning herom, da Fanerne ikke kunde sælges, uden at de bleve fremlagte. Hertil svarede Politimesteren, at han ogsaa forbød Salget af Fanerne og tillige forlangte de Faner borttagne, som vare anbragte inde i Butiken.

Senere henvendte Sabroe sig til Politimesteren, og rettede den Forespørgsel, om den indankede Sag kun omhandlede Udstillingen af Fanerne i Vinduerne eller om den ogsaa gik ud paa at domfælde *Salget* af samme. Politimesteren svarede hertil, at for Salget af Fanerne blev der ikke indsendt Straffeandragende, da han ikke havde noget Bevis for, at der var solgt af Fanerne. Boghandler Sabroe maatte derefter meddele Politimesteren, at han saaledes saa sig nødsaget til at handle mod Politimesterens Befaling og vedblive at sælge Fanerne, ikke af Trods men for at faa Retskjendelse for, hvorvidt Politimesteren kunde forbyde Salget af Varer, som ifølge Næringsloven kunde forhandles uden at behøve Politiets Tilladelse.

Saaledes var Begyndelsen af denne Sag, men en ny Sag er allerede i Vente. I Gaar Eftermiddags udstillede Boghandler Sabroe nogle nye hjemkomne Sager i sine Vinduer, blandt andet en Del rød-hvide Sløjfer til Kotillon, som samme Dag vare sendte af en Fabrikant i Berlin. Tillige blev der i Vinduet anbragt en farevtrykt Plakat til „Folkets Almanak“. Man skulde nu rigtignok synes, at det er den mest uskyldige Ting af Verden, at en Boghandler hænger en Plakat i sit Vindue, for ved Aarsskiftet at henlede Publikums Opmærksomhed paa denne Vare. Men Politimesteren har været af en anden Mening, thi i Gaar Aftes kom der en Politibetjent og hentede Plakaten. — Rigtignok findes der foroven paa Plakaten farvetrykte Afbildninger af to Dannebrogsglag, men det mærkelige er, at *selv samme Plakat før har været ophængt i Vinduet uafbrudt i over et Aar*“.

„Iøvrigt har Boghandler Sabroe ingensinde solgt saa mange Miniatur-udgaver af Dannebrogsglag som netop i Gaar. Dette kan han sikkert takke Politimesteren for —.“

Lørdag den 27. december fik bogladen atter besøg af en politibetjent. Denne gange var det galt med en plakat for pragtværket „Danmark“ og Søndels bog „Fortællinger fra Krigen i 1848/50“. Der var afbildninger af dannebrogsglag både på plakat og bog, begge dele blev derfor fjernet.

Disse retssager gennemvandrede de fleste instanser, og det endelige resultat blev, at Sabroe blev dømt i de to første sager og frikendt i de to sidste, Vore udstillinger straffedes som „grober Unfug“. Men Axel Sabroe blev ikke ved med at slippe med pengebøder, han — en „notorisk fremtrædende dansk Agitator“, som han benævnes af anklageren i en af retssagerne — måtte i fængsel.

Axel Sabroe, dagbladet „Modersmaalet“s 21-årige skaber og redaktør. På sin nordbag red han utrættelig fra landsby til landsby i hele Haderslev østeramt og hvervede abonnenter til sin avis. Han havde et godt hoved, en rig fantasi og en praktisk sans for i det rette øjeblik at gøre det rigtige.

Den 26. januar 1886 indeholdt „Modersmaalet“ en artikel „Det Bismarckske Brændevinsmonopol“, som bladet havde taget efter Jessens artikel i „Flensborg Avis“. Den var skarp og bidende i sin kritik mod det af Bismarck i den tyske rigsdag fremsatte forslag, og de to redaktører blev anklaget for at have fornærmet den tyske rigskansler.

De havde bl. a. skrevet: „I det hele skønnes de store Godsejere ikke at skulle blive forfordelte ved Brændevinsmonopolet, idet de, i det mindste foreløbig, af Staten vil faa deres Varer betalte med Priser, der til Dels endog er betydelig højere end Priserne paa Verdensmarkedet. *Dette vil være en Glæde at høre for enhver patriotisk tysk Mand. Fyrst Bismarck har nemlig paa sine Godser store Brændevinsbrænderier. Samtidig med, at de store Jorddrotter paa Grund af den forøgede Indtægt af Brændevinsmonopolet maa kunne faa nogen Nedsættelse i deres Skatter, vil de kunne forøge deres Formue ved Hjælp af de Fordele, Monopolet byder dem. Den store Rigskansler, der forgæves har beklaget sig over de store Kommuneskatter, han maa betale i Berlin, vil altsaa ved Monopolets Hjælp faa Udsigt til, at hans Formue ikke svinder ind. Denne økonomiske Betyggelse for Fyrsk Bismarck burde for enhver patriotisk og loyal tysk Mand være Grund nok til uden videre ørkesløs Reflek-*

tion at gaa ind paa Monopolforslaget og derved give den store Rigskansler et nyt Tillidsvotum.“

For denne artikel blev Jessen uigenkaldeligt dømt til 4 måneders, Axel Sabroe til 3 måneders simpelt fængsel.

Med oktober samme år begyndte Sabroe sin afsoning i fængslet i Flensborg sammen med Jessen.

Det blev til at begynde med en hård omgang for Sabroe.

I den første tid gik han og Jessen ikke sammen med de andre fanger, når de skulle luftes, men kunne for sig selv gå rundt om en græsplæne, men da statsadvokaten opdagede det, blev han rasende og sagde, at de to var ikke for gode til at gaa sammen med de andre fanger. Fra den dag blev Jessen indenfor, Sabroe derimod foretrak den friske luft.

De to redaktører blev sat til at fremstille flaskehylstre og skulle præstere et vist antal hver dag.

Sabroe, der plagedes af et maveonde, havde svært ved at tåle den dårlige fængselskost. Dertil kom, at han led psykisk under at være ene i cellen, ikke at have et menneske at betro sig til og drøfte tingene med.

En dag, da han gik sin runde med de andre fanger, faldt han pludselig om. Han blev båret ind og lægen straks hentet. Denne forlangte at være ene med ham, undersøgte ham og konstaterede en afkræftning forårsaget af den dårlige kost, og der blev ordineret særlig forplejning for Sabroes vedkommende.

I et brev til sine forældre, dateret 14. december, kan Sabroe bringe „— den glædelige Meddelelse, at det er bleven mig tilladt for Fremtiden at faa nogle styrkende Næringsmidler tilsendte. Jeg beder derfor mine kjære Forældre sende mig én eller to Gange om Ugen en Pakke indeholdende Smør, Pølse eller andre Kjødvarer. Pakken bør sendes under følgende Adresse: Herrn Gefängnisinspektor Klint, Flensburg, for at jeg kan faa den saa hurtigt som muligt.“

Gamle Klint havde været ved fængslet fra den danske tid.

Mens Axel Sabroe sad i fængslet i Flensborg, holdt Carl Nielsen bryllup i Haderslev, men Sabroe glemte ikke højtidsdagen. I et brev fra 16. oktober skriver han fra sin celle: „Kjære Forældre! I Morgen holder Nielsen jo Bryllup. Glem da ikke at sende ham en Bryllupsgave fra mig samt vedlagte Brev. Gaven maa ikke være for lille og maaske helst af Sølvs — —“.

Den 23. december skriver Sabroe hjem: „— Mine kjære Forældre skulle ikke være bedrøvede over, at jeg maa tilbringe Juleaften i Fængslet, men være fuldt og fast overbeviste om, at naar Forsynet har villet det, saa er det til mit Bedste. Allerede fra den første Tid, jeg kom her, har jeg levet mig ind i den Opfattelse, og derfor er ogsaa Tiden gaaet saa godt for mig. Og jeg maa ogsaa bekjende, at jeg i Fængselstiden har

faaet Øjnene op for mangt og meget, som jeg før langt fra paaskjønnede tilstrækkeligt. Jeg har saaledes haft Udbytte af min Fangetid, som sikkert skal bære sine gode Frugter — —“.

Da dette brev blev skrevet, var den krakilske 1. statsadvokat rejst på juleferie. I hans sted vikarierede 2. statsadvokat Prah. Han sagde til Sabroe: „Fra idag er jeg statsadvokat, fra i dag kan De få, hvad De vil

Berlin, den 18/188.

Reidistag.

Kære A. Sabroe!

Send omgaaende de No. af „Matersmaalet“,
hvor den Artikel stod, for hvilken
De maatte sidde 3 Maanedes.

Med Høflighed

deres

Gustav Johannsen

Kort fra Gustav Johannsen: „Kære A. Sabroe! Send omgaaende de Nr. af „Motersmaalet“, hvori den Artikel stod, for hvilken De maatte sidde 3 Maanedes“

have.“ — Det var en hel anden og uvant tone. Selve juleaftensdag bragte Sabroe en anden opmuntrende overraskelse. Den dag sendte den gode danske Flensborger vinhandler Kolding en kurv med dejlig mad og vin over i fængslet til ham. Da der ikke måtte sendes vin til fanger, havde Kolding fyldt den på ølflasker. Sabroes overraskelse var derfor stor og såre behagelig, da han lukkede op for øllet og opdagede, at det var den bedste vin fra Koldings ansete kælder. Hjemmefra havde han fået sendt en and, så hvad mad og drikke angik, var juleaftenen festlig nok.

Og en god ting til, som alle, der har siddet i fængsel, vil kunne vurdere: sålænge 2. statsadvokat Prah fungerede, blev døren til Sabroes celle ikke låst.

Sabroerne — både fader og søn — fik trusselsbreve, man overgav dem til politiet, uden at der skete mere. Blandt Sabroes efterladte papirer findes et af disse breve, dateret 30. 12., men uden årstal. Her henstilles der til Th. Sabroe og Axel Sabroe at bringe sig i sikkerhed så hurtigt som muligt. „Sie sind Aufwiegler der dänischen Nation,“ hedder det, „derfor skal De straffes. Men dette tager for lang Tid for os, vi vil bedre kunne hævne os ved at binde Dem, Deres Søn og hele Deres „Genossenschaft“ sammen og sætte dem i et muret hul, hvor der ingen Dagslys vil være, og hvor De vil vansmægte. Trykkeriet vil blive „demoliert und zerschlagen“. Vi er mange hævnere, men ingen vil erfare, hvem og hvad vi er.“

Disse „hævnere“ måtte sikkert søges blandt den hoben tyskere, der bærede redaktør Sabroe med piften, hujen og skrål samt bengalske blus på prøjsiske festdage. Den 1. september 1886, kort tid før Axel Sabroe skulle tiltræde sin fængselsstraf, skete der følgende, hvorom „Modersmaalet“ dagen efter beretter således:

„Naar vore Tyskere holde Fest, da sørg de stedse for at optræde saaledes, at alle kunne mærke, *hvem* det er, der holder Fest. Det er dem ikke nok, at de selv have Fornøjelse af Festen, men de ville ogsaa unde andre at nyde godt af samme, enten paa en mere eller mindre behagelig Maade. Hidtil have de ved deres Fester dog ikke drevet det videre, end at forsøge at forlyste Ikke-Deltagere ved at gaa hujende og skraalende gennem Gaderne, afbrændende bengalske Blus ud for dansksindede Borgeres Bopæl og til Afveksling kaste Sten ind gennem Vinduerne [i „Harmonien“]. Nu maa denne Maade til at gjøre sig bemærket paa imidlertid ikke længere være fyldestgjørende, thi i Gaar Aftes, da Tappenstegen gik igjennem Byen i Anledning af Sedansfesten i Dag, havde Tyskerne forbeholdt sig at overraske en dansk Familie paa en ganske vist højst opsigtsvækkende Maade.

Det var en Illumination i stor Stil, der blev sat i Scene, om med eller uden Forsæt skulle vi lade være usagt, men der skete hverken mere eller mindre end at *en dansk Bygning blev stukket i Brand*. Ildspaesættelsen udførtes paa en fuldstændig raffineret Maade, og det skyldes ene og alene tilfældige heldige Omstændigheder, at en større Ulykke blev forebygget.

Da nemlig det tyske Optog i Gaar Aftes omtrent Kl. 8 paa sin Vej gennem Nørregade passerede den Bygning, i hvilken „Modersmaalet“ har sit Kontor og Trykkeri, samt i hvilken Th. Sabroes Boghandel har Lokale, blev der paa en Gang, som efter givet Signal og under vældige Hyl fra Optoget, *kastet henved en Snes brændende Svovlstikker op mod et aabentstaaende Vindue i anden Etage*. Svovlstikkerne vare de saakaldte Stormsvovlstikker, som ikke slukkes i Blæst og som brænde tem-

melig længe med en stor kulørt Flamme. Forsøget paa at kaste de brændende Svovlstikker gennem det aabenstaaende Vindue lykkedes desværre alt for godt, og *et Øjeblik efter stode alle Gardinerne i Stuen i lys Lue.*

Hr. Th. Sabroe, til hvis Lejlighed Stuen hørte, opholdt sig i et Værelse i den anden Ende af Huset, sammen med sin Hustru og en fremmed Herre, men anede ingen Uraad, før han, opskræmmed af Brandraab fra Gaden, ilede til Vinduet. Her saa han straks af det stærke Skjær på Gaden, at det maatte være i selve Huset, Ilden rasede. Ved øjeblikkelig at ile ind i det brændende Værelse og faa Gardinerne revne ned, samt overgydt med Vand, lykkedes det heldigvis i Løbet af kort Tid at faa Ilden slukket — —“.

★

Den 23. juli 1891 blev Axel Sabroe viet til Anna Pedersen. Da parret ville vies i en dansk kirke af en dansk præst, drog man til Hejls. Det blev en strålende bryllupsfærd. På den anden side grænsen ved Kær mølle var der rejst en æresport, og der var strøet blomster på vejen til Hejls. Her var der ved indkørslen til kirken ligeledes rejst en æresport med inskriptionen: „Et Tak til dem, der værner Modersmaalet.“

★

At behandle alle de retssager indgående, vor boghandel og avis kom ud for, vil her føre for vidt og få denne bog til at svulme uforholdsmæssig op, dog skal der berettes om vindues-udstillingen i anledning af kong Christian den Niendes og dronning Louises guldbryllup torsdag den 26. maj 1892.

Som det af en række annoncer i „Modersmaalet“ fremgik, havde Sabroes boghandel forberedt sig godt til det danske kongepars guldbryllup. Forretningen var forsynet med nye buster af kongeparret, figurer af Landsoldaten i stort format, billeder af kongeparret og kongefamilien i alle størrelser fra kabinetformat og op til store farvetryk, lykønskningskort med billeder af kongefamilien, endvidere de i dagens anledning udkomne illustrerede bøger, mindealbums og erindringsmedailler. Men også ved en vinduesudstilling ville man vise, hvad huset formåede.

Allerede lørdag aften var Carl Nielsen assisteret af bogbinderlærlingen Hermann Wogensen begyndt på arbejdet, der blev brugt rigelig med rødt og hvidt silkepapir (crepepapir kendtes ikke dengang). Foran i vinduet placeredes i midten den tapre landsoldat flankeret af buster af kongeparret. På baggrunden og siderne var der reliefplatter og billeder af kongefamilien.

Men knap havde man rullet op for vinduerne, før den prøjsiske ordenshåndhæver indfandt sig og kort og godt befalede: „Die Fenster schliessen!“ Hele herligheden havde været at beskue i en halv time, men i den korte tid havde der samlet sig et stort opløb på gaden foran vinduerne.

Den 24. maj fik Sabroe en mulkt af politimesteren på 15 mark for med sin udstilling at have såret den tyske fædrelandsfølelse dybt. Sabroe gjorde indsigelse, og sagen gik til nævningeretten i Haderslev. Den 23. juni fandt retsmødet sted. Sabroe havde medbragt en af Carl Nielsen fremstillet model af vinduet. Han dømtes til en bøde på 15 mark.

I det danske national-politiske og kulturelle arbejde i Sønderjylland tog Axel Sabroe arv efter faderen. Hans intelligens, hans fantasi, hans praktiske sans og store flid blev helt spændt ind i dette arbejde for sine danske landsmænd. Af den efterladte store brevsamling fremgår det, at Sabroe har været med på alle fronter.

Han hjalp optanter, når de truedes med udvisning eller ville udvandre. En lille pige fra Hejls skriver i 1889 til ham: „Min Kjæreste Ole Pedersen har fattet den — for mig at synes så fortvivlende Beslutning — at rejse til Amerika —“, og nu må Sabroe hjælpe. Ole Pedersen har dog lovet at tale med Sabroe, inden han tager den endelige beslutning. I Finnemannsagen er Sabroe også engageret. I et brev dateret Taarning den 30. januar 1902 hedder det: „Kjære Sabroe — nu i Eftermiddag er jeg bleven erklæret for dansk Undersaat og udvist med 14 Dages Frist. Vi er ellers alle ved godt Mod og venter Resultat med Retssagen. Nu ser De nok, kære Sabroe, at faa Sagerne godt tilrettelagt og komme til Slesvig paa Lørdag. Med Hilsen N. F. Finnemann.“ Men Finnemann blev udvist.

Sabroe havde juridisk nemme, han var ofte sin egen forsvarer i retten og gjorde det godt og ikke uden lune.

Han rejste Nordslesvig rundt og hjalp mejerierne med tilrettelæggelsen af deres regnskaber og produktionskontrol, udarbejdede de dertil nødvendige bøger og skemaer og trykte dem på sit trykkeri.

Han var stærkt engageret i arbejdet med Skanlingsbanken, forsamlingshuset „Frej“ i Tyrstrup og alle nationale foreninger.

I den efterladte brevsamling er korrespondancen med Gustav Johannsen og H. P. Hanssen de righoldigste. Med begge havde Sabroe i begyndelsen af 1890'erne et nært samarbejde.

Gustav Johannsen og Sabroe gjorde bl. a. et stort arbejde for „Nordslesvigs Kunstforening“. — „Jeg ved nok, at De har meget om Ørerne, men jeg haaber, at De alligevel vil kunne faa den nødvendige Tid —“, skriver Gustav Johannsen fra Berlin i maj 1892. Axel Sabroe var en udmærket foredragsholder og yndet oplæser, god at have ved hånden

H. P. Hanssen

Gustav Jahannsen

i en tid, hvor det formentes skuespillere og foredragsholdere fra kongeriget adgang til Sønderjylland. H. P. Hanssen skriver til ham fra Sønderborg den 8. marts 1891: „Tak, fordi De vil komme hertil. Jeg skal nok være på Dampskibsbroen ved Skibets Ankomst. De bliver vel Onsdag over her i Byen, i hvert Fald maa De blive her til Onsdag Eftermiddag. De læser vel nogle humoristiske Stykker. Jeg antager, at særlig den Slags vil gjøre Lykke, da Alsingerne har stor Sans for Vittighed —.“

Undertiden aftaler de at rejse sammen til møder i Nordslesvig, H. P. Hanssen for at holde foredrag, Sabroe for at læse op.

Af en mappe med noteringer over de steder og den litteratur, han har læst op, fremgår det, at Sabroe i årene fra 1887 til 1898 holdt 107 oplæsninger rundt omkring i Nordslesvig.

Foruden selv at holde foredrag og læse op, arrangerede Sabroe danske nationalpolitiske møder. Et af de smukkeste møder fandt sted i Sverdrup i september 1895.

Kendte danske mænd i Øsby sogn med Rudbeck, Hajstrup, i spidsen, havde bedt Sabroe om at få et møde istand med Gustav Johannsen som taler. Efter nogen brevveksling mellem Johannsen og Sabroe var sagen i orden. „Jeg skal bringe Dem en varm Tak, fordi De vil komme —“ skriver Sabroe til Johannsen. „Af de foreslaaede Dage maa vi ubetinget vælge *Søndag den 22*. Vi har nemlig det store Mikkelsmarked her i byen Mandag den 23. — Jeg har faaet det ordnet saaledes, at Dampskibet den Dag foretager Extratur til Sverdrup og anløber alle Fjordstationer —.“

Dampskibet „Helene“ ved Sverdrup bro

Om mandagen kan „Modersmaalet“ fortælle, at „til den smukke Plet ved Sverdrup Strand, med Udsigt over Skov og Sø, helt over til Fyn, var der i Gaar, Søndag, i et prægtigt Vejr, stævnet en talrig Skare af Mænd fra Sognene syd og nord fra Fjorden saavel som fra Haderslev. Da Hr. Johannsen ved Firetiden aabnede Mødet, var ikke blot Gjæstgiver Bramsens store Sal fyldt til sidste Plads, men ogsaa et Par tilstødende Værelser; desuden stod Folk udenfor i Haven ved Vinduerne. Forsamlingen skal nok have talt 400 Mænd.“ Og Gustav Johannsen talte.

„Der var noget kækt, frimodigt, tillidsvækkende ved Gustav Johannsen,“ fortæller hans samtidige, redaktør N. Petersen. „Helst mindes jeg ham fra Vælgermøder omkring paa Landet i første Halvdel af Halvfemserne; det var folkelige Festsdage, naar Rigsdagsmanden mødtes med vore mod Fortiden og det nedarvede trofaste Landboere.

Gustav Johannsens Taler var ikke lette at gengive. Der var noget særegent, noget aandfuldt over dem, som man i et tørt Referat ikke formaaede at fæstne paa Papiret. Den Aand, det Humør, den dybe Følelse, som i hans gode Timer prægede dem, de ofte dristige Tankespring var det umuligt at faa lagt ind i en kortfattet Gengivelse.

Der var Liv over hans Møder. Hans Tale kunde høres og forstaaes af alle. Ingen kunde som han faa alle med. Latteren rungede gennem Salene, Øjnene tindrede og funkledede paa den dunhagede Yngling og den snehvide Olding. Alle Sjælens Strenge kunde han faa til at dirre,

thi Gustav Johannsen var ikke alene Politiker, men ogsaa en poetisk og gudfrygtig Mand. —

Hans Magt over Tilhørerne var ofte forbavsende —; hvis han havde villet, kunde han have faaet sine Tilhørere til hvad som helst. Men han var jo en klog og forsigtig Politiker, der aldrig lod sig henrive til et uoverlagt Skridt.

Befolkningen hilste ham næsten som en Fyrste.“

Referatet i „Modersmaalet“ fortsætter:

„Ved den senere følgende Fællesspisning herskede en munter Stemning, og der holdtes adskillige Taler af Gustav Johannsen, Gaardejer Wiuff, Redaktør Mathiesen og Sabroe, Vognmand Eriksen og Snøed Mink.

I et prægtigt, stjerneklart Vejr forlod den store Forsamling efterhaanden smukke Plet, dels kørende, dels ridende og dels sejlene med Dampskibet „Helene“.

Som forældrenes hjem var også Axel Sabroes og hans hustrus meget gæstfrit, man får det indtryk, at der var permanent åbent hus. Hvor store krav, der stilledes til dette hjems husmoder, viser en lille i hast med blyant nedskrevet billet til fru Sabroe: „Kjære Anna! Vi kommer 7 til Aften, men hav det endelig færdig til Kl. 7. Vi er kun de samme som i Eftermiddag.

Din inderlig hengivne Axel.“

Ribevej i Haderslev

Bogladen Nørregade 34, som Carl Nielsen byggede facaden i 1906

CARL NIELSEN

CARL NIELSEN fødtes den 20. maj 1860 som søn af høker og gæstgiver Niels Hartvig Nielsen og Anna Kathrine født Dahl i Haderslev. Efter sin konfirmation i påsken 1874 kom han i bogbinderlære hos J. J. Henriksen, der havde forpagtet Th. Sabroes Boghandel. Henriksen var ikke selv bogbinder, men havde en mestersvend ved navn Fahrenbruch til at lede værkstedet. Foruden ham var der en gammel svensk svend og en lærling på tredje år. Arbejdstiden var fra klokken 7 morgen til klokken 7 aften. Foruden middagspausen var der frokostpause klokken 9 og „Vesperpause“ klokken 4 om eftermiddagen, hver på en halv time.

Når frokostpausen stundede til, fik Carl stukket en flaske op under blusen og strøg afsted ud til købmand Lund i Stormklokken efter brændevin til svendene. —

Til påske 1878 blev Carl Nielsen selv svend, en værdighed der udadtil blev synlig ved, at han på søn- og helligdage promenerede i høj silkehætte, lang diplomatfrakke, hvid vest og støvler med høje, svajede hæle. På samme tid blev han hentet ind i forretningen til hjælp ved disken. Samme år flyttede forretning og værksted ned til større og bedre lokaler i Nørregade (nu nr. 34).

I efteråret 1883 kom der en vandrende bogbindersvend fra Heide i Holsten og spurgte om arbejde på Sabroes bogbinderi, han hed Heinrich Münster. Mestersvenden Carl Nielsen antog ham. Men i januar det følgende år slap arbejdet imidlertid op, og Münster vandrede atter sydpå, men kom kun til Aabenraa, hvor han fik arbejde hos Wohlenberg. Heller ikke her blev Münster i længere tid, for en dag i maj kom Carl Nielsen ind på værkstedet i Aabenraa og spurgte, om Münster kunne tænke sig at tage tilbage til Haderslev, for nu ville han selv til Flensborg. Mester Wohlenberg var selvfølgelig noget bestyrtet over, at hans svend allerede ville drage bort igen, men 14 dage efter kom Münster atter til Haderslev, hvor han blev resten af sit liv.

Hos bogbinder Lorenzen i Flensborg Nystad fik Carl Nielsen arbejde. Hans forlovede Johanne Toft var på samme tid i byen. Carl Nielsens egentlige plan med at tage arbejde i Flensborg var dog at få undersøgt, om der var muligheder for at begynde en dansk boghandel og i forbindelse hermed et bogbinderi i byen; tidligere havde han spekuleret på at begynde en papirhandel og et bogbinderi i Haderslev.

Men Carl Nielsen kom ikke langt i sine undersøgelser, for tre måneder efter rejste Axel Sabroe til Flensborg for at tilbyde ham stillingen som forretningsfører for boghandel og bogbinderi i Haderslev, det var efterhånden uoverkommeligt for Sabroe både at passe avisen, forretningen og de mange nationale arbejdsbyrder, han havde påtaget sig. Carl Nielsen slog til.

Den 16. oktober 1886 holdt Carl Nielsen bryllup med Johanne Toft. De nygifte flyttede ind i en beskeden lejlighed hos skomager Garbrecht i Apotekergade, nu nr. 2, hvor de samtidig havde lejet en lille butik med et vindue mod gaden. Her begyndte de en papirforretning og et lejevibibliotek, det vil sige, det var den unge hustru, der skulle passe denne forretning, thi manden var jo forretningsfører for Th. Sabroes Boghandel i Nørregade. Dette arrangement var selvfølgelig truffet efter aftale med Axel Sabroe.

Senere flyttedes hjem og forretning op på Torvet, nu nr. 5. Her havde Carl Nielsens broder Hartvig Nielsen sin urmagerforretning nord for midterindgangen, han selv indrettede sin forretning i lokalerne syd for samme. Også her måtte hustruen passe butikken, dog kunne hendes svoger give en hånd med, således påtog han sig arbejdet med lejevibiblioteket. Men efterhånden som børnene kom til, blev det for meget for moderen. Den 1. januar 1896 overtog Carl Nielsen den boghandel og det bogbinderi, han i 12 år havde ledet for Axel Sabroe, men kun knap halvandet år kunne han og hans hustru glæde sig over de nye forhold, så døde hun fra ham og deres tre børn, sønnerne Hartvig og Laurids, samt datteren Anna, den 3. juni 1897.

Den 7. august 1897 fik Slesvig en ny overpræsident, Ernst Mathias v. Köller, der stammede fra godset Kantreck i Pommern. Med ham begyndte den voldspolitik i Sønderjylland, der bærer hans navn. Han var en tysk statsmand af den Bismarckske skole, og opfattede politiske spørgsmål som rene magtspørgsmål. Magten var et ufejlbarligt universalmiddel mod sygdomme i statslegemet, når den blot brugtes uden „Gefühlsduselei“. Det danske folkeliv i Nordslesvig var en sådan sygdom, der skulle kureres grundigt og hurtigst muligt. Som junkerne hjemme i Pommern med en kraftig næve tugtede deres genstridige tyende, ville v. Köller nu tugte de danske nordslesvigere. Med masseudvisninger af optanter og tjenestefolk fra kongeriget, ved at fratage forældre retten til at opdrage deres børn, forsøgte v. Köller og hans embedsmænd i de følgende år at kue den danske sønderjydske befolkning.

Udvandringen havde tappet landet for dansk ungdom, der savnedes arbejdskraft allevegne, dog mest ved landbruget. Mange unge fra kongeriget havde taget plads hos danske i Nordslesvig. Disse unge blev nu med få timers varsel udvist i skarevis.

Kendte og ansete forretningsfolk og landmænd blev med kort varsel jaget fra deres blomstrende forretninger og veldrevne gårde, man truede med at udvise alle optanter og danske statsborgere fra en kommune, når blot en af beboerne havde en søn eller datter på en dansk høj- eller efterskole. De præjssiske embedsmænd skyede intet middel, de gik endda så vidt, at de bestak mennesker, der var villige til at aflægge falsk vidnesbyrd i retten, med op til 2000 mark, for at få danske nordslesvigere dømt til landsforvisning.

„Befolkningen skal lære at hefte solidarisk. Forser en sig, skal de alle straffes, indtil de ved gensidig opdragelse har lært hinanden at holde sig i Skindet!“ Det var denne præjssiske korporalvisdom, man nu forsøgte at praktisere.

Af de mange hårde skæbner skal her kun nævnes enkelte.

I Haderslev blev den ansete grosserer Nicolai Outzen udvist; påskud: han havde et par gange undladt at lade sig barbere hos byens tyske barber. En anden anset Haderslev-borger, kreaturhandler Fr. Bohnfeldt, grund: man påstod han havde agiteret for en dansk kandidat ved et valg, hvilket var grebet ud af luften, endvidere havde han bygget sin ejendom af røde mursten med pudset cement-bånd og -gesims, det var en demonstration med danske farver. Bohnfeldt døde kort tid efter i landsforvisning.

Sættere og trykkere ved de danske blade blev udvist, således „Hejmdal“s trykker Carlsen med hustru og fire børn, hvoraf den mindste var fire uger gammel. Ansete tyske borgere i Aabenraa bad om at få fristen

Jens Jørgen Henriksen

Chr. Schrøder

**Bogbinderiets personale i midten af 1870'erne,
stående til højre Carl Nielsen**

forlænget for fru Carlsens vedkommende, da hun var svag endnu efter fødslen, men forgæves.

Enke Marie Nielsen i Vesterlund havde fået sin ældste søn anbragt i „Flensborg Avis“s trykkeri, af den grund fradømtes hun retten til at opdrage ham og hans 9 søskende, dette overlodes til en indvandret præjsisk fanatiker, skorstensfejer Scholt. Typograflærlingen blev fjernet fra trykkeriet og anbragt hos en tysk landmand.

Ikke bedre gik det formanden for Als Nørreherreds Landboforening, gårdejer Peter Sandvej i Holm, gårdejer Claus Clausen, Klingbjerg, og kredsmand Erik Eriksen; de havde alle børn på skoler i kongeriget, også deres børn blev sat under formynderskab af tyske på egnen.

I Bøgskov fik enkefru Rasmussen en dag ordre til at forlade landet næste morgen med sin dødssyge datter, der lå uden bevidsthed. De blev sat på en hestevogn og kørt til Aabenraa og derfra videre med tog over grænsen til Vejen. Da de kom hertil, lå datteren i krampetræknings, og et par dage efter døde hun uden at være kommet til bevidsthed.

Men der var hjemmetyske kredse, hvor denne voldspolitik vakte dyb misstemning. I Marstrup demonstrerede tyske medborgere mod v. Köllers voldspolitik ved at indsamle til en hædersgave til den bortjagede danske gårdejer Hjort.

Naffet i Haderslev

„Dannevirke“s bygning over gamle tage på Klostret i Haderslev

KAMPEN OM »DANNEVIRKE«

OVERPRÆSIDENT v. KÖLLER havde fra første færd et godt øje til den danske presse i Nordslesvig, han betragtede den som en slags generalsyndebuk og hadede den med en prøjsisk junkers grundighed. Af Bismarck havde han dog lært, at pressen var et nødvendigt onde, som det derfor gjaldt om så vidt muligt at få stillet i administrationens sold. I begyndelsen af januar 1899 begav v. Köller sig på rejse til Nordslesvig. Masseudvisningen af bl. a. danske tjenestefolk havde vakt stærk forbitrelse hos den danske befolkning, og v. Köllers rejse til Nordslesvig betragtedes derfor som en udfordring.

Den 8. januar skulle han komme til Haderslev. Dagen før fik P. Skau på Bukshave besøg af flere landmænd fra Fjelstrup-egnen. P. Skau fortæller:

„Aarsagen til Besøget erfarede jeg snart, idet man vilde tale med mig om, hvorvidt det maatte anses for betimeligt, mens Overpræsidenten opholdt sig i Haderslev, at nogle Landmænd søgte Foretræde hos ham for at meddele ham, hvorledes vi Bønder betragtede den Udvisningspolitik, han havde iværksat. Det var os alle bekendt, at man inde i Haderslev havde i Sinde at give Hr. v. Köller en festlig Modtagelse og foranstalte et Fakkeltog til hans Ære og ved samme Lejlighed fremsætte Taksigel-

ser for den nye, strenge Politik, han havde bragt i Anvendelse, særlig med Udvisning af Bøndernes danske Tjenestefolk. Men netop af den Grund kunde der være saa meget større Anledning for os til at fremkomme med en så kraftig Indsigelse som muligt; ogsaa i dette Tilfælde vilde det jo gælde, at den, som tier, samtykker.“

P. Skau blev valgt til deputationens ordfører.

Den næste dag klokken 8,30 blev han og hans følge modtaget af overpræsidenten på Høppners hotel i Haderslev. Skau kom frem med sin klage over udvisningerne af de danske tjenestefolk. Han fortæller videre:

„Overpræsidenten svarede, at Udvisningen var iværksat for at skaffe Ro; i øvrigt var det den danske Presse, der var Skyld i den herskende Uro, idet den stadig ophidsede Befolkningen.

Jeg benægtede, at der herskede Uro her paa Egnen; Gendarmene havde her vist nok mindre at bestille end andre Steder, naar de da ikke skulde søge efter uskyldige danske Tjenestefolk. Men bortset herfra maatte det bestemt anses for uretfærdigt, at vi skulde straffes for, hvad andre muligvis havde forbrudt. Sligt kunde kun vække Forbitrelse. Deri, mente Overpræsidenten, var Befolkningen selv Skyld, da den vedblivende holdt og læste hine Blade og derved støttede dem; den blev saaledes selv medskyldig i Foruroligelsen og maatte tage Følgerne.

Hertil bemærkede jeg, at vi selvfølgelig holdt de Blade, vi sympatiserede med og kunde læse. Jeg kunde forsikre Hs. Excellence, at saa gammel en Mand, jeg end var, saa havde jeg endnu aldrig oplevet en saadan Forbitrelse som den, der var fremkaldt ved Udvisningen af Tjenestefolkene.

— — Men Overpræsidenten vilde aabenbart ikke ind paa selve Udvisningsspørgsmaalet. Han vedblev at tale om Pressen og bemærkede, at et stort Parti nutildags altid havde sit eget Blad; naar vi ejede et saadant, og lod det redigere i en rolig Aand, skulde der nok blive rolige Tilstande. Han antydede derpaa, at „denne“ H. P. Hanssen i Aabenraa nok agtede at sælge sit Blad, og at vi burde købe det og lade det redigere paa anførte Maade.

Dette, svarede jeg, var en Sag, vi vilde tage under Overvejelse.“

Et par år senere blev disse overvejelser for P. Skau og hans venner til handling, men da var der ogsaa ved at ske det, at Nordslesvigs første danske blad, Kochs og Nissens „Dannevirke“, truedes med at blive erobret af tyskerne: v. Köllers idé med et danskskrevet blad i tysk ånd var ved at blive realiseret.

Landråd v. Uslar, Köllers betrodde mand i Aabenraa, havde i 1899 fået betydelig indflydelse på bladets ejer, dyrlæge Bjørnshauge. Den 23. februar 1891 var dennes broder, cand. mag. J. J. Bjørnshauge, død, og

redaktionssekretær M. C. Mathiesen havde overtaget redaktionen af „Dannevirke“. I årenes løb havde dyrlæge Bjørnshauge lidt store tab, så hans økonomiske stilling var efterhånden bleven uholdbar. Han kæmpede en fortvivlet kamp for at holde sig oven vande. Det prøjsiske styre udnyttede behændigt dette forhold, idet man støttede hans krampagtige forsøg på at beholde forskellige tillidshverv, som han beklædte, men forlangte til gengæld indflydelse på „Dannevirke“s redaktion.

De første forsøg af den art strandede på den ubestikkelige redaktør M. C. Mathiesens årvågenhed, men da han i december 1899 nægtede at optage en af Bjørnshauge indsendt artikel, som frarådede nordslesvigske forældre at sende deres børn på danske høj- og efterskoler, kom krisen: hans modstand blev brudt ved et redaktionskifte.

I spidsen for „Dannevirke“ af 29. december 1899 finder vi følgende: „Fra i Dag af overtager Bladets Ejer, Dyrlæge I. H. Bjørnshauge i Aabenraa selv Udgivelsen af og Ansvar for Bladet. Samtidig er Undertegnede paa Grund af Uoverensstemmelse med Bladets Ejer bleven opsagt sin Stilling som Bladets Udgiver og Redaktør med Fratrædelse til 1. April og fralægger sig herefter ethvert som helst Ansvar for Bladets Ledelse og Indhold.

Haderslev, den 29. December 1899.

M. C. Mathiesen.“

De danske nordslesvigere havde længe fulgt Bjørnshauge og hans ven, apoteker Lachmanns færd med stigende undren og mistænksomhed, og opsagde bladet.

Landråd v. Uslar, der med voksende utålmodighed havde forlangt et redaktionskifte, havde fået sin vilje. Bjørnshauge skulle nu finde en ny redaktør, men det var ham umuligt at finde en dansk journalist i Nordslesvig, som ville påtage sig at redigere bladet efter hr. v. Köllers forskrifter. Han fik da det råd at søge sig en redaktør i Danmark. På det tidspunkt opholdt en ung københavnsk dame sig i Aabenraa hos Bjørnshauges meningsfælle, apoteker v. Lachmann. Til hende klagede Bjørnshauge sin nød, idet han spurgte hende, om hun ikke kunne anvise ham en redaktør. Ukendt med forholdene og uden at ane, hvad det i virkeligheden drejede sig om, gav hun Bjørnshauge anvisning på fru v. Wildenrath-Krabbe, som hun havde mødt i det københavnske selskabsliv. Efter denne anvisning opsøgte Bjørnshauge derpå fru, som straks var villig til at overtage hvervet.

Med Margrethe v. Wildenrath-Krabbes overtagelse af „Dannevirke“s redaktion begynder et ækelt afsnit af den danske presses historie i Sønderjylland.

„At Fru v. Wildenradt-Krabbe var engageret med H. v. Köllers Samtykke, vidste vi fra første Færd af,“ skriver „Hejmdal“ den 20. januar 1900, „at hun personlig havde fremstillet sig for Landraad v. Uslar og Dr. Mauve kort efter sin Ankomst til Nordslesvig, hørte vi snart, og at vore Modstandere knyttede store Forventninger til hendes Virksomhed henede, viste den tyske Presses Udtalelser —.“

„Som bekendt er det ikke alene „Dannevirke“s dygtige og ansete Redaktør Mathiesen, der har forladt d'Herrer Bjørnshauge & v. Lachmann,“ skriver „Dagbladet“, „men det er hele „Dannevirke“s dansk-sindede Personale, der har trukket sig tilbage fra en Virksomhed, hvis Maal og Midler det ikke kunde billige. En dansk Dame, der tilhører en gammel dansk Adelslægt, har nu altsaa erklæret sig villig til at gøre det Arbejde, brave ansete danske Nordslesvigere har frasagt sig med Uvilje for ikke at rødme for sig selv.“

Dog ikke blot den danske presse undrer sig over det, der sker i Haderslev, men også frisindede tyske aviser, således „Vorwärts“: „Der går en underlig efterretning gennem pressen om et gammelt dansk blad, som bærer navnet „Dannevirke“ og udgår fra Haderslev. Bladet har nemlig med hr. v. Köllers samtykke som leder udset sig en dame fra Danmark. Da hr. v. Köller til enhver tid kan udvise denne dame, er han naturligvis den egentlige chefredaktør af „Dannevirke“, og bladet har dermed forrådt sin nationale sag.“

Så vidt man kunne forstå, havde dyrlæge Bjørnshauge udset sin ven v. Lachmann til redaktionssekretær ved „Dannevirke“, men til „Vort Land“ fortæller den nybagte redaktrice før sin afrejse fra København, at nu er det hende, der råder, „blot jeg løfter min Lillefinger, skælver de. — Jeg har paa egen Haand, uden saa meget som at spørge Bjørnshauge, engageret en Redaktionssekretær, som jeg for Resten allerede har sendt derover.“

Det var københavneren cand. phil. Christian Andersen Nielsen, der nu kaldte sig redaktør.

Selv „Berliner Tageblatt“, der ellers ikke var særlig venlig stemt overfor danskheden i Nordslesvig, undrer sig over, at to danske undersætter kan få ophold ved en dansk avis i en tid, hvor man udviser uskyldige tjenestefolk.

I Haderslev vakte fru Wildenradt-Krabbe vild opsigt. Enkefru Bjørnshauge, der boede i „Dannevirke“s røde gård på Klostret, påstod, at hun kom fattig som en kirkerotte til byen og måtte af hende låne beklædningsgenstande og møbler. Men lige så snart hun fik penge mellem hænderne, klædte fru en sig i sidste parisermode og skred som en verdensdame fulgt af en stor gul dansk hund gennem byens gader vækkende opsigt, hvor hun kom. Drengene kom højlydt med deres kommen-

P. Skau, Bukshave

Jens Jessen

tarer, og pigerne legede fru v. Wildenradt-Krabbe ved at løfte op i skørterne og svandse koket afsted.

„Rygterne ville vide, at hun kom fra Paris, hvor hun havde ydet den tyske Regering visse Tjenester. Hvor meget der var om det, faar staa hen, men at hun ikke afskyede Tyskerne viste hun efter sin Ankomst til Haderslev, her traadte hun i Forbindelse med Lederen af den tyske Rigsbanks Filial, holdt Selskab med preussiske Officerer, en tysk Læge og Sagfører.“ (NP)

På samme tid var det, at P. Skau og hans venner lod deres overvejelser om en folkeejet dansk avis, som v. Köller året før havde foreslået dem på Høppners hotel, blive omsat i handling, rigtignok ikke efter v. Köllers planer, redigeret i en „rolig ånd“, der kunne lulle de danske nordslesvigere i søvn, sløve deres kampvilje og befordre en åndelig indkorporation i Prøjsen. Man valgte „Modersmaalet“. Dets daværende ejer, Axel Sabroe, fortæller herom:

„En af de første Dage i Januar Maaned 1900 kom tre af mine bedste Venner, nemlig P. Skau, Bukshave, J. Sørensen, Vestergaard, og P. Uldall, Høgelund, og bragte mig den Meddelelse, at der af kendte Mænd fra Aabenraa, der stod dyrlæge Bjørnshauge nær, arbejdedes på at faa dannet et Aktieselskab til Køb af „Dannevirke“. Disse Mænd havde alt forhandlet med flere indflydelsesrige Venner af det gamle Blad her paa Egnen, og man maatte forudse, at en saadan Plan vilde lykkes, da Tyskerne vilde hovere, naar det Blad gik ind, der havde staaet som Ban-

nermærke for de danske Sønderjyder lige fra den Tid, da den nationale Aand vaagnede.

De tre trofaste Venner vilde derfor henstille til mig, om jeg ikke kunde tænke mig at indgaa paa følgende Plan: Der skulde straks dannes et Aktieselskab som købte „Modersmaalet“, hvilket skulle ske gennem en Sammenslutning af kendte Mænd her paa Egnen. Dette Konsortium kunde saa senere overtage „Dannevirke“. Jeg bifaldt øjeblikkelig denne Plan, da det for Sagens Skyld vilde være af stor Betydning, at de to Blade blev slaaet sammen. Det ømfindtlige Edsspørgsmaal vilde da blive bragt i et roligt Leje, idet alle de sønderjydske Blade, med Undtagelse af „Dannevirke“, hyldede samme Standpunkt som „Modersmaalet“. Tilmed var jeg klar over, at „Modersmaalet“s Stilling vilde blive vanskelig, naar en større Kreds indenfor Haderslev Amt overtog „Dannevirke“, og at en saadan Ordning derfor ogsaa i økonomisk Henseende vilde indvirke paa „Modersmaalet“.

Skulde Spørgsmaalet løses paa det nævnte Grundlag, maatte der imidlertid handles hurtigt. — — Indbydelserne blev straks afsendt, og den 8. Januar 1900 fandt Sammenkomsten Sted paa „Skulderbladet“ i Haderslev. Blandt de Indbudte var 20 fra Omegnen og 4 fra Byen.“

Dagen efter, den 9. januar, kunne „Modersmaalet“ bringe følgende meddelelse:

„Modersmaalet vil fra 1. April overgaa til et Aktieselskab, der vil udgive Bladet under samme Redaktion og i samme nationale Aand som hidtil. Aktiekapitalen, 50.000 Mark, er tegnet af ansete dansksindede Mænd i de forskellige Egne af Haderslev Østeramt. Bladets nuværende Ejer har forebholdt sig et større Antal Aktier.“

Den 24. marts afholdtes den grundlæggende og den 30. marts den stiftende generalforsamling. På denne valgtes I. H. Schmidt (senere Vojensgaard), boghandler Carl Nielsen og bladets redaktør, N. Petersen, til selskabets direktører, medens der til medlemmer af tilsynsrådet valgtes C. Finnemann, Taarning, Math. Rudbeck, Hajstrup, Axel Sabroe, Aastrup, og Th. Sørensen, Bramdrup. Førstnævnte valgtes til formand.

Redaktør N. Petersen havde overtaget „Modersmaalet“s redaktion den 5. august 1897. Han kom fra „Flensborg Avis“ og havde haft en så betydelig læremester som Jens Jessen.

Det ser ud som skæbne, at den femte boghandler efter Niels Chr. Nissen, vort firmas indehaver år 1900, Carl Nielsen, gik med i ledelsen for nordslesvigernes nyeste danske avis og samtidig i kampen for at redde Kochs og Nissens „Dannevirke“.

I det nye aktieselskab blev købet af „Dannevirke“ straks sat på dagsordenen, man anså det for en national opgave og pligt at fri dette gamle danske blad ud af de „valne Hænder, der nu havde grebet dets Tøm-

mer og styrede det hen mod et Maal, der maatte vække Modvilje hos alle trofaste dansksindede Nordslesvigere.“ (N.P.)

Der sammenkaldtes til et møde på „Skulderbladet“, hvor man vedtog at sende P. Skau, Axel Sabroe, J. H. Schmidt, Petersen, Nygaard og Mathias Rudbeck til Aabenraa for at forhandle med dyrlæge Bjørnshauge og de mænd fra „Folkebanken“, der havde med sagen at gøre.

„Modersmaalet“s udsendinge havde bemyndigelse til at byde 70.000 mark for bladene „Dannevirke“ og „Freja“ samt ejendommen og trykkeriet på Klostret, dersom bladene kunne fås inden kvartalsskiftet den 1. april. Men Bjørnshauge forlangte 100.000 mark for det omhandlede, og da Folkebanken på det tidspunkt ikke kunne sælge uden Bjørnshauges billigelse, måtte sendefærden rejse hjem til Haderslev med uforrettet sag.

Knap et par måneder senere indkaldte M. C. Mathiesen, der nu var medredaktør ved „Modersmaalet“, underhånden til et møde på „Harmonien“ den 11. juni; her kom man dog ikke til noget endeligt resultat, men søndagen efter, den 16. juni, samledes aktieselskabet atter på „Skulderbladet“, og her vedtog man at genoptage forhandlingerne med de pågældende i Aabenraa, men nu skulle man kun byde 50.000 mark. Dog heller ikke dette skridt førte til noget.

Bjørnshauge havde før forspildt en chance til at få „Dannevirke“ fornuftigt solgt — til same pris, 70.000 mark, som „Modersmaalet“s ledelse havde været rede til at betale første gang. Op mod jul 1888 havde dyrlæge Bjørnshauges bror, redaktøren af „Dannevirke“, nemlig meddelt læge, fysikus Madvig i Haderslev, at han følte sig træt og ønskede at træde tilbage som redaktør af „Dannevirke“, og at hans broder, dyrlægen i Aabenraa, var villig til at sælge det for 70.000 mark. Madvig lod meddelelsen gå videre til J. N. H. Skrumsager og V. Mussmann, Mariesminde. Skrumsager henvendte sig til den unge H. P. Hanssen, der var hjemme på juleferie fra København.

„Efter at Skrumsager havde drøftet Sagen med mig,“ fortæller H. P. Hanssen i sine erindringer, „foreslog han, at der skulde søges en Ordning, hvorefter Bladet købtes af dets daværende Redaktionssekretær M. C. Mathiesen og mig. Pengeforholdene skulde ordnes paa den Vis, at der optoges et Prioritetslaan paa 30.000 Mark i Bladets Ejendom, laantes andre 30.000 Mark med 150 Mænd i Haderslev Amt som Garanter, mens Mathiesen og jeg indbetalte hver 5000 Mark. Dette Forslag blev d. 3. Januar vedtaget af M. C. Mathiesen og mig under en Sammenkomst paa „Mariesminde“.

Dyrlæge Bjørnshauge var imidlertid en vanskelig Herre. Da han erfarede, at den Pris, han forlangte, uden Prutten blev bevilget, forhøjede han til sin Broders Sorg Prisen til 75.000 Mark. Jeg tog atter til Ha-

derslev og talte med M. C. Mathiesen om Sagen, og vi blev enige om at købe Bladet for denne Sum og hver at indbetale 7500 Mark. Jeg rejste endnu samme Dag ned til Dyrlæge Bjørnshauge for at afslutte Handelen. Men næppe havde han hørt, at vi var villige til at betale de forlangte 75.000 Mark for Bladet, før han rask væk forlangte 90.000 Mark for det. Dermed opgav jeg Handelen for haabløs.“

Den 21. marts 1892 skriver H. P. Hanssen fra Sønderborg til Axel Sabroe bl. a.:

„ — — Andresen, Aabenraa, har brudt med Bjørnshauge og fratraadt sin Plads ved Freja, og samtidig har Mathiesen gjort Bjørnshauge Valget imellem enten at give Afkald paa ham eller Jakobsen til 1. Juli, da de ikke kan arbejde sammen. Bjørnshauge har svaret, at Jakobsen er lejet paany og det er derfor sandsynligt, at Mathiesen forlader Redaktionen af „Dannevirke“ til 1ste Juli [men Mathiesen blev]. Dette til Underretning. Det forekommer mig at det nu er paa Tide, at De alvorligt tænker på „Dv.“ [Dannevirkes] Kjøb. Hvis det kjøbes ved Hjælp af en Trediemand, f. Eks. Hans Riis, Aabenraa, eller andre, kan det maaske kjøbes meget prisbilligt.“

Hvornår Axel Sabroe har fulgt H. P. Hanssens opfordring, vides ikke, men i sine erindringer skriver Sabroe: „Dannevirke“ stod overfor økonomisk Sammenbrud, men Bjørnshauge vilde absolut ikke sælge til mig.“ —

Men frem til år 1900.

I danske pressekrede i Nordslesvig var man alarmeret over det, der skete i fjendens lejr. „Hejmdal“ i Aabenraa var forbavsende godt informeret herom, til trods for at alt i den tyske lejr foregik i største hemmelighed. „Det H. P. Hanssenske Detektivbureau“, som Fru Wildenradt-Krabbe irriteret kaldte „Hejmdal“s redaktionskontor.

Dog fire år senere, da den fulde sandhed kom frem under skandaleprocessen mod pastor Jacobsen i Skærbæk, stod det klart, at „Hejmdal“s oplysninger ikke havde været løgn og kaffesladder, som fru v. Wildenradt-Krabbe påstod, og når denne dame flot føjede til, „at vi kan forsikre vore Læsere, at saa længe vort Navn staar paa Bladet, vil ingen Fortrykningsmænd hverken fra Skærbæk eller Aabenraa faa Indflydelse paa „Dannevirke“,“ forbavsedes hendes samtid — ikke over at hun løj, det vidste man — men over den plumpe måde, hun gjorde det på. —

Pastor Jacobsen kunne under et forhør fortælle følgende:

„Landraad von Uslar kom en Dag til Skærbæk, lod mig kalde hen paa Degns Hotel og sagde til mig: „Dannevirke“ maa kjøbes og føres videre, redigeret i tysk Aand. Men for at det ikke skal komme for Offent-

ligheden, at Regeringen staar bag ved, maa Købet ske gennem Skærbæk Bank. Jeg vil skaffe Banken Penge, for at den kan gøre den for Tyskheden vigtige Forretning.

Jeg rejste derefter sammen med Landraad v. Uslar til Berlin, hvor vi blev indført hos Finansminister v. Rheinhaben, som overgav os en Anvisning paa 70.000 Mark, for at vi kunde købe „Dannevirke“. Den prøjssiske Statsbanks „Seehandlungssocietät“ udbetalte Summen imod en af mig udstedt Kvittering, og med disse Penge rejste jeg tilbage til Skærbæk. Nogle Dage efter Hjemkomsten fra Berlin indbød Landraad v. Uslar mig til en Konference paa Brøndlund Slot med det Formaal at faa „Dannevirke“ købt til Fru v. Wildenradt-Krabbe. For at have retskyndig Hjælp tog jeg Advokat Ritter fra Tønder med. Hos Landraaden traf vi sammen med Bjørnshauge og Fru v. Wildenradt-Krabbe. De vilde straks have fat i Pengene. Advokat Ritter forlangte imidlertid Sikkerhed, og jeg støttede ham. Landraad v. Uslar blev nu meget vred og fremhævede skarpt, at det jo dog gjaldt en national Sag. Men da Sikkerheden forekom os som Bankens Repræsentanter utilstrækkelig, rejste vi atter til Skærbæk med Pengene, uden at Handelen blev afsluttet.“

Det må være dette møde, som „Hejmdal“ dagen efter, den 3. juli, omtaler. At Bjørnshauge og fru v. Wildenradt-Krabbe var ivrig efter at få fat i de mange penge fra Berlin, var ikke så mærkeligt, thi fire dage senere forfaldt Bjørnshauges gæld til Folkebanken uigenkaldelig til udbetaling. Men da Bjørnshauge gik tomhændet fra Brøndlund slot, måtte han dagen efter hos advokat dr. Müller i Flensborg underskrive en fuldmagt til Folkebanken sålydende:

„Jeg erklærer herved, at jeg ikke kan betale min Gæld til „Nordsl. Folkebank“ i Aabenraa den 6. Juli i Aar og indvilliger i, at „Nordsl. Folkebank“ øjeblikkelig paa bedste Maade afhænder alle Værdigenstande, som den har faaet af mig, deri indbefattet Ejendommen i Haderslev samt Trykkeri, Presser, Typer og Bladet „Dannevirke“, for at min Gæld dermed kan blive udsløttet.

De Rettigheder, der tilkommer mig som Indehaver af Bladet „Dannevirke“, deri indbefattet Rettighederne af Kontrakterne med Redaktions-Personerne og Trykkeri-Personerne etc., aftræder jeg herved til „Nordsl. Folkebank“.

Flensborg, den 3. Juli 1900.

J. H. Bjørnshauge.“

Nu skulle man tro, at Folkebanken havde fået dispositionsret over bladene „Dannevirke“ og „Freja“, deres trykkeri og bladhuset på Klosteret i Haderslev, men man havde glemt at få firmanavnet „Dannevirkes Oficin“ med i dokumentet, hvilket senere skulle få skæbnesvangre følger.

Forhandlingerne i den tyske lejr genoptoges i de følgende uger, først i Skærbæk, hvor fru v. Wildenradt-Krabbe i dybeste hemmelighed af lagde pastor Jacobsen et længere besøg. Ved denne lejlighed boede hun på hotellet under et opdigtet navn.

Senere fortsattes de under en sammenkomst hos landråd Becherer i Haderslev, hvor pastor Jacobsen atter var tilstede, og fru Wildenradt-Krabbe indfandt sig ved midnatstid, tæt tilsløret for at være ukendelig. Men heller ikke denne gang opnåedes der enighed om pengesagerne. Pastor Jacobsen var bange for at blive ladt i stikken af landråderne, hvis foretagendet, som han frygtede for, mislykkedes. Advokat Ritter fik derfor tilhold om kun at byde 45.000 Mark for bladet. Dette bud blev afgivet til „Den nordslesvigske Folkebank“. Men nu gik der skred i sagen.

Den 19. juli kom kaptajn Fischer og Møller Fausbøl fra Aabenraa til Haderslev og tilbød på Folkebankens vegne Amorsen og Julius Nielsen bladene „Dannevirke“ og „Freja“ samt ejendommen på Klostret, og nu hastede det, thi det tyske parti havde gennem sagfører Ritter i Tønder budt 42.000 [?] mark for bladene, og man ville nødig rejse hjem til Aabenraa med uforrettet sag. Julius Nielsen og Amorsen købte bladene i den hensigt at lade handelen gå videre til „Modersmaalet“.

„Modersmaalet“s redaktionskontor og Carl Niensens boglade lå i samme hus kun adskilt af en gang, så de to direktører kunne mødes dagligt, når som helst kampen om „Dannevirke“ krævede en hurtig stillingtagen til de mange uventede angreb, der pludselig satte ind. Det blev også her og inde i nabohuset hos sagfører Dähnhardt, at kampens strategi i den følgende tid hovedsagelig blev planlagt.

Christian Wilhelm Dähnhardt var de danske Hadersleveres ubestikkelige og trofaste sagfører, der utrættelig, som her i kampen om „Dannevirke“, hjalp dem, indtil bladet efter lang og sejt kamp blev fravristet fortyskningsmændene.

Man spørger uvilkårlig, hvorfor var denne tyske advokat og reserveofficer så helt anderledes end tyskerne for det meste var i Nordslesvig? — Dähnhardt stammede fra en holstensk slægt, hans bedstefader havde under den danske helstat været borgmester, politimester og byskriver i Garding og var i 1836 blevet udnævnt til „virkelig Justitsraad“ af Frederik den sjette. Hans søn igen hørte til dem, der havde troet på en slesvigholstensk stat under hertugen af Augunstenborg, og som derfor også led nederlag og blev bittert skuffet over Slesvig og Holstens inkorporation i Prøjsen efter 1864. Han blev i 1866 flyttet til rigsretten i Leipzig, sandsynligvis for at pacificeres.

Om den tredie jurist i familien Dähnhardt, de danskes sagfører i Haderslev, skriver hans søn, civilingeniør Helmuth Dähnhardt: „I mit barndomshjem, hvor der kun blev talt tysk, har jeg aldrig hørt et ondt

N. Petersen

I. H. Schmidt

Carl Nielsen

Chr. Wilh. Dähnhardt

„Motersmaalet“s første tre direktører, N. Petersen, I. H. Schmidt, Carl Nielsen, og deres sagfører Chr. W. Dähnhardt. Sidstnævnte var tysk, men runden af holstensk æt og ubestikkelig trofast overfor de danske, han havde påtaget sig at hjælpe. — Det var disse fire mænd, der førte kampen om „Dannevirke“ mod præsident v. Köller, hans betroede mænd og bladets danskfødte redaktrice, fru v. Wildenradt-Krabbe — og vandt.

ord om danskheden fra mine forældres side. Min far talte vist ret flydende dansk, og han havde jo en del danske klienter. Han havde en udpræget retsbevidsthed, både hans far og farfar har jo været jurister.

At han følte og tænkte tysk, influerede ikke på hans retfærdige syn på alt dansk, som jo selv efter årtiers prøjsisk herredømme prægede vor hjemby —.

Men tilbage til den 20. juli 1900. De to udsendinge fra Folkebanken i Aabenraa kom da atter til Haderslev for at få salget af „Dannevirke“ til „Modersmaalet“ endelig ordnet. Om denne første kampdag skriver redaktør N. Petersen i sine erindringer:

„Henved Middagstid blev jeg kaldt over i Boghandler Niensens Kontor. Her meddeltes det mig den Nyhed, at de Herrer fra Aabenraa var her for at sælge Bladene [„Dannevirke“ og „Freja“], og Handelen skulde allerede finde Sted straks denne Dag, saa alt var klippet og klart, inden de rejste hjem. Amorsen og Julius Nielsen havde allerede købt det for 52.000 Mark. Det var rigtignok 2000 Mark højere, end Udvalget maatte gaa; men vilde Aktieselskabet ikke betale de 2000 Mark, vilde de selv betale dem. Jeg var ikke meget for denne ilsomme Handel, især da jeg af pekuniære Grunde før havde været imod Købet.

I. H. Schmidt forklarede da, at Direktionen, d. v. s. han selv, Carl Nielsen og jeg, ikke hverken i national eller pekuniær Henseende overfor Selskabet kunde forsvare ikke at købe Bladene. Det var en fordelagtig Handel, købte vi det ikke, vilde „Flensborg Avis“ eller „Hejmdal“ gøre det; og købte vi ikke Bladene endnu i Dag, vilde Tyskerne købe det; og det burde absolut forhindres, at de gamle danske Blade faldt i Tyskernes Hænder. Dette bestemte mig til at gaa med.

Klokken 2 om Eftermiddagen samledes saa i „Harmonien“ de Herrer Kaptajn Fischer, Møller Fausbøl, Grosserer Julius Nielsen, Konsul Amorsen, Boghandler Carl Nielsen og jeg, for at undertegne den Kontrakt, de øvrige Herrer i Forvejen var bleven enige om at oprette.

Sagfører Dähnhardt blev tilkaldt og han opsatte Kontrakten, der henvend 5-Tiden var færdig og underskrevet af Fischer og Fausbøl paa Sælgerens (Folkebankens) Vegne og Schmidt, Nielsen og mig paa Køberens („Modersmaalet“s) Vegne. Der blev drukket Lidkøb og talt om, at Sælgerne skulde sørge for at faa Redaktrixen, Fru v. Wildenradt-Krabbe ud, dersom hun vilde gøre Ophævelser. Tillige fik Grosserer Julius Nielsen Fuldmagt til paa Sælgerens Vegne at besørge Køberens indført i Grundbogen og at skaffe alle Hindringer af Vejen, der kunde opstaa for „Modersmaalet“ i at tage det købte i Besiddelse.

Der var imidlertid sendt Bud til Amtsretten, om Overdragelse i Grundbogen allerede kunde finde Sted samme Dag. Dette tilstodes. Notaren ilede hjem for at faa en Afskrift af Kontrakten til Fremlæggelse i Ret-

ten. Dette skulle ske inden Kl. 6, da Dommeren (Aessor Hinterlach) efter denne Tid ikke var mere paa Kontoret. Det kneb med at faa Afskriften færdig, men lige i yderste Øjeblik blev alt dog bragt i Orden.

Efter at have været i Amtsretten, gik „Modersmaalet“s Direktion og Hr. Julius Nielsen tilbage til „Harmonien“. Her underskrev Direktionen en Veksel [Vekslen er undertegnet af N. Petersen og Carl Nielsen], betalbar til „Folkebanken“ den 20. Oktober 1900, lydende paa 11.211 Mark 30 Penning, som første Udbetaling af Købesummen, og derefter begav Køberne og Sælgerne samt de Herrer Julius Nielsen og Sabroe sig op til „Dannevirke“s Ejendom paa Klostreet.

De gik først ind i Trykkeriet, og Faktoren blev tilkaldt, han viste rundt i Sæteri, Trykkeri og Lager, alt, erklærede Sælgerne, var nu vort. Derefter fik Køberne en Nøgle til Porten og en til Trykkeriet udleveret af Faktoren. Fra Trykkeriet gik Vejen til Kontoret. Fru Krabbe var uheldigvis ikke til Stede. Sælgerne erklærede overfor hendes Kontorpersonale, at de havde været de eneberettigede Ejere, nu var „Modersmaalet“ det, og en Kontorist udleverede sin Nøgle til Kontoret; de øvrige havde Fru Wildenradt [-Krabbe], der først kom hjem Klokkeren 12 om Natten.

Møller Fausbøl tog nu Afsked, da han skulde med Toget 6,46, eftersom han ikke kunne gaa saa hurtigt som Kaptajn Fischer. Denne førte Køberne rundt i Haven og sluttelig op paa Verandaen til Enkefru Bjørnshauge. Vi blev forestillede som Købere af hele Ejendommen og alt i den. Hertil udbrød Fru Bjørnshauge: „Da, Gud ske Lov!“

Da det var paa Tide, at Kaptajn Fischer skulde bort, forlod vi atter Ejendommen paa Klostreet.

For at Fru Wildenradt ikke skulde overaskes alt for meget, anmodedes hendes Faktor og Kontorist om at mødes med „Modersmaalet“s Direktion og Hr. Sabroe paa „Harmonien“ samme Aften Kl. 9. Her henstilledes det til de to, om de ikke vilde tage mod Fruen paa Statsbane-gaarden Kl. henved 12, fortælle hende, hvad der var sket, og saa, dersom Fruen ønskede det, maaske mødes med de Herrer Sabroe, Schmidt og Nielsen i „Harmonien“ for om Sagen i Forvejen kunde ordnes i Minde-lighed. Fru Wildenradt indfandt sig mærkelig nok ogsaa, og der førtes nu en Forhandling mellem hende og de tre Herrer paa en Times Tid. Sagens Sammenhæng meddeltes hende, og hun blev anmodet om Dagen efter, naar Bestyrelsen for „Modersmaalet“ indfaldt sig, ikke at gøre Vanskeligheder, hvilket hun dog ikke vilde gaa ind paa. Mødet forløb uden Resultat.

Næste Dag, den 21. Juli, en Lørdag, Kl. 6½ om Morgenen, gik Direktionen for „Modersmaalet“ op til Ejendommen paa Klostreet. Fru v. Wildenradt-Krabbe var allerede til Stede paa Kontoret tillige med sin Kontorist. Officielt blev Resultatet af Gaarsdagens Forhandling med Sæl-

gerne meddelt hende. Man forlangte, at hun skulde afholde sig fra Redaktion og Udgivelse af Bladene „Dannevirke“ og „Freja“ samt udlevere Nøgler og alt, hvad der hørte til. Efter en længere Forhandling nægtede hun at anerkende os som Købere og vilde ikke udlevere Nøglerne. Efter endnu engang udtrykkelig at have forbudt hende at redigere og udgive Bladene, gik Direktionen over i Trykkeriet og Sætteriet. Her var Sætterne allerede mødt. Sagens Sammenhæng blev forklaret for dem. Vi viste dem ud af Lokalerne og laasede Dørene. Hertil bemærkede Fru Krabbe: „De laaser i, men jeg laaser op igen.“

Bestyrelsen henvendte sig så til Sagfører Dähnhardt, og paa „Mordersmaalet“s Vegne androg han hos Amtsretten om at forbyde Fruen at trykke Bladene samt at befale hende at forlade Huset.

Samme Dag henimod Aften fik vi et Afslag fra Retten, undertegnet af Assessor Hinterlach.

Imidlertid var Sabroe kommen til Byen, og han samt Direktionen gik nu ved Middagstid ud paa Hovedpostkontoret for at faa Postdirektøren i Tale. Hans Stedfortræder, Overpostsekretær Behm, hørte vort Andragende, men beklagede ikke at kunne modtage Bladene fra os, før Postvæsnet havde en skriftlig Opsigelse af Postoverenskomsten fra Dyr-læge Bjørnshauge eller hans Befuldmægtigede Fru Krabbe. Vor Købekontrakt, der blev forevist ham, var ham ikke nok. Ej heller den af Bjørnshauge udstedte Bemyndigelse af 3. Juli 1900.

Fra Postkontoret gik vi til „Dannevirke“ igen og fremlagde vore Kontrakter saavel for Fru Krabbe som for Faktoren samt forbød Sætteren og Trykkeren at arbejde og Fruen at redigere. Atter nægtede Fruen at efterkomme vor Opfordring til at rykke ud med Bøger, Lister og Nøgler.

Bestyrelsen henvendte sig saa til Grosserer Julius Nielsen, der som den, der havde Fuldmagt til at handle paa Sælgerens Vegne, skulde skaffe os vor Brugsret af det købte. Hr. Julius Nielsen gik nu med, og Trykkeren var da i Færd med at trykke Bladet. Dette forbød vi ham og gik derefter ind til Fru Krabbe. Også nu nægtede hun at efterkomme vor Opfordring, og Grosserer Nielsen anmodede hende da om en Samtale under fire Øjne. I hendes Privatstue traf han sammen med Advokat Mahncke, hvem Fruen havde sendt Bud til. Efter denne Forhandling kom Julius Nielsen tilbage og sagde: „Lad os saa gaa!“ Vi opfordrede ham til at give os Nøglerne og Postlisterne; han kunde ikke, da Fruen nægtede det.

Bladet blev saa trykt og udkom som sædvanlig, om end noget forsinket. Ved Afskeden udtalte Fruen, at vi saa vilde holde Fred Søndagen over.

Om Søndagen gik I. H. Schmidt og jeg op paa „Dannevirke“ for at se, om alt var lukket, hvilket vi ansaa for vor Pligt. Fru v. Wildenradt

Margrethe v. Wildenradt-Krabbe, samtidig karrikatur i „Klods-Hans“.

Selv var hun—der var runden af gammel dansk adel—i virkeligheden en karrikatur af en dansk kvinde. — Her er en smagsprøve fra hendes avis:

„Danmark er verdensberømt for at lade sig beherske af sine svageste Hoveder. Europa ender med at tro, at alle Hoveder med Hensyn til politisk Begavelse er svage i det lille Danmark. Dette lille, flade, letoverskuelige Land, som det — naar deres Politik har kompromitteret Freden — vil give langt mindre Hovedbrud at annektere, end Boernes Sumpe og Bjerge i det fjerne Sydafrika, for Tiden giver Englænderne.“

vilde da vise os ud. Hr. Schmidt havde dog Aandsnærværelse nok til at aflaae Døren til Sæteri og Trykkeri, forbyde hende Adgang dertil og lade hende vide, at vi ikke lod os vise ud af vor Ejendom. Fru Wildenradt havde sendt Bud efter sin Sagfører og Retsfuldbyrderen for at sætte os ud; men da de Herrer kom, var vi borte.

Mandag Morgen, da „Modersmaalet“s Direktion kom for atter at laase og lukke, fandtes Gadedøren aflaaet, Nøglen sad indvendig i Laasen, saa vi ikke kunde komme ind, og Kontoristen, der stod indenfor Vinduet i Kontoret, nægtede at lukke op efter Ordre fra Fru Wildenradt-Krabbe.

Bladet vedblev nu at udgaa under Fru Wildenradts Redaktion. Postvæsnet nægtede at anerkende os som Ejere, saa længe Bjørnshauges Firma ikke var slettet og hans Rettigheder overdragne paa os, og Amtsretten paastod, at den ikke kunne slette ham, før han udtrykkelig afgav sit Minde dertil.

Imidlertid fremkom der fra J. Bjørnshauge i Spidsen af „Dannevirke“ for den 31. Juli en Erklæring, hvori han protesterede mod Salget,

og ved samme Tid udslyngede Fru Wildenradt ærekrænkende Fornærmelser mod Køberne og Grosserer Julius Nilesen samt Axel Sabroe.

Mandag den 23. Juli var der Møde i „Aktieselskabet Modersmaalet“, hvor Handelen blev godkendt med Begejstring. Samme Dag rejste J. H. Schmidt og jeg til Flensborg, for sammen med Kaptajn Fischer, Aabenraa, at raadspørge Justitsraad Dr. Müller, som havde oprettet Kontrakten af 14. November 1895 og Erklæringen af 3. Juli.

Vi kom henved Syvtiden om Aftenen og modtoges af Advokaten med de Ord, at det var ikke en Tid at komme med en saa vanskelig Sag, da han nu var træt og slap efter Dagens Anstrængelser. Efter en kort Forhandling nægtede han at fortsætte før næste Dags Formiddag.

Vi maatte overnatte i Flensborg, og næste Dags Formiddag fortsattes Raadslagningen. Han gav „Modersmaalet“s Direktion det Raad, at de skulde kaste Fru Wildenradt paa Porten og forhindre hende i at fortsætte Trykningen ved at borttage en eller anden Maskindel. Samtidig lovede han at få Bjørnshauge til at slette sit Navn i Firmaregistret.

Da de kom hjem, fraraadede Sagfører Dähnhardt os at anvende Selvtægt, da det kunde bringe Direktionen i Konflikt med Domstolene og Politiet, og den kunde blive tiltalt for Brud paa Husfreden.“

Men nu kommer det næste modtræk fra Bjørnshauges side i kampen om „Dannevirke“, han giver sin ven, apoteker Lachmann, generalfuldmagt, og denne erklærer den 27. juli Bjørnshauge konkurs, og konkursretten beslæglægger nu det hele.

Men Bjørnshauge og Lachmann var afgjort ikke ene om at finde på at forpurre salget af „Dannevirke“ til „Modersmaalet“ ved en konkursmelding. I et brev fra sagfører Ritter i Tønder, dateret den 30. juli 1900, til sagfører Dähnhardt skinner det tydeligt igennem, at kliken fra mødet på Brøndlund slot var med i spillet.

I brevet anmodes Dähnhardt om at sende Ritter en afskrift af kontrakten mellem Bjørnshauge og Folkebanken, „Dannevirkes Officin“ er ikke medoverdraget i det mig forelagte Dokument,“ skriver Ritter, og fortsætter: „Jeg har foranlediget, at Konkursaabningen (die Konkursöffnung) er blevet indført i Handelsregistret. Som følge heraf kan kun Bjørnshauge og Konkursforvalteren i Fællesskab disponere over Firmaet. Under disse Omstændigheder staar det temmelig klart, at „Modersmaalet“ *overhovedet aldrig vil faa Dispositionsret over Firmaet.*“

Og så spørger Ritter til slut, om „Modersmaalet“ under disse omstændigheder måske ville være tilbøjelig til skadesløs at sælge de erhvervede værdier, der menes ejendommen og trykkeriet på Klostret. Skulle dette være tilfældet, kunne sagen let ordnes.

Men „Modersmaalet“s direktion og deres ubestikkelige sagfører lod sig ikke narre — de vidste meget vel, at de kreditorer, der sidder inde

med de fleste fordringer, har den afgørende indflydelse i et konkursbo, og kampen om det gamle danske blad fortsattes nu på kreditormøderne.

Men før det første kreditormøde fandt sted, havde de to direktører N. Petersen og Carl Nielsen den 3. august meddelt Folkebanken, at hvis „Modersmaalet“ ikke inden 3 dage fik brugsret over ejendommen på Klostret og bladene „Dannevirke“ og „Freja“, måtte man forlange en daglig erstatning på 50 mark.

Dagen efter rejste de begge til Aabenraa for mundtlig at forhandle om sagen, men fik blot at vide, at hverken banken eller justitsraad Müller kunne formå Bjørnshauge til at slette sit firmanavn „Dannevirkes Officin“. Den 9. august får Folkebanken imidlertid følgende skarpe brev fra Haderslev:

„Tilsynsraadet og Direktionen for Aktieselskabet Modersmaalet, der i Dag har været samlet til et Fællesmøde, har besluttet ikke længere at finde sig i at være uden Besiddelse af de købte Blade „Dannevirke“ og „Freja“ med Ejendom og Trykkeri. Hvis Aktieselskabet derfor ikke til den 15. August d. A. har faaet fuld Ejendomsret over samme, vil der straks blive anlagt Sag mod Sælgerne, idet vi forbeholder os den i tidligere Skrivelse af 3. ds. hævdede Ret til Skadeserstatning.“

Undertegnet: N. Petersen. Carl Nielsen.

Men Folkebankens svar lod vente på sig.

Til det første kreditormøde, der fandt sted den 20. august i Aabenraa, blev „Modersmaalet“s direktion anmodet om at få samlet så mange fuldmagter fra kreditorer i Haderslev som muligt. Med megen ihærdighed tilvejebragtes disse på en eftermiddag, og efter at sagfører Dänhardtts stedfortræder havde attesteret dem, overgaves de til redaktør M. C. Mathiesen, for at han, den mand, som prøjserne gennem Bjørnshauge havde tvunget bort fra „Dannevirke“, på mødet i Aabenraa kunne lægge disse fordringer i vægtskålen mod det gamle danske blads fortyskning.

På mødet nedlagde den midlertidige konkursforvalter, Sønnichsen, sit hverv, og fhv. hotelejer Butzbach, Aabenraa, valgtes i hans sted.

Det nye kreditorudvalg, hvori også Folkebankens sagfører, justitsråd Müller, trods stærk modstand fra en vis side, var blevet indvalgt, vedtog at udskifte „Dannevirke“ af boet, godkende salget af bladet, trykkeriet og ejendommen til „Modersmaalet“ og fremskynde overdragelsen til køberen. Men nogen tid senere gjorde konkursforvalter Butzbach indsigelse mod denne beslutning.

Forgæves sendte man fra „Modersmaalet“ dagligt bud på postkontoret for at spørge, om der fra konkursforvalteren var kommet anmeldelse af bladene og fået det svar, at så snart konkursforvalteren havde anmeldt „Modersmaalet“ som ejer, skulle det blive meddelt direktionen.

Den 13. september afholdtes et nyt kreditormøde på amtsretten i Aabenraa. Modstanderne havde gjort indsigelse mod justitsråd Müllers valg til kreditorudvalget, nu ville man have ham fjernet og erstattet med v. Lachmann, Bjørnshauges intime ven, i håb om at få salget af „Dannevirke“ til „Modersmaalet“ omstødt.

Der var mødt en snes kreditorer repræsenterende henimod 200.000 mark, hvoraf Folkebanken kunne tegne sig for over halvdelen. Denne bankens stærke stilling prøvede man fra modstandernes side at svække ved at få det beløb, for hvilket „Dannevirke“ var blevet solgt, skudt ud, men det lykkedes ikke, og ligeså lidt held havde man med at få justitsråd Müller fjernet.

To dage senere, lørdag den 15. september, tog fru Wildenradt-Krabbe afsked med det lille antal holdere, „Dannevirke“ endnu havde, i en ikke videre fremtrædende notits under Haderslev. Hun var nødt til det, trykkeripersonalet havde i tre uger ikke fået løn og nægtede at fortsætte. Fallitboet havde beslagnagt forretningsbøgerne og konkursforvalteren nægtede at betale for videre drift af bladet.

Men „vi vil som Fugl Phønix atter stige nygenfødte frem til den 1. Oktober i „Det gamle Dannevirke“,“ proklamerer fru, og sandt var det.

Skibbrogade nr. 25, dengang nummer 140 og en af de stateligste og største ejendomme i byen, var bleven købt og et nyt bogtrykkeri installeret i huset, det ventede kun på at blive taget i brug af fru v. Wildenradt-Krabbe. Det havde kostet mange penge, og man gætter sikkert ikke forkert ved at antage, at de 70.000 mark fra Berlin, som var blevet bevilliget til købet af „Dannevirke“, nu var anvendt i Skibbrogade.

Samtidig lod hun opslå og uddele — bl. a. ved tyskernes hjælp — store plakater med meddelelse om det nye blad; mærkværdig nok kunne Strackerjan samme dag på forsiden af „Grenzpost“, bringe plakats indhold, et bevis for, at der bestod en forbindelse mellem fru Wildenradt-Krabbes og Strackerjans kontorer.

Men dermed havde man fra tysk side ikke opgivet kampen om det rigtige „Dannevirke“, nu satte angrebet ind fra en ny kant.

Den følgende dag, søndag den 16. september, fandt der et krigsråd sted mellem Grenzposts redaktør Strackerjan, dets bogtrykker Schütze og dennes søn, journalist ved bladet. Man besluttede at sikre sig de nu „herreløse“ danske bladtitler „Dannevirke“ og „Freja“, der blev straks telegraferet en anmeldelse til posthuset, og for at være helt sikker, sendte man samtidig et brev.

Om mandagen meddeler fru v. Wildenradt-Krabbe postmesteren i Haderslev, at bladene „Dannevirke“ og „Freja“ var gået ind, og bad samtidig om at få bladenets konto gjort op og afsluttet, og samme formiddag møder Strackerjan-konsortiet op på postkontoret for at få de sidste formaliteter ved tilegnelsen af bladene i orden.

Da Strackerjans tyske „Folkebladet“ om eftermiddagen omdeles i Haderslev, kan man læse følgende:

„Under Iagttagelse af de bestaaende Bestemmelser for Postvæsnet har tre herværende Personer, som i Formiddags indgav Andragende derom, paa det herværende kejserlige Posthus hver for sig faaet *udelukkende Ret til at benytte de nu frigivne Avistitler* „Dannevirke“, „Freja“ og „Dannevirke-Freja“. Ingen af disse tre Personer har noget som helst at gøre med det nu udslettede „Dannevirke“ (Freja), med „Det gamle Dannevirke“ eller med Selskabet „Modersmaalet“. Beslutningen om denne Indførelse hos Postvæsnet har de fattet fuldstændig uafhængigt og helt uforberedt.

Dermed er altsaa Selskabet „Modersmaalet“ og dets Folk ligesaavel som alle andre Uberettigede udelukket fra at føre disse Navne, selv som Undertitler — —.“

Det sidste var det vigtigste for tyskerne, at få „Modersmaalet“ sat ud af spillet.

Men dermed var tragi-komedien ikke til ende. Den følgende dag, den 18. september, lader fru v. Wildenradt-Krabbe plakater flagre ud over by og egn med følgende tekst:

„Vi har herved Fornøjelsen at underrette det nu indgaaede „Dannevirke“s tidligere Læsere og „Det gamle Dannevirke“s allerede tegnede og fremtidige Abonnenter om, at vi allerede for flere Uger siden ved indgivet Ansøgning hos Amtsretten i Haderslev har

sikret os Retten

til Bladtitlerne „Dannevirke“ og „Freja“ for det Tilfælde, at disse Blade skulde ophøre at udkomme paa den hidtilværende Udgivers Forlag. Det beror saaledes paa en ren Misforstaaelse, naar de Herrer Schütze og Strackerjan tror at have erhvervet disse Titler for sig, og selvfølgelig vil vi nedlægge

retslig Protest

mod, at „Dannevirke“ og „Freja“ nogen Sinde udkommer paa disse Herrer Forlag.

Støttende os til Lovens klare Ord erklærer vi herved, at vi foruden „Det gamle Dannevirke“ har Ret til Bladtitrerne

„Dannevirke“ og „Freja“,

som vi eventuelt vil lade udkomme i en mindre Udgave.

Haderslev, den 18. September.

„Det gamle Dannevirke“s Redaktion.“

Det så jo meget dramatisk ud, men var kun skuespil. Redaktør Petersen har afgjort ret, når han skriver: „Et Sæmmenspil var ganske tydeligt, og Tyskerne undsaa sig ikke ved at anmelde Navnet, skønt de godt vidste, hvem der var Ejer. Men for at rense sig for den Mistanke, at hun skulde staa i Ledtog med Tyskerne, udsendte Fru Wildenradt-Krabbe sit Flyveblad.“ Man fortalte i byen, at Strackerjan og fru Wildenradt-Krabbe en tid lang mødtes ved samme bord i et tysk hotel.

Fra „Modersmaalet“ telegraferede man straks meddelelsen om det skete til „Folkebanken“, men denne så sig ikke foranlediget til at svare på, hvad der nu skulle gøres.

For ikke at forsømme noget, havde direktionen ladet postvæsnet vide, at „Modersmaalet“ ville fortsætte med udgivelsen af „Dannevirke“ og „Freja“ (udgaven for Aabenraa), men fik den besked, at Strackerjan aftenen i forvejen havde meddelt, at han agtede at udgive et blad med den ledige titel „Dannevirke“, Uwe Schütze havde anmeldt et blad med navnet „Freja“ og tillige anmeldte bogtrykker Schütze et blad med navnet „Dannevirke-Freja“.

At striden mellem Strackerjan-Schütze og fru Wildenradt-Krabbe havde været spilfægteri, fik man på „Modersmaalet“s redaktion bevis for, da Nis Jensen fra Branderup Mølle den 22. oktober sendte et nummer af „Freja“ udgivet af Strackerjan og Schütze.

Dagen efter lod Dähnhardt ved sin repræsentant i Flensborg, advokat Scheffer, ved landsretten nedlægges protest mod Strackerjans og Schützes tilegnelse af bladtitrerne „Dannevirke“ og „Freja“. — Men tilbage til konkursboet.

Den 18. september havde konkursforvalter Butzbach og Vilhelm Mussmann, der også var medlem af kreditorudvalget, været i amtsretten i Haderslev for at slette Bjørnshauges navn i firmaregistret. Amtdommeren nægtede dette uden dyrlægens udtrykkelige samtykke. Ligeledes havde de to mænd været hos fru Wildenradt-Krabbe for at få udleveret listerne på bladets postabonnenter, men hun nægtede atter at aflevere dem.

N. Petersen fortæller videre: „Dagen efter, den 19. September, indsendte vi gennem vor Sagfører en Protest til Postvæsnet mod, at Strackerjan og Schütze eller nogen anden gennem Posten udsendte Blade med Navnene „Dannevirke“ og „Freja“. Haderslev Postkontor svarede Dagen efter og bad om at faa vore Kontrakter, nemlig den mellem „Folkebanken“ og Dyrslæge Bjørnshauge, og den mellem os og „Folkebanken“, da det hele skulde sendes til Overpostdirektionen i Kiel. Vore Akter kom tilbage herfra den 29. September --- uden Svar. Jeg gik ud til Postdirektøren og fik den Besked, at Postvæsnet forbeholdt sig sin Afgørelse i Sagen, til Retten havde afgivet sin Kendelse.

Aktieselskabet blev saa atter sammenkaldt. Paa dette Møde var der stærk Stemning for at lade Folkebanken vide, at vi ikke vilde staa ved Handelen. Her fortjener J. H. Schmidt stor Paaskønnelse for, at det ikke kom til et Brud mellem „Folkebanken“ og Aktieselskabet. Det vedtoges at indkalde til en Generalforsamling den 15. Oktober paa Skulderbladet“.

Den 25. september afholdtes et nyt kreditormøde i Aabenraa. Tyskerne ville stadig ikke anerkende salget af „Dannevirke“, til trods for, at dette for længst var afsluttet fuldkommen lovformeligt. Alle kneb blev brugt, således nægtede amtsdommeren at anerkende 80.000 mark af Folkebankens fordringer som berettiget til at komme i betragtning ved afstemningen, medens en fordring på 17.000 mark fra fru Wildenradt-Krabbe som skadeserstantning anerkendtes, til trods for at fruens lovformelige kontrakt med „Dannevirke“ lød på et halvt års opsigelse. Også en fordring på et par tusind mark fra v. Lachmann for „ydet tjeneste“ blev anerkendt. Men trods alle kneb tabte tyskerne også denne dag. Der var mødt repræsentanter for fordringer til en samlet sum af 100.000 mark, og af dem stemte næsten 60.000 mark for salget. Efter dette samledes kreditorudvalget og vedtog enstemmigt, at „Dannevirke“ hurtigst muligt skulle overdrages til aktieselskabet „Modersmaalet“. Man besluttede, at konkursforvalteren, legitimeret af amtsretten i Aabenraa som den, der under Bjørnshauges konkurs ene var berettiget til at råde over bladet, ufortøvet skulle nedlægge retslig indsigelse imod fru v. Wildenradt-Krabbes standsning af „Dannevirke“ og „Freja“ og annullere hendes anmeldelser til posthuset samt drage omsorg for, at bladet med alt tilbehør hurtigst muligt blev overgivet til „Modersmaalet“.

Torsdag den 27. september mødte Mussmann på „Modersmaalet“'s kontor og ville aflevere postlisterne, men da det var tre dage før kvartallets slutning, havde de ingen værdi for køberen. Dagen efter kom Mussmann igen sammen med konkursforvalteren for at aflevere listerne; da de imidlertid ikke medbragte noget bevis for, at postvæsnet ville an-

erkende „Modersmaalet“ som rette ejer af „Dannevirke“ og „Freja“, var tilbudet værdiløst.

Redaktør N. Petersen fortæller videre: „Da der samtidig indløb Svar paa en Henvendelse til „Folkebanken“, hvori Justitsraad Müller atter betonedede, at han ikke vilde have mere med Sagen at bestille, da alt var overleveret, foreslog Advokat Dähnhardt et personligt Møde mellem Bankbestyrelsen, Aktieselskabets Direktion og de to Advokater. Mødet fandt Sted i Flensborg den 6. Oktober.

Under Mødet hævdede Justitsraad Müller, at „Modersmaalet“ selv var Skyld i, at Bladene var gledet det ud af Hænderne. De burde have rettet sig efter hans Raad og gjort det paa hans An- og Tilsvær (hvad han ikke havde sagt den Gang). Da vi var inde i Ejendommen den 20. Juli om Aftenen, burde vi være bleven der. „Folkebanken“ havde opfyldt sine Forpligtelser. Han imødegikkes af Advokat Dähnhardt, og begge blev ved deres Anskuelse. Sluttelig enedes Sagførererne om at arbejde Haand i Haand, og da det maatte være „Modersmaalet“ som Ejer, der kunde og skulde klage, besluttedes det at indsende en Besværing over Postkontoret i Haderslev til Overpostdirektionen i Kiel samt en Protest mod Udgivelsen fra anden Side. Sagfører Dähnhardt rejste Søndagen den 7. Oktober til Aabenraa for at faa Konkursudvalgets Beslutning samt andre Akter. Besværingen indsendtes til Kiel den 13. Oktober, og den 16. Oktober fik Advokaten Meddelelse om, at den var indgaaet. Henimod Aften den 11. Oktober, da jeg vendte tilbage til Kontoret, havde afdøde Redaktør, cand. mag. Bjørnshauges 10 Aar gamle Søn været og meddelt fra hans Moder, Enkefru Bjørnshauge, der boede i „Dannevirke“s Ejendom paa Klostret, at Fru Wildenradt og Dyrlæge Bjørnshauges Husholderske, Frøken Boysen fra Aabenraa, var oppe paa Kontoret for at fragte de gamle Aargange af „Dannevirke“ — „Freja“ og Arkivet bort! Jeg forespurgte hos Sagfører Dähnhardt, hvad her var at gøre: „Gaa op og jag dem bort!“ var Svaret. — „Ja, men de har Nøglerne til Kontor og Trykkeri endnu; de er ikke afleverede!“ „Gaa saa op til Amtsdommer Rissom, der nu ved Sekstiden er paa Kontoret, og faa ham til at give Retsbefaling til at forbyde det.“

Boghandler Nielsen og jeg gik saa op i Amtsret I og fik en Samtale med Amtsdommer Rissom, der nægtede at have med Sagen at gøre, eftersom Fru Wildenradt havde Beboelsesret i Huset, og det endnu var uafgjort, hvorvidt Salget af Bladet var gyldigt. Endvidere antog han, at Bøgerne hørte til Firmaet, og dette kunde kun slettes efter Begæring af Bjørnshauge og Konkursforvalteren i Fællesskab.

Efter dette Kup den 13. Oktober indfandt Gaardejer Mussmann sig paa Konkursudvalgets Vegne paa „Modersmaalet“s Kontor og udleverede ti Nøgler fra Fru Wildenradt til Ejendommen paa Klostret, som

Aktieselskabet havde købt den 20. Juli. Samtidig meddelte han, at der endnu var Nøgler i Aabenraa hos Bjørnshauge, som Konkursforvalteren havde lovet at skaffe til Veje.

Mandag den 15. Oktober afholdtes saa som fastsat en Generalforsamling paa „Skulderbladet“. Her blev Købet af Bladene fortsat godkendt, og Direktionen fik Bemyndigelse til at skaffe Selskabet Retten til de gamle danske Blade selv ad Proces-Vejen.

Torsdag den 16. Oktober begav Boghandler Nielsen og jeg os ned til Politikontoret og angav paa „Modersmaalet“s Vegne Fru Wildenradt og Frøken Boysen for uberettiget at være gaaede ind i Aktieselskabets Ejendom og derfra havde bortskaffet Sager, som var Selskabets Ejendom, samt forlangte de to Damer tiltalt for Brud paa Husfreden og Tilnærmelse af Ting, der ikke tilhørte dem.

Paa denne Klage indløb der Svar den 3. November fra Statsadvokatur i Flensborg, undertegnet af første Statsadvokat Ziegner, hvori han nægtede at anlægge Sag mod de to Damer. De havde ikke vidst, at de gjorde sig skyldig i noget ulovligt. Fru Krabbe havde Beboelsesret i Huset, Frøken Boysen handlede paa Bjørnshauges Vegne, og desuden var det et endnu uafgjort Spørgsmaal, hvem Bladene tilhørte.

Ved Hjælp af den Nøgle, som Konkursforvalter Butzbach havde faaet af Dyrlæggen, gik Hr. Butzbach og Mussmann ind i Ejendommen den 17. Oktober og borttog en Bog, som Hr. Butzbach antog hørte til Konkursboet.

Da Bestyrelsen for Aktieselskabet nu var ked af dette Løberi i Selskabets Ejendom, gik Boghandler Nielsen og jeg om Aftenen i Mørkningen den 19. Oktober ud til Hr. Mussmann og forlangte den tilbageblevne Nøgle af ham; men han nægtede at aflevere den, før han havde faaet Ordre fra Konkursforvalteren.

For at høre, hvilken Mening Folkebankens Bestyrelse havde om Sagen angaaende Overdragelsen af Bladene til Aktieselskabet, rejste Kommissionær Schmidt og jeg den 20. Oktober til Aabenraa, hvor vi i Folkebankens Lokale traf sammen med Medlemmer af Bestyrelsen og Tilsynsraadet samt Konsul Amorsen af Haderslev. Resultatet af Forhandlingerne blev, at de Herrer i Aabenraa nægtede at udtale sig om Sagen, hvorvidt de ansaa Bladet for udleveret eller ej, dog udtalte de atter, at det burde undgaas, at Folkebanken og Aktieselskabet „Modersmaalet“ kom i Proces. Paa Vejen til Aabenraa i Rødekro talte vi med Konkursforvalter Butzbach. Da han hørte, at Mussmann endnu ikke havde udleveret de to Nøgler, som han havde overdraget ham til Udlevering, udbrød han: „Er ist ja wohl verrückt, der Kerl!“ og lovede at skrive til ham.

Dagen efter, den 21. Oktober, indfandt Hr. Mussmann sig paa „Modersmaalet“s Kontor og afleverede de to sidste Nøgler, som Dyrnlæge Bjørnshauge havde haft. Altsaa først nu, den 21. Oktober, tre Maaneder efter Salget, var Køberne uindskrænket Herre i deres den 20. Juli købte Ejendom.“

Men da forholdet til Folkebanken langtfra var afklaret, tog man ikke gården på Klostret i besiddelse.

„Den 3. November fik „Modersmaalet“ Afslag fra Overpostdirektionen i Kiel. Svaret lød paa, at Postvæsnet i Haderslev havde haft Lov til at tildele de Herrer Strackerjan og Schütze Ret til at udgive Bladene, da de havde været herreløse. Hvorvidt Fru Wildenradt havde haft Bemyndigelse til at afmelde Bladene som ophørte, var det ikke Overpostdirektionens, men Rettens Sag at afgive Skøn over.

Denne Sag kom til Forhandling Onsdagen den 12. December 1900 ved Landsrettens Civilkammer i Flensborg, men udsattes adskillige Gange for at tilkalde og afhøre Vidner. Efter 8 Terminer faldt Dommen den 13. Juli 1901 og gik ud paa, at det forbødes de Herrer Strackerjan og Schütze at udgive Blade med Titlerne „Dannevirke“ og „Freja“ eller „Dannevirke-Freja“, hver Overtrædelse straffedes med en Bøde paa 50 Mark. Desuden paalagdes de indklagede Sagens Omkostninger.“

På „Modersmaalet“s generalforsamling den 22. marts 1902 skulle et af de tre direktørers mandat stilles til rådighed. Ved lodtrækning blev det Carl Nielsen. Da han nægtede at tage mod genvalg, blev redaktør M. C. Mathiesen valgt i hans sted.

Det havde været to enerverende år, de havde krævet mod, udholdenhed — og megen tid. „Hvis J. H. Schmidt og Carl Nielsen ikke trofast havde støttet mig — især under den kritiske Tid ved Handelen og Processen om „Dannevirke“, vilde dette Blad ikke være blevet reddet fra Prøjsernes Klør,“ skriver den tredje direktør, N. Petersen. Efter en lang og sejt kamp var de første sejre vundet. Hus og trykkeri på Klostret var nu „Modersmaalet“s ejendom.

Den 4. juli 1902 skriver bladets direktion til Folkebanken i Aabenraa, at man nu havde besluttet at tage ejedommen og maskinerne på Klostret i brug, da den endelige afgørelse af „Dannevirke“-sagen (det drejede sig nu kun om bladtitlerne) var skudt længere ud i fremtiden.

I løbe af efteråret flyttede „Modersmaalet“ sit trykkeri fra Nørregade op på Klostret.

„Det saa frygtelig forfalden ud efter at have staaet urørt i to Aar,“ fortæller N. Petersen. „Støv og Snavs laa i Lag, Maskinerne var rustede, Haven laa i et Vildnis, og Bygningen trængte til Istandsættelse alle Vegne — men Redaktionen og Direktionen gik paa med Fortrøstning.“

Men kampen om bladtitlerne „Dannevirke“ og „Freja“ var også vundet. Den 13. juli året før var disse blevet frakendt de tyske ransmænd ved landsretten i Flensborg, men sagen blev af de anklagede slæbt videre gennem overlandsretten i Kiel til rigsretten i Leipzig med det magre resultat, at sagsomkostningerne ved den sidste domstol fordeltes med $\frac{3}{4}$ til de anklagede og $\frac{1}{4}$ til klageren. Dog først den 17. januar 1903 kan „Modersmaalet“ på sin forside forkynde, at bladene „Dannevirke“ og „Freja“ nu kan bestilles ved postvæsnet.

Carl Niensens udtræden af „Modersmaalet“s direktion betød dog ikke, at han forlod arbejdet og ansvaret for den danske presse i Haderslev, vi finder i den kommende tid gentagende hans navn blandt de danske nord-slesvigere, der gik i kaution for aktieselskabets gæld, og i perioder var han bladets revisor.

Som vi har set, havde N. Petersen og Carl Nielsen allerede i begyndelsen af august 1900 på „Modersmaalet“s vegne rejst erstatningskrav mod Folkebanken i Aabenraa, og på aktieselskabets fællesmøde den 9. august havde de fået bemyndigelse til om nødvendigt at anlægge sag mod Folkebanken.

I begyndelsen af 1903 syntes vejen til domstolen at være den eneste mulige.

Da greb Julius Nielsen og S. Amorsen ind, de sendte den 6. marts de stridende parter hver et brev, i hvilket de indtrængende advarede imod at lade det komme til en retsopgørelse mellem Folkebanken og „Modersmaalet“, „det vilde være den største Skandale, der endnu er passeret iblandt os og medføre ubodelig Skade for vor Sag — en saadan Proces vil i heldigste Tilfælde medføre en hel Masse Omkostninger, som kan og bør spares,“ skriver de. „Undertegnede, uden hvis Medvirken ved Salget af „Dannevirke“, denne vor gamle Fane nu vilde have været paa tyske Hænder — —, stille derfor følgende Forslag: Stridsspørgsmaalet — — overgives til endelig Afgørelse af en Voldgiftsret, bestaaende af fem Medlemmer, hvoraf hver af Parterne vælger to Medlemmer og disse fire Medlemmer selv vælge det femte Medlem.“

„Modersmaalet“ og Folkebanken accepterede dette forslag. Men det blev et hårdt arbejde for voldgiftsretten at nå et forligsgrundlag. Mændene, der var valgt i den første voldgiftsret, måtte give op, men langt om længe lykkedes det dog. Midt på sommeren 1903 var sagen bragt i orden.

Den 10. juli 1903 skriver redaktør Nis Petersen til Folkebanken og ønsker til lykke med forliget — „det kunde have været afgjort for længe siden, dersom der ikke havde været Misforstaaelser fra begge Sider —. Flertallet af os er, saa vidt jeg kan skønne, tilfredse med, at det af Hen-

syn til den danske Sag ikke kommer til offentlig Proces mellem de to Selskaber, hvor ansete danske Mænds Vidnesbyrd vilde komme til at staa stik over for hinanden —.“

Først den 5. maj 1906 endte „Modersmaalet“s sidste retssag, anklagen mod redaktør Strackerjan og familien Schütze med krav om skadeserstatning fordi de havde tilegnet sig bladtitlerne „Dannevirke“ og „Freja“. Den blev vundet af „Modersmaalet“, og ransmændene måtte af med en erstatning på 3000 mark samt 4 pct. renter fra 17. januar 1903.

Hen på sommeren 1903 var fru von Wildenradt-Krabbes saga i Nord-slesvig ude. Lørdag den 8. august, midt i et kvartal, tager hun for stedse afsked med sine læsere i „Det gamle Dannevirke“ i en vrøvlet spidsartikel. „Diversionserne i den snævre Forstand har modnet den Beslutning hos mig at indstille „Det gamle Dannevirke“ og foreløbigt lade vort Parti[?] gro i Stilhed — —,“ skriver hun. Hvorfor dette pludselige opbrud? Er grunden at søge bag disse linier i afskedsartiklen: „Naar jeg i Dag siger mine Venner — og mine Fjender forresten med — Farvel, er det paa Grund af Forhold inden for vor egen Gruppe, som ikke angaar Offentligheden —.“

Der var så småt ved at gå skred i hendes gode ven, pastor Jacobsens mange tvivlsomme affærer, og en fornærmelsessag, i hvilken det for fru Wildenradt-Krabbe kom an på at bevise, at hendes blad ikke blev støttet af prøjserne, var endnu ikke afgjort ved retten.

Med hendes bortrejse var en af de mest snavsede affærer i Nordslesvig endt med tyskernes nederlag. En tysk avis påstod, at affæren havde kostet det prøjsiske hemmelige fond 80.000 til 100.000 mark.

„Journalistisk Talent medbragte Fruen ikke til sin Gerning. „Det gamle Dannevirke“ var redigeret saa talentløst som vel tænkeligt,“ skriver „Samfundet“. — „Hun havde kun sit Had til Danskhedens Førere at øse af.“

„De kom støvlende 7 Mand høj i Klostergade,“ havde hun hånende skrevet om „Modersmaalet“s mænd, men det havde nu vist sig, at disse danske borgere stod mere fast i deres solide støvler på Haderslevs brosten end den adelige dame i sine lette pariserko.

DEN BLÅ SANGBOG

KAMPEN OM BLADET „Dannevirke“ var endnu ikke endelig afsluttet, da et nyt tysk angreb på dansk åndsliv i Sønderjylland satte ind og trak boghandleren i Nørregade med ind i stridighederne. Det var retsforfølgelserne mod „den blå sangbog“.

I midten af 1880'erne var tyskerne for alvor begyndt at bekæmpe den danske sang i grænselandet. De havde gravet en gammel lov frem af fortiden, en forordning, som den midlertidige tyske civilkommissær for hertugdømmet Slesvig havde udstedt den 12. juli 1865; den havde følgende ordlyd: „Afsyngelsen af danske sange, for så vidt samme er af fornærmelig eller ophidsende indhold i national henseende, forbydes indtil videre i hertugdømmet Slesvig.“

„Indtil videre“ mente man, kunne kun betyde, at denne forordning var bleven ophævet ved den prøjsiske forfatnings indførelse i Sønderjylland i 1867, hvis artikel 27 tilsikrer befolkningen „fri meningsytring“. Faktum var da også, at forordningen af 1865 ikke var bleven anvendt i henved en snes år. — Men det skulle snart vise sig, at de prøjsiske domstole, med en enkelt undtagelse, nu havde en anden opfattelse.

Af de mange retssager, som begyndte at hjemsege de syngende sønderjyder, skal her fremdrages en fra Aabenraa, da man næsten kan påstå, at den blev skoledannende og inspirerende for ihærdige altysskere og domstole i Nordslesvig i den kommende tid.

I Aabenraa fejrede guldsmed Rohdes datter Ida om aftenen den 16. juli 1884 sin fødselsdag sammen med 15 veninder i sit hjem i Storegade. Det var en varm dag, og vinduerne ud mod gaden stod åbne. Som danske sønderjyder plejer van, når de mødes i et muntert lag, sang også disse glade piger af hjertens lyst. De sang bl. a. „Vift stolt paa Kodans Bølge“ og „I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag“.

Men udenfor i gaden standsede en bedugget tysk markedskræmmer og begyndte at råbe og true op mod vinduerne, hvorfra den danske sang tonkede ud i sommeraftenen. Kræmmeren vedblev at lave larm, på tysk råbte han, at han som tysk statsborger kunne forlange, at man holdt op med at synge dansk, han kunne forbyde det! Kræmmerens spektakkel lokkede snart en del mennesker til, tre i opløbet begyndte at synge med, men nu kom Unteroffizier Pockendorf ud fra nabohuset, hvor der var vagtstation, med to mand, først råbte han op til pigerne, at de skulle holde op med at synge, men da det ikke frugtede, gik han med sin patrouille ind i huset, og så blev der stille.

Alle 16 piger blev anklaget og stævnet for amtsretten i Aabenraa, der kendte dem skyldig og idømte dem hver en pengebøde. Men sagen gik videre til landsretten i Flensborg, der frikendte dem, da denne domstol gik ud fra, at forordningen af 1865 ikke var retsgyldig mere. Mod denne frifindelse indgav statsadvokaten imidlertid revisionsbegæring, og landsrettens dom gik til kammerretten i Berlin til prøvelse. Denne høje domstol kuldcastede frifindelsen, idet den hævdede, at forordningen fra 1865 endnu stod ved magt. Sagen blev derpå sendt tilbage til overlandsretten i Kiel til ny pådømmelse. Her kom sagen til forhandling den 1. juli 1885, og den aabenraaske amtsrets kendelse „skyldig“ blev stadfæstet. Så gik sagen tilbage til kammerretten i Berlin. Medens denne domstol ved statsadvokatens tidligere indgivne revisionsandragende kun skulle prøve, om forordningen af 1865 endnu var retsgyldig, så skulle kammerretten nu afgøre, om de afsungne sange var af ophidsende indhold, da det kun var mod slige sange, at den ovennævnte forordning rejste forbud. Kammerretten kendte imidlertid overlandsrettens dom for korrekt. De aabenraaske piger var altså kendt skyldig af Tysklands højesteret.

Hermed var vejen banet for en grundig forfølgelse af syngende danske sønderjyder. Nu vidste man sig ikke længere sikker noget sted, end ikke i ens egne stuer. Overalt lurede gendarmen, politi og stikkere. Således blev Mads Kjær fra Københoved udvist af landet, ikke fordi han havde sunget danske sange, men fordi han ved et bryllup havde siddet og hørt på en dansk sang. Han havde endda aftjent sin værnepligt i den tyske hær, så han kunne ikke andet end tro, at han havde fuldgyldig borgerret i staten.

Flere og flere af „den blaa Sangbog“s sange blev stemplet som ophidsende. Møder blev lukket og deltagere idømt pengebøder, det samme skete med deltagere i private fester og sammenkomster, når man sang disse sange.

For at undgå disse ubehageligheder, havde sangbogens udgiver i bogen for 1899 mærket „de af Sangene, der enten ved Dom eller administrativt af Myndighederne er blevne ansete som ikke tilladte i Henhold til Politiforordningen af 1865 — med tre stjerner —. Men iøvrigt,“ skrives videre i bogens efterord, „finder Udgiverne det formålstjenligt at henstille især til Lederne af og Deltagerne i alle offentlige Forsamlinger herhjemme, at de ville iagttage den fornødne Varsomhed ved Valget af de Sange, som synges.“

Der var 24 sange mærket med tre stjerner i bogen. Men det viste sig snart at være alt for lidt.

En af de mange anklager var af redaktør Jessen bleven indanket for landsretten i Flensborg. Ved et vælgermøde i Nybøl på Sundeved havde man sunget „Høje Nord, Friheds Hjem“. Ved sangens sidste linier:

“— og i munde
læg os ordet, som er dåd!”

blev mødets deltagere virkelig vidner til en „dåd“, da trådte nemlig den stedlige gendarm frem og anmodede mødets ordstyrer om at opløse forsamlingen.

Overfor landsretten gjorde Jessen den 19. oktober gældende, at sangen „Høje Nord“ var fuldkommen uangribelig i politisk henseende, men retten belærte ham om, at en sang kan oprindeligt i digterens, lærerens eller sangerens mening være helt uangribelig, men kan ved et eller andet ydre tilfælde eller ved en anden udtydning af enkelte udtryk, uden at der forandres noget som helst ved ordlyden, få et helt nyt indhold, så at den nu bliver en national kampsang. Også slige i betydning forandrede sange forbydes i forordningen af 12. juli 1865, da det ikke kan komme an på, hvad digteren kan have ment, men hvad de, som synger sangen, vil udtrykke. —

Jessen kunne med rette, da han den 2. marts 1904 drog sagen frem i den tyske rigsdag, sige, at efter en sådan fortolkning kan jo alt muligt forbydes og straffes, så kunne man også, sagde Jessen — under de tyske tingmænds munterhed — i Luthers salme „Vor Gud han er saa fast en Borg“, ved ordene:

„Og myldred' djævla frem på jord
og os opluge vilde,
vi frygte dog ej fare stor,
de deres trusler spille —.“

sige: når danskerne synger om djævla, så mener de naturligvis prøjserne, og når det i det sidste vers af samme salme hedder:

„Det ord de vel skal lade stå
og dertil utak have —“

tænker danskerne selvfølgelig på bestemmelsen i Pragfredens paragraf 5, ifølge hvilken de skulle tilbagegives til Danmark, og så kunne man forbyde denne salme.

Ved samme lejlighed gjorde Jessen den tyske rigsdag bekendt med den forfulgte Hostrupske studentsang fra Krisianiamødet i 1869 „Høje Nord“. For ret tydelig at vise domstolenes uretfærdighed oplæste han sangen i tysk oversættelse. Samtidig kunne han oplyse rigsdagen om, at selv en så uskyldig sang som „Jeg er en simpel bondemand“ stod på den sorte liste i Nordslesvig. Denne sang synges meget i tysk oversættelse i tyske Good-Templar-loger, der straffes den ikke. Den straffes heller ikke, når den på dansk synges i Nordslesvig af dansktalende tysksindede. Når den derimod bliver sunget ved danske møder, så straffes den! Og ikke alene ved offentlige møder — nej, gendarmer går og lytter og færdes omkring huse, hvor der holdes bryllupper og andre private festligheder, for at erfare, om der ikke synges en sang, for hvilken sangerne senere kan straffes. Alene for visen „Jeg er en simpel bondemand“ står for øjeblikket 14 personer, mænd og kvinder, i Aabenraa under anklage.

Men den dansk-tyske kulturkamp skærpedes yderligere ved, at prøjserne foruden forordningen af 1865 mod *afsyngelsen* af „nationalt ophidsende“ danske sange nu også opgravede en forordning af 28. august 1866, der lød således:

„I henhold til kundgørelsen af 12. juli f. å. forbydes herved også *afsætningen* (der Vertrieb) af danske viser („Lieder“), for så vidt disse er af fornærmelig eller ophidsende indhold i politisk henseende, for her-tugdøment Slesvig under en politibøde af indtil 100 mark.“

Den 6. maj 1905 — på den prøjsiske kronprins' fødselsdag — overraskedes man i Nordslesvig ved efterretningen om, at „den blå sangbog“ var blevet beslaglagt hos danske boghandlere i Haderslev, Rødding, Toftlund og Sønderborg, og den 12. maj kan „Modersmaalet“ meddele, at „i Gaar var Politiet paa Færde for at beslaglægge den farlige „blaa Sangbog“ i Aabenraa. Hos Fabrikant Andresen fandtes der ingen. Imidlertid opdagedes paa „Folkehjem“ en Snes Eksemplarer for 1881 med tilhørende Tillæg. Derimod var Udbyttet lig Nul i „Hejmdal“s Trykkeri, og hos Boghandler Sørensen var alt udsolgt. Sagen er den, at Oplaget er saa godt som brugt. Et nyt skulde derfor trykkes i Sommerens Løb. Det

faar nu vente, indtil Politiet har faaet gamle Oplag grundigt granskede.“

Den 25. maj klokken 11 formiddag stod boghandler Carl Nielsen for Haderslev nævningeret* anklaget for at have solgt „den blå sangbog.“

Rettens formand, assessor Harms, indledte med at sige, at han ikke var klar over, om man var istand til at forhandle sagen den dag. „Jeg er ikke selv det danske Sprog mægtig. Det maa først fastslaas, om Bogen indeholder ophidsende Sange.“

Amtsadvokaten, magistratssekretær Lorenzen: „Det er jo muligt, at hr. Nielsen indrømmer, at Sangene er ophidsende.“

Formanden til Carl Nielsen: „Der gives jo her i Nordslesvig en del Sange, som er ophidsende. Indrømmer De, at Sangbogen indeholder den Slags Sange?“

Nielsen: „Nej!“

Formanden: „Saa maa Sagen udsættes. Jeg foreslaar, at Professor, Dr. Schrøder ved Latinskolen tilkaldes som sagkyndig Tolk til næste Termin.“

Det næste retsmøde fandt sted for samme domstol. Foruden Carl Nielsen var ogsaa hans kollega, boghandler Christensen, mødt.

Her protesterede Carl Nielsen mod retsplejen i denne sag, han sagde: „Anklagen henholder sig til Forordningen af 28. August 1866. Jeg bestrider denne Bestemmelses Gyldighed og henviser til den tyske Presselov af Maj 1874, der ene og alene er gyldig Lov i den Slags Sager. Hvad vilde det føre til, hvis vi blev dømt i Overensstemmelse med Anklagen! Det vilde da ikke være muligt at sælge Bjørnsons Værker, hverken paa Norsk eller Tysk. De indeholder jo ogsaa den som ophidsende betegnede Sang: „Jeg vil væрге mit Land“. Jeg har medbragt Bøgerne for at fremlægge dem for Retten. Her er Sangen „Jeg vil væрге mit Land“ i en tysk Oversættelse af Bjørnsons Fortællinger.“

Formanden: Har De ikke vidst, at Sangene var ophidsende?

Nielsen: Jeg har vidst, at der gaves Sange, som ikke maatte synges.

Boghandler Christensen: Jeg henholder mig til de samme Grunde, som Hr. Nielsen har fremført, og skal desuden bemærke, at vi i Aaringer har kunnet sælge Bogen. Jeg har aldrig vidst, at det ikke var tiladt. Desuden har jeg ikke solgt noget Eksemplar af Bogen i 1905.“

Sagen blev atter udsat, for at den som sagkyndig tolk tilkaldte professor Schrøder kunne sætte sig grundig ind i de farlige sange.

Imidlertid var der to dage før, den 23. maj, sket det, at bisidderretten i Sønderborg havde frikendt boghandler Johs. Moldt, der var anklaget for samme forbrydelse. Her havde endda den for sine hæslige angreb på forældreretten berygtede dr. Hahn siddet i dommersædet.

* Nævningeret og bisidderret er to benævnelser for samme domstol.

Amtsadvokaten indankede dommen, men den 8. september fik Moldt meddelelse fra landsretten i Flensborg, at indankningen var taget tilbage af det offentlige.

Nu skulle man have troet, at de andre domstole havde fulgt vinket fra overretten og standset sagerne i de andre byer, men det skete ikke. I Aabenraa idømte bisidderretten M. Andresen den 13. september 50 mark i bøde for at have udbredt sangbogen, og den næste dag sattes retten i Haderslev.

Med ganske få udeladelser gengives i det følgende redaktør Nicolaj Svendsens referat af retsforhandlingerne, der „er saa nøjagtigt, som det har været os muligt at skrive det, ikke mindst af Hensyn til Forhandlingernes historiske Betydning:

Haderslev Nævningeret forhandlede i halvfjerde Time i Sagen mod „den blaa Sangbog“. Der har flere Gange været ansat Termin; men den er bleven udsat, til Dels af ubekendte Grunde. De anklagede Boghandlere, de Herrer Nielsen og Christensen, delte jo Skæbne med deres Kollegaer i andre nordslesvigske Byer med Hensyn til Klagens Grundlag, og da Sagen var taget tilbage i Sønderborg af selve Statsadvokatens Repræsentant, havde man paa Forhaand nogen Grund til at vente, at det heller ikke de andre Steder vilde komme til Domfældelse. Men Forhandlingen i Gaar i Haderslev gav en anden Erfaring.

Denne Dom, som Underretten i Haderslev fældede i Sagen, vil netop i denne Tid, da Forholdet mellem Danmark og Tyskland drøftes, og de nordslesvigske Myndigheders Færd drages med ind i Diskussionen, vække den allerstørste Opsigt, og Sagen har derfor Betydning langt ud over Nordslesvigs Grænser.

Som Formand fungerede en ung Assessor ved Navn Harms, der ikke kan Dansk. Hans Meddommere var en Købmand fra Haderslev og en Landmand fra Hovst. Som offentlig Anklager optraadte Borgmester, Dr. Schindelhauer, der er en for et Par Aar siden tilflyttet Embedsmand, mens Latinskoleprofessor Nis Schröder var tilkaldt som Sagkyndig.

Som Vidner mødte to haderslevske Politibetjente og en Kontormedhjælper fra Politikontoret. Disse tre Politifunktionærer havde for flere Maaneder siden foretaget Sangbogens Beslaglæggelse, henholdsvis købt et Eksemplar af Bogen hos Hr. Nielsen.

Borgmesteren til de to Anklagede: Vidste De ikke, at Bogen indeholdt forbudte Sange?

Nielsen: Jeg vidste nok, at det ikke var tilladt at synge en Del af dem offentligt.

Christensen: Men Bogen indeholder dog en Mængde andre gode Sange. Desuden er der udtrykkeligt i et Efterskrift advaret mod at synge de som „ophidsende“ betegnede Sange.

De Anklagede indrømmer forøvrigt, at de har haft Bogen til Fals i deres Boglade.

Den Sagkyndige Schröder oplyser, at han har oversat ca. 50 Sange skriftligt samt indsendt et udførligt Skøn over deres Indhold til Retten. Desuden har han gennemlæst hele Bogen for at bedømme den som Helhed.

En Bedømmelse af 48 nordiske Sange.

Professor Schröder havde aflagt Ed paa, at han vilde give en upartisk Oversættelse og Bedømmelse. Han placeredes paa en Stol foran Rettens Bord, og saa begyndte en ret ejendommelig Bedømmelse af de mange nordiske Sange. I det følgende skal enhver Sang nævnes for sig og anføres de Bemærkninger, den Sagkyndige, henholdsvis den offentlige Anklager, Dr. Schindelbauer fremkom med. De har ikke blot politisk, men ogsaa kulturhistorisk Interesse. Det Nummer, Sangen har i Bogen, er sat foran Sangens Navn, Digterens Navn er tilføjet af os, Oversætteren nævnte det kun i enkelte Tilfælde.

3. „Vort Modersmaal er dejligt“ (E. Lembcke).

Schröder: I denne Sang forekommer flere Ting, der er ophidsende. Der er Tale om „de Fremmede, de tænkte at volde hende Sorg“. Dermed er Tyskerne ment. Jeg veed ikke naar Sangen er digtet. I de fleste af disse Sange nedlægges der politiske Tanker, selv hvor det oprindelig ikke har været Digterens Mening. Det gælder selvfølgelig kun, naar de synges i Nordslesvig. Ved disse Tanker, der opstaar ved Ordene, indvirker de ophidsende paa Menneskene.

Betegnende i saa Henseende er en Bog af *Johan Ottosen* med 50 Billeder fra *Sønderjylland* af *Max Kleinsorg*. Ottosen taler om de danske Sangforeninger i Nordslesvig. Der samles de Danske. Han har selv overværet en Sammenkomst i en saadan Sangforening. Blandt de tolv Deltagere var 5—6, der havde været preussisk Soldat, men de var ikke paavirket deraf. For at undgaa Forfølgelse, undlod de at syngesange, der indeholdt Ordet „Danmark“. Men man mærkede alligevel, hvad der foregik i deres Hjerte. Saaledes, da de sang: „Jeg vil værges mit Land“ af Bjørnson, navnlig ved Ordene: „Denne Bostavn er vor“. Da gav man hinanden Haand.

Dette Eksempel viser, hvorledes disse Sange bliver misbrugte; thi der er virkelig prægtige („wunderschöne“) Sange i Bogen.

11. „Uffe hin Spage“ (Grundtvig).

Schröder skildrer det gamle Sagn om Uffes Kamp med Sakserne. Der staar bl. a.: „Nu Tyskerne begge laa døde som Sild“. Et saadant Udtryk virker ophidsende, og Digtet kan lade opstaa nedsættende Tanker om Tyskerne. Navnlig ved sidste Vers:

„Saa gik det ved Ejder i ældgammel Tid,
for lang er med Tysken vor Trætte,
og der immer saa, naar Lykken er blid,
med Tysken vi kommer til Rette.“

Dr. Schindelhauer: „Det er dog klart, at det virker ophidsende og øger Hadet.“

Boghandler *Carl Nielsen* bryder nu ind: Jeg har i sin Tid stillet Andragende om at faa Redaktør Svendsen tilkaldt som Sagkyndig, da jeg ikke er tilstrækkelig hjemme i Tysk til at følge Oversættelsen; men jeg har ikke engang faaet noget Svar. Derimod har Hr. Svendsen meddelt mig, at han er bleven forkastet. Nu mener jeg, at Hr. Professor Schröder staar paa et lige saa udpræget tysk Standpunkt, som Hr. Svendsen staar paa et udpræget dansk Standpunkt. Jeg andrager derfor paa at forkaste Professor Schröder som Sagkyndig.

Formanden oplyser, at Nielsens Andragende om at faa Svendsen tilkaldt, findes hos Akterne. Svendsen er ogsaa blevet stævnet, men senere forkastet.

Dr. Schindelhauer har nedlagt Indsigelse mod Svendsens Tilkaldelse; men Retten i Haderslev afviste Hr. Schindelhauers Indsigelse. Derimod tog Landsretten i Flensborg den til Følge — fordi Svendsen maatte anses som hildet ved personlig Interesse i Sagens Udfald.

Retten trak sig tilbage og raadslog om Sagen, men kom til det Resultat, at Forkastelsesandragendet mod Schröder var stillet for sent. Det skulde være sket før Forhandlingernes Begyndelse.

Naar Boghandler Nielsen stillede Forkastelsesandragendet mod Professor Schröder tænkte han nærmest paa, at Hr. Schröder er et meget virksomt og fremragende Medlem af „Den tyske Forening“.

Man fortsatte med Sang-Bedømmelsen.

14. „*I alle de Riger og Lande*“ (Ingemann).

Schröder: Sangen virker ophidsende ved Ordene: „de saa jeg var Holger Danske og ingen formummet Skælm“; thi Ordet „Dansk“ alene er tilstrækkeligt til at ophidse herovre.

29. „*Kong Kristian*“ (Ewald).

Schröder: Saa snart der her i Nordslesvig er Tale om Danske og Danmark, virker det ophidsende.

Dr. Schindelhauer: De, der synger sligt, maa jo føle sig som Kong Kristians Undersaatte.

Boghandler Christensen: Sangen handler jo dog om Kampen mellem Danmark og Sverrig i gammel Tid! Det veed dog enhver, der kender sangen.

Schröder: Ja, det veed De og jeg, som er mere dannede.

Christensen: Men der er dog udtrykkelig Tale om Gothen!

Schröder: Gotherne opfattes dog som Tyskernes Forfædre[!] — og det kommer jo an paa, hvad de syngende mener og tænker.

32. „*Vift stolt paa Kodans Bølge*“ (Ingemann).

Schröder: Det må virke ophidsende, naar den tyske Kejsers Under-saatter synger en saadan Sang om Dannebrog. Det indvirker paa Sindene her i Nordslesvig, hvor Hjertet er paavirket af den danske Tankegang.

37. „*Peder Hjort Lorenzen*“ — „*Nu har vi Ledet hængt til Rette*“ (C. Ploug).

Schröder: P. H. L. er født i Haderslev. Han var oprindelig Slesvig-Holstener, men gik senere over til den danske Lejr og var den første, der talte Dansk i Stændersalen. Af hvilken Grund er ikke oplyst. Dermed begyndte egentlig Sprogkampen. Han fremstilles nu som en dansk Helt.

Det hedder: „der smedet blev et Slavebaand for Anguls frie Sønner“. Dermed menes Tyskernes Forhold til Slesvig. Desuden er der Tale om Knud Lavard som „Danmarks Hertug“. Det er egentlig urigtigt. Han var slesvigsk Hertug.

Dr. Schindelhauer: Det forstaar sig af sig selv, at Sangen er ophidsende.

39. „*Hans Andersen Krüger*“ (E. Lembcke).

Schröder: Det er ogsaa en dansk Helt her fra Nordslesvig. Han boede derude i Bevtoft.

Dr. Schindelhauer henviser til, at der staar i Sangen: „Hans Krüger skal mindes, mens Troskab boer i Danskes Bryst.“ Det er betegnende, naar det synges under vore Forhold.

41. „*Gutter om Bord*“ (h- e-).

Schröder: Det er en Sang for den danske Flaade. Naar der er Tale om, at „Rendsborg og Kiel vil uden Tvivl gerne os atter narre April,“ saa er der rimeligvis tænkt paa Forhandlingerne dernede.

Dr. Schindelhauer henviser til, at der endvidere i Sangen staar Ord om „Nælden“ og „Dannebrog“. Det er tilstrækkeligt i denne Forbindelse.

43. „*Paaskeklokken kimed' mildt*“ (Ploug).

Dr. Schindelhauer: Saadanne Udtryk som:

„Listet var i Mulm og Nat hid den tyske Hær,
knap de danske Dreng fik Tid at spænde Sværd“,

er selvfølgelig egnede til at lade opstaa Had til Tyskerne.

49. „*Tak for din Daad*“ (P. Hansen).

Schröder gør navnlig opmærksom paa, hvad det vil sige, naar der i Nordslesvig synges:

„Dansken skal sejre
og Fjenden skal fly.
Fremad, Fremad, Fremad paa ny!“

51. „*Velkommen — ej til fremmed Jord*“ (Hostrup).

Schröder forklarer, at Sangen er digtet under Slesvigerbesøget i København 1865. „Ja, Dagen kommer, vi det ved“, staar der. Ment er naturligvis Befrielsesdagen.

53. „*Blev nu til Spot dine Tusindaars Minder*“ (Lembcke).

Schröder: Naar der staar: „Slangen du fostrede selv ved din Barm“, saa tænker jeg mig, at der ved disse Ord er tænkt paa Tyskheden, hvis Repræsentanter tidligere havde meget at sige i Danmark. I det sidste Vers er der ogsaa Tale om den „hvislende, giftige Snog,“ altsaa Tyskerne, „som nu frækt sig i Solskinnet breder —“. Det er for øvrigt en prægtig poetisk Sang, men, men — —

55. „*Alfader, du hvis Navn i Nord*“ (Grundtvig).

Schröder: Det er en Sang af gamle Grundtvig og har i Virkeligheden ikke det mindste med Slesvig at gøre. *Det er egentlig en Salme*, men her under vore Forhold overføres Ordene paa det verdslige og politiske. Den Sagkyndige peger navnlig hen paa fjerde Vers:

„Og Danmark under trange Kaar
imellem Fjender stærke,
sig trøstet' i sekshundred' Aar
ved Kristi Korsets Mærke
og fulgte svagt, men ærlig dog
hans Kølvand under Dannebrog,
gik end det stridt mod Strømmen.“

65. „*Fædreneland! Ved den bølge Strand* —“ (Grundtvig).

Schröder: Her er Tale om „den gamle af Dage“, der skal hjælpe. Naar Nordslesvigerne synger:

„Sort ser det ud,
men almægtig er Gud,
dine Fjender til Lands
er og Fjenderne hans,“

saa tænker de paa, at „den gamle af Dage“ skal hjælpe dem mod Tyskerne.

57. „*Brat af Slaget rammet*“ (Paludan Müller)
oversættes uden Kommentar.

61. „*Vi har sagt det saa tidt*“ (Mads Hansen).

Schröder: Det er en Sang til Kvinden. „Es ist ein wunderschönes Lied“ — — men så henvistes der til Kvinder, der vil „— styrke vor Aand og

Bogladen Nørregade 402 (nu nr. 34) i begyndelsen af 1900-tallet. Foran indgangen fra venstre: Theodor Lange, siddende Laurids Nielsen, i døren Henrik Carstensen og Anna Nielsen; en ukendt dreng på nederste trin

vor Haand, naar vi staar for vort Land og vor Fane paa Vagt," hvilket var ophidsende — ikke paa Fyn, hvor Mads Hansen levede — men naar det blev sunget i Nordslesvig.

64a. „Der er Haab i vort Bryst“ (M. Rosing).

Dr. Schindelhauer anholdt Ordene „Haab“ og „Korsfarertog“, som kan bruges af den danske Agitation under Arbejdet. Haabet gælder da selvfølgelig Genforeningen.

65. „I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag“ (Mads Hansen).

Schröder: „Vor Drot“ — altsaa den danske Konge — er dog ikke Nordslesvigernes Konge.

Dr. Schindelhauer: Der staar „Leve Danmark, vor Moder, den Havfrue stolt!“ Det er dog selvfølgelig ophidsende.

66. „Vaj højt, vaj stolt og frit, vort Flag“ (Ploug).

Schröder: Naar Sangen synges her, er den ophidsende.

Dr. Schindelhauer: De Dansksindede har jo det danske Flag hjemme i deres Værelser inden Døre.*

* Hjemme hos boghandler Carl Nielsen stod der en flagstang fra gulv til loft med det Dannebrog, som venner fra Skibelund efterskole havde foræret deres tidligere lærerinde Kristense Mathiesen til hendes bryllup med Carl Nielsen.

74. „*Jeg er en simpel Bondemand*“ (Mads Hansen).

Schröder: Her drejer det sig egentlig kun om sidste Vers.

Dr. Schindelbauer: Det er nok ophidsende, men dog ikke saa slemt som mange andre.

81. „*Længe var Nordens herlige Stamme*“ (Ploug).

Schröder: Det adskilte er de tre nordiske Riger. Slesvig regnes jo af Agitatorerne med til Danmark. Dette Land skulde altsaa komme til at høre med til det store — tænkte Rige.

86. „*Morgendug saa sagte bæver*“ (Hauch).

Schröder: „Sydens Slaver“ kan kun være Tyskerne. „Drot og Rige“ er den danske Konge og det danske Rige. Saa staar der:

„Nej, vi vil vort Hjem ej bytte
bort for nogen Pris;
her vi virke vil og leve
paa de Danskes Vis.“

Vi vil dog ikke leve efter dansk Vis, men efter slesvigsk Vis.

88. „*Jeg spørger Solen*“ (K. Karstensen).

Schröder: Denne Karstensen synes aabenbart at være en Slesviger.

„Vi skal sværge til en anden Tro
end den, vor Moder som Barn os lærte,
vi lade skal som vi er fro
ved det, som volder os navnløs Smerte;
at Moder haanes
og kaldes fremmed,
og Fremmedlandet skal kaldes Hjemmet, —
den Sorg er stor,
osv osv.“

Professoren oversætter Sangen: Det er dog tydelig nok!

90. „*Du skønne Land*“ (Lembcke).

Schröder: Den er maaske endnu digtet før 1864. Bestemt kan jeg ikke sige det. Det er Danmark, der vinder Prisen ved at bejle til Slesvig. Her er ikke Plads til tredie Mand — — Tyskland. (Til Professorens Oplysning tjener, at Digtet stammer fra 1859; det findes under Titlen „For Sønderjylland“ i Lembckes „Digte og Sange“, København. Redaktionen.)

101. „*I Danmark er jeg født*“ (H. C. Andersen).

Schröder: Det er en af de skønneste Sange. Men naar den synges her i Nordslesvig, taber den sin Skønhed, kunde jeg sige.

Dr. Schindelbauer: Netop fordi Danmark er fremstillet paa en saa poetisk skøn Maade, er der Fare for, at der her opstaar Længsler efter det skønne Land.

104. „*Dannevang med grønne Bred*“ (Ingemann).

Schröder: Det er ogsaa en smuk Sang. Ingemann har selvfølgelig ikke tænkt paa Slesvig.

Schindelbauer: Hernede faar den naturligvis en hel anden Farve.

106. „*Lad en og anden have Ret*“ (P. Faber) passerede efter Oversættelsen uden videre Kommentar.

115. „*Der er et Land, dets Sted* —“ (Boye).

Schröder: Det er ogsaa en smuk Sang.

117. „*Der er et yndigt Land*“ (Oehlenschläger).

Schröder: Naturligvis! Vistsaa! Det er et yndigt Land! Men naar en Nordslesviger synger: „Vort gamle Danmark skal bestaa!“ saa ved vi ogsaa, hvad han mener.

119. „*Vi har et Hus ved Alfarvej*“ (Ploug).

Schröder: Det er meget fornærmende, naar det om Tyskerne hedder:

„Vor Nabo ejer selv en Gaard
med seks og tredive Bure —“

Eller når det hedder:

„men vi vil ikke drikke Dus
med dem, som spytter i vort Krus.“

Hvad er det dog for et Billede!

Dr. Schindelbauer: Nej, det lader intet tilbage at ønske med Hensyn til Hadefuldhed.

120. „*Dyb af Kærlighed*“ (Ingemann).

Schröder: Her anraabes Gud om at styrke ved sin Varetægt Danmarks Trone og Folk.

122. „*Vi har et Haab*“ (Mads Hansen) passerede i Oversættelse uden Bemærkninger.

125. „*Jeg vil værge mit Land*“ (Bjørnson).

Schröder: Hele Digtet tager jo kun Sigte paa Norge; men her tænker man — jævnfør Ottosens Ord — paa Slesvig. Naar der er Tale om „vort modige Flag“, tænkes der paa Dannebrog. „Sonnst ein ganz hübsches Lied“.

144. „*For Frihed er denne Skaal udbragt*“ (Hostrup).

Schröder: Der staar saa ogsaa: „For Danmark er denne Skaal udbragt“. Det er i og for sig uskyldigt; men naar det synges her, er det noget andet.

237. „*Velkommen i den grønne Lund*“ (Grundtvig).

Schröder: Andet Vers:

„Vi har det godt i Grunden her
 saavel som vore Fædre;
 vil Gud den Dag tør være nær,
 vi faar det end lidt bedre“

passer paa de herværende Forhold.

Dr. Schindelhauer: Og hvert Barn forstaar dog, hvad der menes med Verset:

„For hvad vi fattes først og sidst
 til Lykke ej saa ganske,
 men lidt dog baade her og hist,
 det er det ægte danske.“

241. „*Syng nu, Gutter*“ (C. I. Brandt).

Schröder har oversat: „Peter Wessel hed den Helt.“

Dr. Schindelhauer spørger: Hvem er Wessel?

Schröder: Det er Tordenskjold. Han fremstilles som et Eksempel, der skal efterlignes.

247. „*Danmark vor Moder*“ (Barfod).

Dr. Schindelhauer gør opmærksom paa Udtrykket „Danmark vor Moder“.

250. „*Vi elsker vort Land*“ (Drachmann).

Det er ellers ingenlunde nogen politisk Sang; men der staar „med Sværdet i Haand —“.

251. „*I Arilds Tid, da end begravet*“ (P. Hansen).

Schröder beretter om Niels Ebbesøn, der vog Grev Gert. „Han havde ganske vist undsagt Grev Gerhardt den Store; men det var dog ikke ridderligt at dræbe ham ved Nattetid.“

252. „*Elsk dit Land*“ (Laurids Krog) passerer uden Bemærkninger.255. „*Slesvig, vort elskede omstridte Land*“ (Thaulow).

Schröder: Her er udeladt et Vers om „Dankongen, vi som vor Fyrste vil ære.“ Det stod i en tidligere Udgave, men maa dog være blevet anset for alt for slemt.

257. „*Skal Sønderjylland skilles*“ (Carsten Thomsen).

Schröder: Digtet er paa Folkemaal. Her bruges Ordet „Sønderjylland“* altsaa i Folkemaal. Det mindes jeg aldrig at have hørt, hverken som Dreng eller Voksen.

261. „*Søstre, velkommen*“ (Martin Kok) faar heller ingen videre Bemærkninger.

* „Sønderjylland“ var et ord, man blev straffet for at bruge i tale og på tryk.

263. „*Der er vel Dag til Suk og Graad*“ (Niels Møller).

Schröder henviser til Ordene „Fjendevold“, „søgt kan vorde set“ og „de planted' Nælder i vor Grund“. Meningen er jo klar nok.

266. „*Det haver saa nyligen regnet*“ (J. Ottosen).

Schröder: „De Gamle, som faldt“ er de gamle danske Førere, der er døde. Saa staar der „de troede, at Skoven alt var øde“ o. s. v. „De“ maa være Tyskerne.

270. „*Hyp min Hest*“ (Chr. Richardt).

Her ankes der navnlig over tredie Vers, der begynder saaledes:

„Ak, jeg ved et Pløjeland,
nu for os en fremmed Strand“ —.

280. „*Goj Awten, I Dreng*“ (K. Karstensen).

Schröder: Sangen er en alsisk Drikkevis. Enkelte Ord forstaar jeg ikke; men jeg har saa indhentet Oplysninger paa Als. Det er Ordet „Kludderi“. Det betyder egentlig Forfuskning. Men der kan ogsaa være tænkt paa „Klude“, d. v. s. Lap i Retning af de tyske Faner. Det er tvetydigt. „Jens“ er den danske Soldat. Man har en Sang: „Jens var aldrig bange“ o. s. v.

281. „*De' var en Daw i Høstens Tid*“ (Carsten Thomsen).

Schröder: Det er en lille Skæmtesang om, da Jens kom hjem. Men det næstsidste Vers er tydelig nok. Professoren giver nærmere Forklaring om Jenses Hjemkomst.

Et sagkyndigt Skøn

Efter at Professor Schröder under ovenstaaende og lignende Tilføjelser havde fuldendt Oversættelsen af de 48 Sange, afgav han følgende Skøn over Sangbogen i Almindelighed:

Jeg er kommen til den Anskuelse, at for saa vidt det i Bogen drejer sig om Folkeviser, aandelige Sange og Børneviser, er Indholdet ret uskylt. Disse kunde godt trykkes og turde ogsaa være tilstrækkelige for Befolkningen i Nordslesvig. Derimod er jeg af den Mening, at alle de Sange, der omhandler Modersmaalet, Sagn, Historie og i det hele taget Norden — det samme gælder for øvrigt ogsaa om nogle Sange paa Svensk — virker ophidsende, ikke paa os Tyske, men paa de syngende selv. Folk ophidser sig selv ved disse Sange! *Denne Sangbog er det farligste Agitationsmiddel, Danskerne ejer.*

Den offentlige Anklager

Nu fik Statsadvokatens Repræsentant, *Dr. Schindelbauer*, Borgmesteren i Haderslev By, Ordet:

Begge de Anklagede er sigtede for at have overtraadt Bekendtgørelsen

af 28. August 1866, der omhandler Udbredelsen („Vertrieb“) af danske Sange i Slesvig. Spørgsmaalet er først, om denne Forordning endnu har Gyldighed. En anden Domstol har antaget, at den er ophævet ved den tyske Presselovs Indførelse. Dette staar imidlertid i Modsætning til en Kammerrettsdom af 1903. Derefter erstatter Presseloven ikke de Forordninger, der som denne tager Sigte paa den offentlige Orden. Har de Anklagede da udbredt Bogen? — Det vil sige ikke blot solgt den, men haft den til Salgs i deres Boglade. Dette er bevist. —

De følgende Spørgsmaal drejer sig om, hvorvidt Sangene er ophidsende i national Henseende. Bladene har skrevet, at det jo var helt uskyldige Sange, ja endog Blomster af nordisk Poesi. „Kong Kristian“ blev til Eks. spillet, naar den danske Konge kom til Berlin. Sligt kan dog kun paastaas af Folk, der ikke kender vore Forhold. Her har vi en dansk irredentistisk Agitation. Derfor er der ikke normale Tilstande.

Vi behøver ikke at undersøge, naar disse Sange er opstaaede. Vi veed jo, at „den blaa Sangbog“ er et af Agitationens Midler. Sangene kan i og for sig være uskyldige, men her virker de forgiftende, idet de udnyttes til at opægge Befolkningen. Det kan ikke dreje sig om at konstatere, hvorvidt Tysksindede har følt sig krænkede ved disse Sange. Tyskerne er jo godmodige. De har taalt saa meget, de taaler ogsaa nok dette.

Her maa regnes med de Dansksindede selv, med Agitationens Følge. De ophidses mere og mere. Navnlig Poesien er et egnet Middel til at opflamme Fantasien. Agitationen forstaar meget godt at udnytte Folkets Instinkter.

Hvad er Agitationens Formaal? — Man behøver bare at kigge i Aviserne for at se, hvad der gaar for sig paa begge Sider af Grænsen. Agitationens Formaal er at opretholde den Forestilling („Wahn“), at hele Landsdelen heroppe egentlig retslig („von Rechts wegen“) hører til Danmark og at vedligeholde Haabet om en Genforening. Enhver Agitation har sine Slagord; thi andet er det ikke; de er nemlig uhistoriske:

1) I er Danske! hedder det, skøndt Befolkningen aldrig har været og heller aldrig bliver dansk. Den er daniseret. Det er en vestjydsk Stamme, stærkt blandet med saksisk Blod. Noget skandinavisk Element kan der slet ikke være Tale om.

2) Stednavnene heroppe er heller ikke danske. Jeg har selv haft Lejlighed til for nylig at lægge Mærke til lignende Navne i Lippe og Vestfalen. *Stednavnene heroppe er alle af tysk Oprindelse.* [!]

3) Den tyske Kultur har været raadende her i Slesvig i et halvt Aarhundrede. Det beviser testamentariske Dokumenter og Indskrifter i de haderslevske Kirker. Hele Byens Arkiv er tysk[?]. Befolkningens Forfædre var Slesvigere. De protesterede mod at blive kaldt Danske. 38 Pro-

tester fra Holsten og 37 fra Slesvig indløb i sin Tid, da Algreen-Ussing havde kaldt dem for Danske. Nej, de sagde:

„Gott möge uns behüten,
dass wir nicht werden Jüten!“

4) Hvad er det for et Folk, disse Nationaldanske? En Del af dem er bleven gift med danske Hustruer, og nu stemmer de dansk. Et underligt Selskab!

6) Danmark kaldes Moderlandet! Men hvorfor havde man da tidligere en dansk Grænse med Toldstation ved Kongeaaen? Hvorfor skulde Slesvigerne have Pas, naar de overskred den danske Grænse? — Det var da underligt, at man skulde betale Told og have Pas, naar man rejste til sit eget Moderland!

7) Saa er der Tale om, at man blot vil bevare Modersmaalet. Hvad taler da Befolkningen her? — Et Idiom! Ganske vist har det optaget meget af Dansk, men lige saa meget af Nedersaksisk. Befolkningen forstaar i mange Tilfælde slet ikke Skriftdansk. Bogmesteren anførte et Tilfælde, der var blevet ham fortalt.

Det er de Forestillinger, hvorved Befolkningen vildledes. Staten kan ikke finde sig i en saadan Adfærd. Agitationen bruger forskellige Midler. Ikke blot Bladene, men endogsaa Religionen, som den sammenblander med Politik. At man skal være Øvrigheden underdanig, staar nok ikke i Agitationens Bibel. Et af Agitationens Midler er som sagt „den blaa Sangbog“. *Ingen Regering i hele Verden vilde finde sig i sligt.* Allermindst den danske Regering i Halvtredserne her til Lands, den Gang da man var bange for at tale Tysk paa Haderslev Gade. Ja, da det endog formentes Folk at have tyske Indskrifter paa Ligstene.

Man søger at forgifte Befolkningen paa enhver Maade. Sangbogen bidrager ogsaa dertil. Denne Agitation er ligefrem en Forbandelse for vor Landsdel. Jeg slutter mig i et og alt til den Sagkyndiges Udtalelse. Fordi Bogen er saa farlig, andrager jeg paa 50 Marks Bøde, henholdsvis 5 Dages Arrest. (Højeste Bøde, der i det hele taget kan idømmes, er 100 Mark.)

De Anklagede

Boghandlerne gjorde endnu engang gældende, at de ansaa Forordningen af 26. August 1866 for ugyldig. De havde solgt Bogen i god Tro og uhindret 15—20 Aar, at det ikke var tilladt, havde ingen Boghandler haft nogen Anelse om. Som Forretningsmænd maatte de have de Bøger, der var efterspurgte. Boghandler Christensen havde desuden ikke solgt noget Eksemplar af Bogen i Aar, hvorfor han betragtede Sagen som forældet. I Sønderborg var der sket Frifindelse.

Dommen

forkyndtes efter 25 Minutters Raadslagning:

Retten er kommen til en Domfældelse: Forordningen maa anses for gyldig. Derved forandrer Presseloven intet. § 30 i den tyske Presselov bestemmer desuden: „*De særlig bestaaende Lovbestemmelser med Hensyn til Pressen for Tiden, da der er Krigsfare, da der hersker Krig, da Krigen er erklæret, da der hersker Belejringstilstand eller indre Uro (Oprør), beholder uanset denne Lov Gyldighed indtil videre.*“

Allerede af den Grund har Forordningen Gyldighed. Kammerretten har ogsaa opretholdt Forordningen af Hensyn til den offentlige Orden.

De Anklagede har anskaffet Bøgerne, holdt dem til Fals og solgt dem. Dermed er Udbredelsen konstateret.

Sangene er ophidsende, men naturligvis kun for dem, der synger dem, og som endnu ikke er fuldstændig vundne for Tyskheden. De hensættes ved disse Sange i en fjendtlig Stemning mod den preussiske Regering. Dette kan have Uro til Følge.

Sangene er i højeste Grad ophidsende. De har alle uden Undtagelse et stærkt dansk-patriotisk Indhold. Der er Tale om Danmark, Danmarks Fald, Dannebrog, Danmarks Sorg, om Haabet og Genforeningen. Den Slags Sange er ophidsende her, saalænge her endnu findes Folk, der har Forkærlighed for Danmark („die mit Dänemark liebäugeln“), og saalænge de ophidser mod deres nuværende Fædreland. Det er noget andet, naar de synges i København og Berlin.

Det fritager ikke de Anklagede for Straf, at de har handlet i god Tro, og at Bogen uhindret har kunnet sælges i 15—20 Aar. Det er i højeste Grad beklageligt, at dette har kunnet ske ustraffet; thi Sangene har til Dels en meget farlig Karakter. Alligevel skal dette tjene som en formildende Omstændighed. Dommen i Dag skal kun opfattes som en Advarsel. Men det kan jeg sige Dem, skulde Overtrædelsen gentages, vil De faa en meget mere følelig Straf. Bøden er sat til 10 Mark.

— De anklagede og dømte indankede dommen til landsretten i Flensborg.

Efter at have været udsat flere gange, kom det fire dage efter retsmødet i Haderslev til retsforhandling i Toftlund. Den anklagede var boghandler Niels Hansen. Her var professor Schrøder igen tilkaldt af tyskerne som sagkyndig — men redaktør Nicolai Svendsen var af domstolen ogsaa bleven accepteret som de danskes sagkyndige. Boghandler Hansen havde imidlertid den dristighed at bede retten om at forkaste professoren som sagkyndig og i stedet for indkalde dr. Georg Brandes fra København og pastor Nielsen fra Sommersted.

Den offentlige anklager, aantsforstander v. Stojentin, androg om at få redaktør Svendsen kasseret som sagkyndig.

Retten med amtsdommer Kleyser som formand og en rentier fra Agerskov og en kromand fra Toftlund som bisiddere besluttede, at begge de sagkyndige skulle afgive deres skøn, hvorimod boghandler Hansens forslag forkastedes.

Redaktør Svendsen afgav først sit skøn, han kunne af de erfaringer, han havde samlet ved at deltage i offentlige møder og private sammenkomster kun sige, at han aldrig havde mærket til nogen ophidselse, når de pågældende sange var bleven sunget. Det var poetisk værdifulde sange.

Men så tog professor Nis Schrøder fat. Siden forhandlingerne i Haderslev havde den nidkære professor ud over de 48 farlige sange, han der betegnede som ophidsende, i de fire dage fundet yderligere 100 mistænkelige. Blandt dem var foruden sange også salmer.

Til slut slyngede professoren den påstand ud, at disse sange var et middel i løsrivelsesbestræbelsernes tjeneste!

Redaktør Svendsen mente dog, at sangene måtte bedømmes ud fra deres historiske oprindelse, og man burde ikke lægge mere i dem, end der stod.

Den offentlige anklager foreslog at straffe boghandler Hansen med en bøde på 50 mark, subsidiært fængselsstraf.

Boghandleren bad om frifindelse, da han kun havde holdt bogen til fals. For øvrigt sagde han, drejede det sig om sange af den skønneste nordiske poesi.

Retten anså dog sangbogens indhold for ophidsende, men nøjedes med at idømme boghandleren 10 mark i bøde.

★

Den danske Salmebog i Fare kunne „Hejmdal“ med fuld føje skrive over sin omtale af retsmødet i Toftlund. Det hedder bl. a. i artiklen:

„Rimeligvis skal Hr. Schrøder møde som Sagkyndig i Flensborg. Forøges saa Antallet af „ophidsende“ og „farlige“ Sange til den Tid i samme Forhold som mellem Retsforhandlingerne i Haderslev og Toftlund, vil der i „Den blaa Sangbog“ ikke være en eneste Sang tilbage, som efter den tyske Sagkyndiges Mening ikke er „ophidsende“. End ikke „En lille Nisse rejste med Ekstrapost fra Land til Land“ eller „Stork, Stork Langeben“ eller „Den lille Ole med Paraplyen“ vil slippe fri. [Professorens fornavn var *Nis* og han var lille.]

Hvorfor skulde ikke „En lille Nisse“ ligesaa godt være „ophidsende“ som „Hr. Peder kasted' Runer“? — Det kunde *tænkes*, at den lille Nisse paa sin Rejse ogsaa kom til *Danmark*, og selv dette Navn er jo nok til at vække Professorens Betænkeligheder.

Det betegnende ved Hr. Schrøders Metode er netop det, at hvor den anvendes, er der ingen Grænser mere. Efter den kan saa at sige en hvilken som helst Sang eller *Salme* betegnes som „ophidsende“. Noget objektivt Kendetegn gives ikke. Det kommer slet ikke an paa, hvad der staar i Sangen, heller ikke paa dens Nationalitet, men kun paa, hvad der kan lægges ind i den; og hvad der kan lægges ind i vore Sange, naar vi synger dem, det ved Professor Schrøder paa en Prik. Han er for saa vidt Tankelæseren over alle Tankelæsere.

Schrøder finder det betænkeligt, at vi synger om „det høje straalende Haab“.

Vi maa altsaa ikke haabe?

Det er ogsaa betænkeligt, naar vi i „I Sne staar Urt og Busk i Skjul“ om den lille Fugl synger: „Giv Tid, giv Tid den nynner glad og ryster de smaa Vinger.“

Vi kan altsaa vente at komme i Konflikt med Statens Love, naar vi en kold Vinterdag hører Fuglenes Pip, og der derved i vort Sind fødes Tanker om den kommende Vaar.

Synger vi ved vore Børns Vugge eller Seng: „Sov nu, min Lille,“ eller afslutter vi vor Dagsgerning med at synge: „Altid frejdig, naar du gaar,“ — saa er det efter Schrøders Mening „betænkeligt“.

Og synger vi — i „Langt højere Bjerge“ — „og brænder kun Hjertet for Sandhed og Ret,“ eller — i „Nu velkommen enhver“ — „vi vil elske vort Land, vi vil tjene dets Sag“ — ja, da er det ligefrem „farligt“.

Vi kan kort sagt ikke i Sang tale om vore Børns Fremtid, om Fortiden, om Haab, om Fædreland, om Glæde, om Sorg eller om Arbejde for Sandhed og Ret, uden at blive fanget i Hr. Schrøders Sagkundskab og udleveret til Statsadvokaten og Domstolene.

Det er meget, men det er langt fra alt! Vi er nu tillige naaet til det Punkt, som vi har forudset, og som vi Gang efter Gang har eftervist følgerigtigt vilde naas, nemlig *at den officielle Salmebog for de dansktalende Menigheder i Nordslesvig efter Hr. Schrøders Skøn kan rammes af Statsadvokaten!*

Saa vidt naaede Hr. Schrøder i Toftlund. Her betegnede han som betænkelig Oehlenschlägers: „Lær mig, o Skov, at visne glad“, og Brorsons: „Her vil ties, her vil bies,“ — men begge disse Salmer findes i den ny Salmebog for de dansktalende Menigheder i Nordslesvig!“

★

De fire domfældte indankede sagen for landretten i Flensborg; her kom den til forhandling den 27. oktober. Professor Schröder var atter mødt som sagkyndig, og M. Andresen stillede andragende om at få ham forkastet som følge af hans politiske stilling og optræden, men retten

afslog andragendet, det var domstolenes sag at udtale sig om sangene var ophidsende. Andresen anmodede derpå retten om at få degn Jacobsen fra Broager tilkaldt som sagkyndig, men også dette andragende forkastedes af retten. Andresen gjorde videre gældende, at sagen måtte anses for forældet, desuden mente han, at forordningen af 1866 ikke var gyldig mere.

Retten spurgte professor Schrøder om, hvor mange af sangene der var skrevet efter 1864, for så vidt som det i det hele taget drejede sig om sange, der kunne rammes af forordningen. Dette kunne professoren ikke svare på, da han ikke havde sysselsat sig med denne side af sagen.

Så blev sagen udsat, indtil professoren havde fået et nyt skøn udarbejdet, i hvilket der skulle skelnes mellem udtryk for håbet om en loyal eller en voldelig udløsning af det nuværende statsretslige forhold.

Den flensborgske landsret havde altså et noget andet syn på sagen end de underrettsdomstole, der hidtil havde talt.

Den 18. december kom det til ny forhandling ved landsretten i Flensborg. Her gjorde formanden, landsretsdirektør, dr. jur. Jacobsen, professor Schrøder opmærksom på, at han ønskede det tidspunkt, da her-tugdømmerne blev afstået til Prøjsen, sat som grænse for sangenes vurdering, da det ville være af væsentlig betydning for sagens bedømmelse.

Professoren oplyste derpå, at han var kommet til det resultat, at 30 af sangene var digtet efter 1864. Retten krævede nu oplæst følgende: „Slesvig, vort elskede omstridte Land“, „Skal Sønderjylland skilles“, „Er Skolen for andre end Pilt og Pog“ og „Brat af Slaget rammet“.

Disse fire sange var ophidsende, fastslog retten, hverken mere eller mindre. M. Andresen kunne dog bevise, at den fjerde var digtet før Slesvigs afståelse til Prøjsen. De fire sange måtte i fremtiden hverken syn- ges, sælges eller på anden måde udbredes.

Det var alt, hvad der blev tilbage af professorens halvandet hundrede farlige og betænkelige sange, men det var nok til at få boghandlerne og forlæggerne dømt på.

De anklagedes forsvarer, advokat Crespel, hævdede imidlertid, at for- orningerne af 1865 og 1866 kun gjaldt forbud mod at synge ophidsende sange og smædeviser, men ikke sådanne anstændige sange som disse her. Desuden var forordningerne i modstrid med den nye tyske lov om trykke- og pressefrihed. Han bad om dømmens ophævelse og frifindelse.

Men hans andragende blev forkastet og bisidderrettens dom oplæstes.

Sagen gik nu videre til Tysklands højeste domstol, kammerretten i Berlin. Herfra kan „Modersmaalet“ den 5. marts bringe en glædelig ny- hed:

„Vi har Dags Middag modtaget følgende Telegram fra Berlin: Ved Forhandlingen i Dag i Sagen mod „den blaa Sangbog“ ophævede Kam-

merretten den flensborgske Landsrets Dom mod de Herrer M. Andresen, C. Nielsen, P. Christensen og N. Hansen.

Kammerretten gik ud fra, at Bekendtgørelsen af 28. August 1866 var gyldig, men Landsretten havde ikke paavist, at der havde fundet en Afsætning af Bøgerne Sted. Det var ikke nok med, at Bøgerne blev trykte, og at de holdtes paa Lager. Deri laa ingen strafbar Handling. Det var kun Afsætningen, det drejede sig om.

Dommen maatte derfor ophæves og Sagen vises tilbage til Landsretten til ny Behandling, for at dette Spørgsmaal kunde undersøges.“

Nu skulle landsretten i Flensborg føre bevis for, at der havde fundet salg af sangbogen sted fra bogladerne, og to måneder senere fandt det sidste retsmøde i sagen mod „den blå sangbog“ sted ved denne domstol.

To af de anklagede, forlæggeren M. Andresen og boghandler Carl Nielsen, var mødt personlig.

Andresen frifandtes, da der ikke kunne føres bevis for, at der var sket nogen afsætning indenfor de sidste tre måneder før beslaglæggelsen.

Der hvilede en følelig mathed over mødet, kun eet oplivende intermezzo forefaldt ved denne lejlighed.

For at bevidne, at Carl Nielsen ved salg af den farlige sangbog havde ophidset den danske befolkning, trådte politibetjent Kraack fra Haderslev frem for rettens skranke.

Dommeren (til Kraack): Ved De noget om, at Nielsen har solgt „den blå sangbog“?

Kraack: „Ja.“

Dommeren: „Til hvem da?“

Kraack: „Til mig!“

Dommeren: „Til Dem? Hvad ville De bruge den danske sangbog til?“

Kraack: „Jeg købte den efter ordre.“

Dommeren: „Vidste Nielsen, at bogen købtes til politiet?“

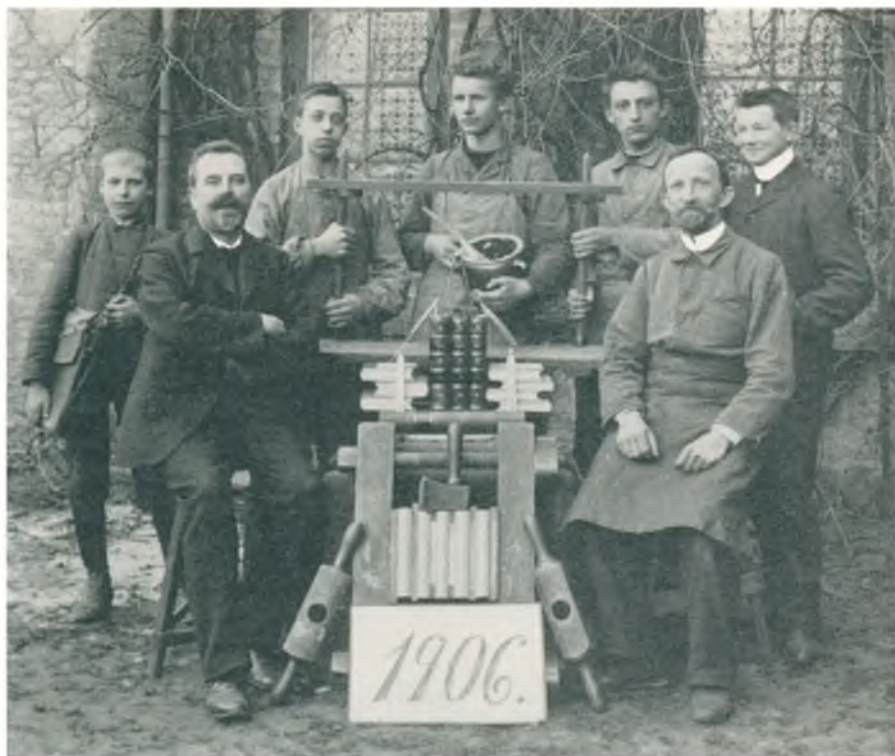
Kraack: „Ja, det fortalte jeg.“

Efter denne vidneforklaring frifandt retten også boghandleren, da den ikke kunne antage, at Carl Nielsen havde haft til hensigt at op-hidse den tyske politiforvaltning.

Alle omkostninger — og de har ikke været små, professorens litteraturkritiske arbejde medregnet — pålagdes statskassen.

★

Ved pinsetid 1906 udkom så den sjette sønderjydske udgave af „den blå sangbog“. Bogen så ud ganske som sine forgængere, dog var der sket to forandringer, for det første var de fire farlige sange taget ud, nemlig:

Personalebillede fra 1906. Stående fra venstre: Oskar Møller, Peter Münster, Hartvig Nielsen, Theodor Lange og Henrik Carstensen. — Siddende: Carl Nielsen og Heinrich Münster.

Th. Thaulow: „Slesvig, vort elskede, omstridte Land.“

Karsten Thomsen: „Skal Sønderjylland skilles.“

C. Hostrup: „Er Skolen for andre end Pilt og Pog.“

F. Paludan-Müller: „Brat af Slaget rammet.“

Men hvor de tidligere havde stået i sangbogen, var deres plads tom, man kunne så skrive sangene ind på disse sider, hvad man også gjorde; dog havde sangbogens udgiver øverst på de hvide sider trykt:

„Teksten er af Landsretten i Flensborg under 18. 12. 1905 erklæret for ophidsende og tør derfor i Henhold til Politiforordningen af 28. August 1866 ikke udbredes i Slesvig. Denne Dom er under den 5. 3. 1906 bleven stadfæstet af Kammerretten i Berlin.“

For det andet var de tre stjerner, hvormed 24 sange hidtil havde været mærket som farlige, nu fjernet. I stedet for advarer Andresen i et efterord mod at synge 20 nærmere opgivne sange ved offentlige møder, for: „Det er ikke Sangbogens Formaal at fremkalde Konflikter eller at fylde Statskassen med Mulkter og Retsomkostninger.“

Inden beretningen om „den blå sangbog“ sluttet, skal der fortælles en pudsig episode fra beslaglæggelsen i Haderslev.

På sin jagt efter sangbogen kom den nidkære politibetjent Kraack også ud til boghandler Meyer i Storegade. Her var alt udsolgt, men så fik Kraack øje på en række toiletpapirruller, der på emballagen var mærket med Genferkorset i rødt og hvidt. Rullerne blev beslaglagt og fjernet, Kraack må jo have ment, at de kunne virke ophidsende.

★

„Den blå sangbog“s historie er i korte træk således: I 1855 udkom på vort forlag (dengang T. A. Møller) en samling sange med titlen „Sange, udgivne af Danske Samfund“; titlen ændres i 1856 til „Sangbog for danske Folk“. Denne bog på 148 sider har øjensynlig været folkesangbogen i Sønderjylland indtil 1864. Tre år efter krigen udgav „Sønderjydske Samfund“ i København „Tohundrede Sange ved J. L. Lohmann“, og allerede året efter udkom en ny og forøget udgave under navnet „Dansk Visebog“. Disse sangbøger fandt stor udbredelse i Sønderjylland.

Den første blå sangbog synes at have været den i Viborg Stiftsbogtrykkeri i 1881 trykte „Dansk Sangbog“, thi fra denne udgave er sangbøgerne uden undtagelse alle indbundet med det blå overtrækspapir, som gav bogen navn; de har samme format og størrelse, kun øges indholdet for hver ny udgave.

Efter retssagerne mod den blå sangbog udgiver Carl Nielsen en sangbog med titlen „Sange til Brug ved selskabelige Sammenkomster“, en samling sange, der skulle være ufarlige at synge.

★

Den 24. april 1903 blev Carl Nielsen viet til Kristense Mathiesen. Hun havde været lærerinde ved skolen i Snogbæk, hvor J. H. Schmidt samtidig var lærer. Begge havde de måttet opgive deres gerning, da præsterne ikke tålte pædagoger med dansk sindelag. Frøken Mathiesen havde derefter været privatlærerinde hos danske i Nordslesvig, suppleret sin viden på Askov højskole og været lærerinde på Skibelund efterskole, men fik så den idé, at hun ville være dansk boghandler i Nordslesvig. For at udanne sig til denne gerning kom hun i lære hos Carl Nielsen i Haderslev — det endte imidlertid med bryllup. Hendes tidligere kollega ved skolen i Snogbæk, J. H. Schmidt, var kommen til byen før hende, hvor han fra villa „Klara“ arbejdede for at bevare danske gårde på danske

Denne annonce stod jævnligt i „Mordersmaalet“ i maj måned 1903. — Amatørfotografering var dengang noget helt ukendt, men boghandler Carl Nielsen har ikke betænkt sig på at tage dette nye ind i sin forretning og kraftig annoncere for det

For Amateur-Fotografer.
Stort Udsalg i Fotografi-Apparater

samt alt **Tilbehør til Fotografering** faas i prima Kvalitet til billige Priser.

Sabroe.s Boghandel,
Carl Nielsen.

hænder. Som vi har set, blev han Carl Niensens meddirektør ved „Mordersmaalet“.

I 1906 blev bogladen i Nørregade moderniseret. Carl Nielsen fik bygget en hel ny facade, de tre smalle vinduer blev erstattet med to store spejlglasruder, med en dør i midten, så der var indgang direkte fra gaden. Men han havde kun godt og vel fået sig indrettet i de nye lokaler, så blev læge, dr. chir. Jep Meyers hus på den anden side gaden til salg.

Det var fristende at få sit eget hus og sin egen grund, ikke mindst, når der var så store muligheder, som på den anden side gaden.

Carl Nielsen købte ejendommen, og i sommeren 1907 begyndte en gennemgribende ombygning. Mod gaden blev huset forlænget mod nord til skel, og hele nederste etage ombygget til en moderne bog- og kunsthandel med to indgange og tre store spejlglasruder. I haven bagved blev et rummeligt bogbinderi bygget med papir-, rammelager og et beboelsesværelse på loftet. Den 4. november står følgende annonce i „Mordersmaalet“: „Husk, Sabroes Boghandel er flyttet over Gaden lige overfor den gamle Butik. Carl Nielsen, Nørregade 405 c.“ (nu nr, 25).

Den 1. august 1912 forandredes firmanavnet fra „Sabroes Boghandel/Carl Nielsen“ til „Carl Niensens Boghandel“.

Det var en oplevelse at være dansk boghandler i Nordslesvig i årene fra slutningen af 1800-tallet til den første verdenskrigs udbrud. Striden om edsaflæggelsen var endt, udvandringen ophørt, et godt organiseret nationalt arbejde satte spor, en ungdom voksede frem, der målbevidst gik pligtens vej. Højskolernes påvirkning var kendelig. Aldrig har vort folk ejet en ungdom som den, der i 1914 måtte marchere ud til alle Europas slagmarker.

Den nordslesvigske befolkning var gode bogkunder, der nøje vidste, hvad der var godt at læse, thi også bogen var for dem et middel til berigelse og opdragelse i dansk og nordisk ånd.

Når højskolerne sluttede, fik vi fra Gyldendal bestillingslister, hvorpå eleverne havde noteret de bøger, de ønskede leveret gennem vor boglade. Holger Begstrup: „Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede“ og „Landbrugets Ordbog“ var noteret på de fleste lister. Af skønlitterære forfattere var Bjørnson, Lie, Kielland, Ibsen og Selma Lagerlöf favoritterne, det var også disse forfattere, landboerne ved juletid mest købte som gaver til familie og folk, til knøsene var det Ingemanns og Carit Etlars historiske romaner.

Ved århundredskiftet var der særlig to subscriptionsværker, der fandt stor udbredelse i Nordslesvig, navnlig i Haderslev og opland, det ene var „Fredensborg, det danske Kongehus og dets Slægt“ i to bind, der udkom i årene fra 1895 til 1898. Af 115 abonnenter i Sønderjylland faldt 76 i Haderslev by og 9 i dets opland, et bevis for, at befolkningens troskab mod det danske kongehus stadig var levende. Det andet værk var „Danmarks Riges Historie“ i seks bind, der udkom i årene 1897 til 1907. Her har vi ikke mere abonnenternes tal, men der blev på vort bogbinderi anskaffet prægestempler med danske løver til et af Münster komponeret bind, et bevis for, at også dette værk var blevet solgt til mange. Med et af værkerne fulgte som gratis bilag en fotografvure af Tuxens bekendte billede af kongefamilien på Fredensborg. Der blev på vort værksted lavet en fin prøveindramning med fremstående hjørner, denne blev lagt på trækvognen, lærlingen Wogensen spændt for, og så drog Carl Nielsen rundt til de mange kunder, der havde fået billedet, og viste, hvor smukt det kunne indrammes, og de færreste kunne stå for dette vidunder af en ramme.

★

Af Carl Niensens fem børn, to sønner og en datter fra første ægteskab og to sønner fra andet ægteskab, blev to sønner boghandlere og datteren Anna gift med en boghandler.

Niels Hartvig Nielsen fødtes den 15. juli 1888. Efter sin konfirmation kom han i lære på bogbinderiet, det mente man dengang var en solid

Carl Nielsens ejendom Nørregade nr. 405 c (nu nr. 25) umiddelbart efter erhvervelsen og ombygningen. Gennem indkørslen ses den nye værkstedshygning

måde at begynde en uddannelse indenfor høgernes verden på, med et svendebrev i lommen var man altid sikret, handel kunne man så lære bagefter.

Efter endt læretid drog Hartvig Nielsen på købmandskole i København og tog afgangseksamen herfra.

Så kom vandreårene. Frankfurt a. M., Hannover og Essen blev de byer, hvor han uddannede sig videre indenfor bog- og kunsthandel.

I 1912 etablerede han sig som bog- og kunsthandler med tilknyttet bogbinderi i Aabenraa, men kun to år fik han lov til at bygge på sin virksomhed, så kom verdenskrigen. Han blev indkaldt i 1914, men hjemsendt, fordi hjertet ikke var helt „kriegsfähig“, men i februar 1915 måtte han igen melde sig, og blev denne gang taget til trainet. Den 1. oktober blev han indkaldt. I påsken 1916 var han hjemme på orlov, og det traf sig så heldigt, at hans broder Laurids var hjemme på samme tid. Men så gik det til fronten. Her blev han gasforgiftet og kom på lazaret i Flensborg, et held i ulykken, for herfra lykkedes det ham, da han var kommen til kræfter, ved svogeren Harald Bo Bojesens hjælp at komme over grænsen til Danmark.

Efter at have haft forskellige beskæftigelser blev han den 1. marts 1918 leder af Gyldendals papir en gros-afdeling i Nykøbing F.

Da det blev klart, at Sønderjylland fik lov til at stemme sig hjem til Danmark, blev Hartvig Nielsen af Gyldendals direktør, Sahlertz, opfor-

dret til at leje lokaler i Flensborg til et sortiment og en forlagsekspedition for Gyldendal. Samtidig tilbød man ham lederstillingen, og gage og tantieme fastsattes.

Men Flensborg kom som bekendt ikke med hjem til Danmark, så det blev Aabenraa, der blev hjemby for Gyldendals sønderjyske forlagsekspedition med Hartvig Nielsen som leder.

Da Gyldendals afdeling i Aabenraa i 1925 blev ophævet, købte Hartvig Nielsen Gyldendals sortiment i Esbjerg, der omdøbtes til Hartvig Niensens Boghandel.

★

Harald Bo Bojesen blev født den 24. juli 1895 som søn af lærer ved Frederiksborg højskole, senere inspektør ved vanførehjemmet i København Johannes Bojesen.

Han kom i lære i Carl Niensens boghandel i Haderslev den 1. marts 1911. Ved krigens udbrud i august 1914 havde han nogle måneder tilbage af sin læretid, men Carl Nielsen eftergav ham disse på grund af de særlige forhold.

Bo Bojesen rejste til København, hvor han fik ansættelse hos Thaning & Appel, men i februar 1915 kom der brev fra hans principal i Haderslev. Det var skrevet på tysk, da dette var betingelsen for, at et brev kunne komme ud af Tyskland. Carl Nielsen bad i brevet sin tidligere lærling om at komme tilbage til Sønderjylland, hans søn Hartvig Nielsen var nemlig taget til militærtjeneste, og forretningen i Aabenraa ville stå uden leder, når han blev indkaldt.

Det var ikke helt let, så pludselig at forlade den gode stilling hos Thaning & Appel, især når man lige havde fået lønforhøjelse, men „gamle“ Thaning bøjede sig for de særlige forhold, som krigen havde skabt i Sønderjylland.

Sommeren 1915 var Bo Bojesen i Haderslev, medens Hartvig Nielsen gik og ventede på sin indkaldelse i Aabenraa. Da den kom og lød på 1. oktober, var Bojesen klar til at afløse.

I Aabenraa blev Bojesen til januar 1918. På grund af krigen var der blevet mindre og mindre at bestille i forretningen, bogbinderiet havde for længst holdt op med at arbejde. Bojesen besluttede derfor i samråd med Carl Nielsen at lukke forretningen i Aabenraa. Bojesen, der selv var indkaldt til dansk militærtjeneste, havde gang på gang fået udsættelse, nu rejste han til København og aftjente sin værnepligt. Men i sommeren 1915 havde Carl Niensens datter Anna været hjemme, og da Bo Bojesen rejste, tog han hendes hjerte med.

For at få forretningen i Aabenraa åbnet igen efter krigen, sendte Carl Nielsen ved nytårstid 1919 bud efter Bojesen i København. Denne havde

imidlertid 3 måneder tilbage af sin tjenestetid i hæren, men det lykkedes ham for gode ord og betaling at få en stedfortræder. I februar var Bojesen tilbage i Aabenraa; her var forretningen blevet åbnet af en anden af Carl Niensens lærlinge, Christian Møller. Bojesen og Møller blev sammen et par måneder.

Da stillingen som bestyrer af forretningen i Aabenraa kun var midlertidig, søgte Bojesen og fik bevilling på en boghandel i Tønder, hvor der dengang ikke fandtes nogen dansk boghandel, men det viste sig umuligt at få et passende lokale i byen.

Imidlertid var Hartvig Nielsen blevet direktør for Gyldendals sønderjyske forlagsekspedition, og Bojesen købte nu hans forretning; overdragelsen fandt sted den 1. maj 1919.

Den 26. marts 1920 blev han gift med Carl Niensens datter Anna.

Fra sin læretid i Haderslev — det var i gasblussenes dage, dengang da en lærling skulle op før fanden fik sko på, for om vinteren at få tændt op i forretningens tre store flisekakkellovne, så det kunne være om ikke varmt, så dog tåleligt lunt, når forretningen åbnede klokken syv, dengang da lærlingen skulle sørge for, at messingkugler, -stænger og -håndtag hver dag var blankpudsede, fra hine dage fortæller Bo Bojesen i det efterfølgende nogle fornøjelige træk:

„Ved at mindes min Læretid for mange Aar siden, dukker mange Glimt og mange Oplevelser op i Erindringen; og jeg er blevet klar over, at det er vanskeligt at beskæftige sig med Sorteringens Kunst, hvilket disse smaa Erindringer vel ogsaa er blevet et Bevis paa.

For en Lærling i Sabroes Boghandel, som Forretningen hed, da jeg den 1ste Marts 1911 kom i Lære, var det altid en dejlig Afveksling og en stor Oplevelse at blive sendt ud med Gaver til et Bryllup eller Jubilæum paa en større Gaard i Oplandet.

Jeg mindes med stor Glæde saadanne „Ekspeditioner“ bl. a. til Simmersted, Nørre og Sønder Vilstrup, Hejsager, Halk, Øsby og Fjelstrup for blot at nævne nogle af de Stationer ved „æ Kleinbahn“, der skulle løses Billetter til.

Selvfølgelig var det ikke alle Bryllupper paa Landet, der foranledigede, at der sendtes en Kurér med Gaverne fra Boghandelen. Der skulle da i hvert Fald være købt 5—6 store Billeder og et Par Figurer, før Boghandleren mente, at „æ Koster“ kunde blive dækket. Men man kunne jo nok have sine „Forudannelser“.

Naar der i „Modersmaalet“ stod nævnt, at en større dansk Gaardmands Datter skulle holde Bryllup, var vi da klar over, at der kunde være gode Muligheder for et Salg af Gaver — og en eventuel Levering paa Stedet, — og det vilde med andre Ord sige: en god Afveksling i en Boghandlerlærlings ofte ensformige og graa Hverdag.

Hvad var det saa for Ting, der i Aarene op til den første Verdenskrigs Udbrud almindeligvis anvendtes som Gaver til Bryllupper og Jubilæer i danske Hjem i Sønderjylland?

Overvejende Billeder (Fotogravurer), Gengivelser af god, dansk Kunst — Landskaber og religiøse Motiver — og Figurer (bl. a. „Landsoldaten“, „Askepot“, „Rødhætte“, „Kan du ikke tale?“ og Thorvaldsens Kristusfigur) — ogsaa enkelte Bøger, hvoraf Bibelen var den mest anvendte, undertiden ogsaa smukt indbundne Kunstbøger. Udvalget af disse var jo paa den Tid ikke ret stort i Forhold til det store Antal skønne Billedværker, der i Dag findes paa det danske Bogmarked.

Der startedes gerne med, at en „Kommission“ bestaaende af 5—6 Personer kom ind i „Billedbutikken“ og gerne ville se paa et kønt Billede — til en Gave.

De var gerne flere om Gaven, saa det maatte jo godt være stort — passende til at hænge over en Sofa eller en Dør — et „grau kø'ent Landskab“.

Paa Hylderne og Væggene i Billedbutikken fandtes altid et godt, stort Udvalg af indrammede Billeder (Stenders Fotogravurer), saa det var jo blot med at faa vist saa mange frem som muligt for Kommissionens Medlemmer, som i Begyndelsen forholdt sig tavse og iagttagende.

Iagttagende var man ogsaa nødt til selv at være, idet det var af Mændenes og Konernes Ansigtstræk, man skulle se, hvorvidt man havde truffet deres Kunstmag eller ej. Mundtlige Bemærkninger fremkom ikke i de første Minutter. —

Skønne danske Landskabsbilleder (hvor Kunstnere som P. C. Skovgaard, Mønsted, Brasen, Eckersberg var repræsenteret) og Exners Genrebilleder med Motiver fra Fanø blev trukket frem og holdt op for den kritiske Kommission.

Man havde forstaaet, at det skulle være et Sofastykke — altsaa „langvejs“ (Længden paa tværs), saa det nyttede ikke at fremvise Billeder „paa Højkant“. Disse var kun selvskrevne til Beskuelse, naar Billedet skulle anbringes mellem to Døre eller Vinduer.

I det Tilfælde, at Billedet skulle anvendes i en lavloftet Stue, var vi nødt til at have de lange, smalle Billeder frem („Derovre fra Grænsen“, „Dejlig er Jorden“, „Den store, hvide Flok“, „Dengang jeg drog af Sted“ og lign.). —

Til Soveværelset anvendtes gerne Billeder med kristelige Motiver (de farvelagte Olietryk, f. Eks. „Kristus med sine Disciple i Kornmarken“, „Kristus banker paa“, „Opstandelsen“ o. m. a.).

Efterhaanden fik man da en Diskussion i Gang, og selv om det undertiden kunne tage nogen Tid at samle Stemmerne om eet Billede, lykke-

Bogbinderiet Nørregade 25 i 1912. — Stående fra venstre: Oskar Møller, Theodor Lange, Heinrich Münster og frk. Rasmussen. — Siddende: Jakob Jakobsen.

des det da altid. — Bemærkningen om, at det da var et „grau kø'ent“ Billede, skulle jo gerne falde fra saa mange „Kommissionsmedlemmer“ som muligt — helst fra alle.

Omsider var Handelen blevet godt afsluttet, og ofte ville Kunderne saa selv have Billedet med hjem. Det blev godt emballeret med Bølgepap og tyk „Strik“ og skulle saa bringes til den Gæstgivergaard, hvor man havde „spændt fra“ (Ravns Gæstgivergaard paa Hjørnet af Nørregade og Jomfrustien, det Sted, hvor Haderslev Bank nu ligger, Nissen „aa æ Grau“, Rosenblad i „æ Stoegæ“, eller en af Gæstgivergaardene i Slagtergade, Lavgade eller „aa æ Naff“). — I Aarene før den første Verdenskrig var der jo nok af Steder „at holde ind“.

Fik vi at vide til hvilken Fest (Bryllup eller Jubilæum el. a.), Gaven skulle anvendes, var det altid spændende, om der kunne blive solgt andre Gaver i samme Anledning. Det skete da ikke saa sjældent, at der til et og samme Bryllup blev solgt 6—7 store indrammede Billeder foruden flere Figurer.

Det var altid morsomt, naar man ved en Handels Afslutning kunne sige til Kunden, at vi nok skulle levere Gaven „paa Stedet“ selve Festdagen. Saa vidste man, at der var Grund til at glæde sig til en Udflugt!

Naar jeg nu — over 50 Aar efter min Læretid — tænker tilbage paa disse „Ekspeditioner“, er det naturligt, at det fortrinsvis er de lyse og fornøjelige Momenter ved disse Ture, jeg mindes.

Der var meget — og haardt — Arbejde indblandet i saadan en Dags Oplevelser. Alle Gaverne skulle omhyggelig indpakkes enkeltvis — rigeligt Bølgepap og Træuld maatte anvendes. Af Figurer var Thorvaldsens Kristusfigur den vanskeligste at have med at gøre. Det *var* slet ikke saa let at faa den afleveret med hele Arme paa Gavebordet i Simmersted eller Øsby. Alle andre Figurer var det meget lettere at transportere, f. Eks. kunne man have Duerne til „Askepot“ i Lommen og sætte dem paa ved Afleveringen.

Pakkerne bragte man selv hen i Ventesalen paa Amtsbanestationen, saa det blev til adskillige Ture frem og tilbage. Alt skulle være derhenne — gerne ved 10-Tiden om Formiddagen — naar Toget kørte frem foran Perronen, for saa gjaldt det jo om i en Fart at faa stablet alle Pakkerne sammen paa en af Personvognenes „Platforme“.

Med Toget kørtes saa til den ved Bryllupsgaarden nærmest beliggende Station, hvor det saa gjaldt om hurtigst muligt at faa alle Pakker ned fra Platformen og stillet dem alle ind i „Ventesalen“. „Sal“ er vel saa meget sagt, naar man mindes alle de mange Smaabanestationer, hvor der de fleste Steder i et Lokale med ca. 4×4 m Gulvflade var anbragt en lille „Skænk“, hvorfra „Stationsforstanderen“ eller hans Kone serverede Kaffepunche eller andre Fornødheder til de rejsende, samtidig med at han herfra solgte Billetter og udførte andet nødvendigt Kontorarbejde. Naar der saa ogsaa i „Ventesalen“ skulle være Plads til 2--3 Borde med tilhørende Stole, kunne det hele jo let virke lidt overfyldt, og det var ikke altid lige let at faa „Gavesamlingen“ anbragt. —

Jeg mindes en „Ekspedition“ til Nørre Vilstrup, hvor det lokale Postbud samtidig med mig lagde Beslag paa „Ventesalen“. Han satte sig godt tilrette ved et af Bordene, bestilte en Grog og gik saa i Gang med at sortere Posten til sin Rute. Alle Brevkort skulle han have læst og ogsaa kigget i Aviserne, saa det tog Tid, inden han fik startet paa Ruten. —

Paa Stationen skulle jeg have oplyst, hvor den Gaard laa, hvor der skulle være Fest. I de fleste Tilfælde laa den ikke saa langt fra Stationen, idet disse laa temmelig tæt ved hinanden.

I Parentes bemærket var Amtsbanerne med deres mange Stationer og dertil hørende smaa Beværtninger et Led i Tyskernes Forsøg paa at germanisere Landsdelen, idet der almindeligvis kun ansattes tysksindede som Stationspersonale.

Naa, saa startede jeg paa mine Ture med at bringe Billeder og Figurer fra Stationen hen til „Bryllupsgaarden“; og der maatte jo vandres lige saa mange Gange frem og tilbage, som jeg i Haderslev havde gaaet

fra Forretningen til Amtsbanestationen. Alle Gaverne skulle saa pakkes ud og stilles pænt frem, og Duerne paa „Askepot“ anbringes rigtigt paa hendes Skuldre.

For mig var det jo saa efter vel udført Arbejde altid spændende, om jeg blev inviteret med til Frokost (selve Festen afholdtes gerne om Eftermiddagen eller Aftenen). — Men det er da sket flere Gange, at jeg har været med til Familiefrokost, hvilket jo — selvsagt — altid var en dejlig Oplevelse for mig.

Selv om de fleste vidste, at jeg var Lærling i Carl Niensens Boghandel, var der ofte nogle af Gæsterne, der ville vide lidt om, hvad jeg var for en „Fyr“ og hvorfor jeg nu havde fundet paa at komme fra Nordsjælland til Haderslev.

★

I Tiden inden Genforeningen betegnedes de danske Boglader i Nordslesvig som smaa danske Kulturcentre, og nu — mange Aar senere — maa det siges, at denne Betegnelse absolut var rigtig. I disse Boglader udførtes et godt og maalbevidst Arbejde for at sprede Kendskab til dansk Litteratur, og de danske Boghandlere hernede var altid at finde blandt de danske Forkæmpere for „Sandhed og Ret“.

Carl Niensens Boghandel var vel nok den mest kendte af disse smaa Kulturcentraler i Nordslesvig, idet Carl Nielsen altid uforfærdet tog Del i det nationale Arbejde paa mange forskellige Maader. Det er vel naturligt, at Chefens Holdning og Indstilling overfor Danskhedens Sag smittede af paa hans Lærlinge. Der var altid Spænding i det daglige Arbejde.

Af de tyske Myndigheder var det forbudt i Viduerne at udstille Dannebrogflag eller Bøger, hvor Omslagene var smykket med eller paatrykt danske Flag.

★

I 1912 udkom der en ny Udgave af Chr. Richardts Digt „Vort Land“, indbundet i et smukt, rødt-hvidt Lærredsbind med Guldtryk paa Bindets Forside; en smuk Gavebog i Kvartformat. I Bogladen havde vi selvfølgelig bestilt et stort Antal af denne smukke Bog, da vi vidste, at der vilde blive solgt mange af den.

For at markere denne nye Udgaves Fremkomst udstillede vi et stort Antal i det store Bogvindue paa den Maade, at vi satte en lang Række af Bogen paa den midterste Hylde paa Bagvæggen, og en lodret Række ligeledes paa Bagsidens Midte. Det var jo ikke noget Dannebrog, men Bøgerne dannede et Kors i rød-hvide Farver. Vi var temmelig spændt paa at se, hvorlænge denne Udstilling fik Lov at staa!

Det varede kun faa Timer, inden „Politi“ Kragh havde faaet Øje paa denne provokerende og for den tyske Stormagt farlige Udstilling. Han kom larmende ind i Forretningen og forlangte Udstillingen ændret med det samme.

Trangen til at drille de tyske Myndigheder ville undertiden gerne være med, naar Vinduesudstillingerne skulle planlægges!

★

I 1912 fandt vi paa at begynde en Slags Nyhedstjeneste i Bogladen. Det har vel nok været efter Samtale med Redaktør N. Svendsen, „Modersmaalet“, idet Redaktionen paa Klostret jo laa lidt afsides.

Vi klippede forskellige Nyhedsmeddelelser ud af „Modersmaalet“ — selvfølgelig fortrinsvis om nationale Emner og Tildragelser — klæbde dem paa et Stykke rødt Karton og hængte dem ud paa Udstillingsruden.

I 1913 havde de tyske Myndigheder med store Betænkeligheder givet Tilladelse til, at den norske Polarforsker Roald Amundsen maatte holde et Foredrag i Flensborg. Nord for denne By ville det være aldeles utænkeligt, at denne betydelige og berømte Mand kunne faa Lov at fortælle dansksindede Nordslesvigere om sine Rejser — det ville være for „farligt“. Men Foredraget maatte ikke holdes paa norsk, — Amundsen skulle tale tysk.

Dette maa være kommet en besindig minister i Berlin for Øre. Han forstod, at det kunde man vist alligevel ikke forlange af en saa betydelig Mand som Amundsen. Danske Kredse i Nordslesvig, der havde indsendt Ansøgningen om Foredragets Afholdelse, havde nemlig i denne bedt om, at Amundsen maatte tale paa norsk.

Ministeren i Berlin gav derfor Regeringspræsidenten for Slesvig-Holsten Meddelelse om, at Amundsen alligevel nok maatte holde Foredraget paa norsk. Dette var jo egentlig en Slags „Irettesættelse“ fra den overordnede!

Denne glædelige Meddelelse i „Modersmaalet“ hængte vi ogsaa ud mellem vore Nyheder, hvorefter den tyske Avis i Haderslev, „Schleswische Grenzpost“, fandt Anledning til at bringe følgende:

— Das Triumphgefühl der Dänenpartei über die Aufhebung des Verbots des Amundsen-Vortrags hat auch in dem Schaufenster eines dänischen Buchhändlers in der Nonderstraße Ausbruch gefunden, indem dieser die Nachricht mit der Bemerkung in Modersmaalet, „daß das Einschreiben des Ministers dem Regierungspräsidenten Ufert alles andere als angenehm sein werde.“ öffentlich ausgehängt hatte. Ein solcher Nachrichtendienst muß sachlich sein. Oder hat der Betreffende mit der Bemerkung einen ganz bestimmten Zweck verfolgt?

At disse Nyhedsmeddelelser i Juli 1914 — umiddelbart inden den første Verdenskrigs Udbrud — samlede mange Læsere blandt de forbipasserende i Nørregade, er jo ganske naturligt. Husk paa, den Gang kendte man ikke Radio eller Fjernsyn.

Det store danske Aarsmøde i Haderslev den 13de og 14de Juni 1914 — umiddelbart inden Verdenskrigens Udbrud — vil altid i min Erindring staa som en af mine største Oplevelser. Carl Niensens Boghandel var nærmest at betragte som en Central for alt Forarbejdet til dette Mødes Afholdelse. Det var spændende og interessante Dage — og Nætter, hvor der arbejdedes under Højtryk.

Friluftsmødet Søndag den 14de Juni blev for mig af en særlig dramatisk Stemning, idet jeg som dansk Undersaat ikke maatte overvære Mødet. Ved Indgangen var posteret flere Gendarmere, og nogle af disse kendte mig; jeg ville derfor være sikker paa at blive udvist af det tyske Rige, hvis jeg dristede mig til at prøve paa at komme ind. — Men jeg ville nu meget gerne med. Sammen med et Par Kammerater vandrede jeg derfor ud ad Aastrupvej, og over Markerne kom vi ad Bagvejen og igennem Hegn til Mødepladsen og overværede Mødet. At høre H. P. Hanssens magtfulde Tale — ja, i det hele taget „være med“ — var rigeligt alle Anstrengelserne værd. Det blev en uforglemmelig Oplevelse.

Min Læretid i Haderslev suppleret af mine første Boghandlereaar i Aabenraa blev til 9½ Aar i Nordslesvig inden Genforeningen i Sommeren 1920, og dertil kommer 45 Aar under dansk Styre.

Jeg kunde fristes til at sige, at ganske særligt Aarene under tysk Styre har formet og dannet min Indstilling overfor den nationale Kamp i Nordslesvig og skabt en dyb og inderlig Glæde i mit Sind over at være dansk.

Denne Glæde vilde jeg nødig have undværet i min Tilværelse.

Harald Bo Bojesen“.

★

Sommeren 1914 var den mest skæbnemættede i Europas nyere historie. I Nordslesvig holdt de danske den 14. juni i strålende solskin deres store årsmøde i Haderslev.

Festklædte og glade mødtes de i tusindtal omkring talerstolen på et bakkedrag nord for byen. Det var en troppemønstring der viste, at dansk ånd og folkeliv i Nordslesvig var ukuelig, v. Köllers voldspolitik havde ikke kunnet standse væksten.

Med krigen, der umiddelbart fulgte efter, som baggrund, får dette stævne noget ophøjet og storladent over sig, men tillige noget dybt gripende og tragisk. — Mange — alt for mange af de mænd, der den dag

flokkedes om deres høvding H. P. Hanssen, måtte få uger efter trække i fjendens uniform og marchere ud til alle Europas slagmarker og i de følgende fire år med deres liv betale for retten til at bo og virke på deres fædres jord. Uendelig tålmod, ydmyg stolthed og ukuelig trofasthed var disse mænds særpræg.

„Vi er en ældgammel, men endnu sund og livskraftig folkestamme,“ sagde H. P. Hanssen den dag til sine landsmænd. „Vi har mer end tusindårig odelsret her, hvor vore fædres ben hviler i brune kæmpehøje, og hvor vi bor og bygger. Og som vor kamp imod stormfloden sydfra går langt tilbage i tiden, således vil den også strække sig langt ud i fremtiden, thi vi har liv til sag og kræfter til kamp. Vi har virkelyst og virke-trang. Vi har varme og begejstring. Vi har tro på vor folkestammes fremtid. — Og derfor vil vi som svar på vore modstanderes larmende sejr-fester tilråbe dem:

„Du kan vel kro dig af Døgnets Kaar
og af Sejren, de har dig skabt,
men du fører en Kamp imod Tusind Aar,
og i den har du visselig tabt!“

Fjorten dage efter blev den østrigske tronfølger myrdet i Serajevo.

Den 29. juli begynder „Modersmaalet“ at udsende telegrammeddelelser om den truende krig. De bliver hængt ud på Carl Niensens butiksrude. Om aftenen meddeles der, at Rusland er begyndt at mobilisere. Alle taler om krig.

„Når man i de sidste Dage af Juli 1914 mødtes med Ven eller Modstander, da var Samtaleemnet altid den store Krig, som truede derude i den politiske Horisont,“ skriver redaktør Jes Sarup*. „Jeg mindes saaledes en Aftenstund en Samtale med Amtsdommer Karras, som da boede i Stueejligheden i min Ejendom „Højbo“. Vi spadserede omkring i Haven — Amtsdommeren, der, som de fleste Tyskere, inderligt ønskede Krigen og med denne et endeligt Opgør med Arvefjenden [Frankrig], var aldeles overbevist om, at den ville og maatte komme. „Vi har allerede ofret saa meget nu, at et Tilbagetog absolut er umuligt,“ udtalte han, „vi er forberedte, og vi maa slaa løs, og vi vil slaa løs!“

Fredag den 31. juli. Først på eftermiddagen kommer der et telegram: „Truende krigsfare („Drohende Kriegsgefahr!“). Det tyske rige erklæres i krigstilstand. Gennem gaderne kommer en løjtnant med en afdeling soldater, på hver gadehjørne og torv standser de, trommen røres og løjtnanten oplæser erklæringen om krigstilstanden.

* Jes Sarup: „Bavnerne brænder“. Side 9.

Gaderne, der fører fra byen ud i landet, afspærres, og alle, der vil ud eller ind i byen, visiteres. Et hølæs, der passere Sønderbro, gennemstikkes med bajonetter.

I deres hjem, på gaden og på redaktionskontoret arresteres „Modersmaalet“s redaktører og medarbejdere: Nicolai Svendsen, Nis Petersen, Jes Sarup, M. C. Matthiesen og Anders Lebeck, alle er de boghandlerfamiliens venner.

Carl Nielsen er taget til Aabenraa for at hente sin hustru og deres to yngste sønner hjem fra et ferieophold. Der fortælles i byen, at al civiltrafik med jernbanen er spærret. På vejen til jernbanestationen møder de en bekendt fra Haderslev, og beder ham om at måtte køre med i hans tomme bil, men de får afslag.

Det viser sig imidlertid, at civilpersoner alligevel kan rejse med jernbanen. Overalt på stationerne myldrer det med militære og civile, personerne er afspærret. Da de er kommet til Haderslev og går hjem gennem Storegade, ser de en afdeling soldater udenfor Herman Frees' store isenkramforretning. „Soldaterne er inde og hente al våben og ammunition,“ fortælles der.

I alle danske hjem sidder man og venter i dyb sorg, man ved, hvad der vil komme — og ved sekstiden kommer budskabet: den næste dag, lørdag den 1. august, er første mobiliseringsdag.

Tankerne går til alle de mange, hvem en „Mobilmachungsbefehl“ vil kalde fra hjem, hustru, børn og eje. Carl Nielsens næstældste søn, Laurids, ligger ved „Königin Augusta-garden“ i Berlin, han vil være blandt de første, der rykker ud; måske er han allerede nu på vej ud i krigen.

Om aftenen står Carl Nielsens lærling Bo Bojesen oppe ved indgangen til kasernen og ser de første indkaldte fra by og land give møde. Der kommer de, landmændene hentet bort midt i høsten, det ene kendte ansigt efter det andet, blege, alvorlige mænd, dumpt resignerende hustruer, der følger deres mænd til kaserneporten. Ingen svigter, alle går de den tunge pligtens vej.

I dette øjeblik tænker man på, hvor utrolig taktløs tyskerne kunne være. En ung ven af boghandlerfamilien, der aftjente sin soldatertid i Haderslev, fulgtes en dag med Carl Nielsen henad gaden. Da soldaten kom tilbage til kasernen, blev han kaldt ind til sin overordnede og overfuset med skældsord, om han ikke var klar over, at det var forbudt en tysk soldat at komme sammen „mit so einen fanatischen Dänen!“

Alt er som lammet. På bogbinderiet arbejder Münster alene og kun den halve dag, det øvrige mandskab er sendt ud på landet for at hjælpe at bjerge høsten. Arkene til „Sprogforeningens Almanak“ er stuvet af vejen, den skal ikke laves.

I forretningen har man allerede den 31. juli om aftenen taget alle „Danmarks Melodier“ ud af et musikvindue og sammen med lageret af generalstabskort gemt dem af vejen på loftet. Det varer også kun nogle dage, så kommer politiet for at beslaglægge generalstabskortene, men får kun de par stykker, der endnu ligger nede i forretningen.

Langt om længe kom der fra fronten meddelelse om, at Carl Niensens søn Laurids var blevet såret i kampene ved Arras og nu lå på lazaret. Det var ikke noget farligt sår, så nu kunne man foreløbig være uden bekymring for denne dreng.

Men man var kun godt og vel kommet ind i året 1915, så fik boghandlerfamilien nye bekymringer — men på den hjemlige front, og forvoldt af deres godt tiårige søn Johannes.

I begyndelsen af februar blev denne søn bortvist fra det præjiske gymnasium i Haderslev på grund af majestætsfornærmelse. I skolens forhandlingsprotokol finder vi den 8. februar 1915 under overskriften: „Ein disciplinarfall“ lærerkollegiets behandling af boghandlersønnens forsyndelse. Med en enkelt tilføjelse lyder referatet i oversættelse således:

„Gymnasiets sextaner Johannes Nielsen, søn af den dansksindede boghandler Carl Nielsen, Haderslev, der desuagtet er tysk undersåt, 10½ år gammel, er, som det er blevet direktøren meddelt, ved den i anledning af kejserens sidste fødselsdag i aulaen foranstaltede skolefest, ikke stået op fra sin plads, da festtaleren udbragte et „Hoch“ for kejseren (als vom Festredner das Kaiserhoch ausgebracht wurde), til trods for, at han af flere af sine kammerater (Mitschüler), som befandt sig i hans nærhed, og som var opbragt over hans opførsel (die sich über sein Verhalten entrüsteten) ved stød (durch anstossen) var bleven særlig opfordret dertil.

Under forhøret ved direktøren i nærværelse af hans klasselærer, professor Schrøder, svarede han på spørgsmålet: „Er det sandt, at du ved „Kaiserhoch“ et er bleven siddende“ med „Ja“. På det videre spørgsmål, hvorfor han ikke havde rejst sig, svarede han: „Fordi jeg ikke ville.“ Som grund herfor angav han, at han var dansker.

[Man spurgte ham yderligere, om hans forældre havde opfordret ham til denne handling, hvilket han besvarede med „Nej.“]

Tungtvejende for ham er det (erschwerend fällt für ihm ins Gewicht), at der den 26. juni i år måtte tildeles ham en alvorlig advarsel, som også blev meddelt hans fader, fordi han ved det danske årsmøde, som fandt sted her sidste år, havde opholdt sig på festpladsen, hvorved der var bleven fremkaldt ærgrelse i tysksindede kredse. Hertil kommer endvidere, at han umiddelbart efter sit forhør ved fremsigelsen af natio-

I påsken 1916 ville et lykkeligt tilfælde, at Carl Nielsens to ældste sønner var hjemme på orlov på samme tid. Her ses de på trappen i Nørregade sammen med familiens øvrige mandlige medlemmer. I øverste række fra venstre Hartvig Nielsen, svogeren Harald Bo Bojesen, der på den tid bestyrede hans boglade i Aabenraa, og Laurids Nielsen. I nederste række: lille broder Carl Christian og den fra det „königliche Gymnasium“ bortviste „Sextaner“ Johannes Nielsen

nalhymnen i en tysktime opførte sig ejendommeligt (eigenartig be-nahm), hvilket af hans lærer måtte anses som en udfordring.

Ydermere må det være straf-skærpene for ham, at han over en så-dan adfærd nu under krigen, hvor de dansksindede i Nordslesvig burde have al mulig grund til at opføre sig mest muligt ubemærket (sich mög-lichst unauffällig zu benehmen).

Strafformildende er kun den omstændighed, at han tilhører en un-derklasse og åbenbart er et offer for det sindelag, som hans forældre har overfor Tyskland og vor kejser.

Under disse omstændigheder mener lærerrådet (die Konferenz) trods hans unge alder at måtte idømme ham den sværeste skolestraf, bortvis-ning fra skolen, da man kunne befrygte, at hans forbliven kunne få skadelige følger for de øvrige elever fra dansksindede familier.

Denne beslutning er taget med 11 stemmer mod 1, et medlem af kol-legiet undlod at stemme.

Der vil dog blive set bort fra straffen for det tilfælde, at hans fader inden 24 timer, efter at være bleven underrettet herom, udmelder ham af skolen.“

Kong Christian X's indtog i Haderslev 10. juli 1920

Det var et tungt budskab at få for et forældrepar, der havde en søn med i krigen og en på vej dertil.

Den 22. februar sendes deres svar til gymnasiets direktør, brevet er efter alt at dømme skrevet af moderen, og følger her i oversættelse:

„Som svar på skrivelsen i anledning af bortvisningen (Strafverweisung) af vor søn Johannes fra det kongelige gymnasium, tillader vi os følgende bemærkninger: Mistanken om, at vi skulle have den mindste skyld i hans opførsel på kejserens fødselsdag, viser vi på det bestemte tilbage; dette vil De også af drengens ærlige svar have kunnet se. Tværtimod har vi stedse formanet ham til i enhver henseende at gøre sin pligt; som bevis herfor kan anføres, at han besøgte skolen på kejserens fødselsdag, til trods for, at han i forvejen havde ligget syg af influenza. Hvorledes han er kommet på at blive siddende under „Kaiserhoch“et, er os ganske ubegribeligt, så meget mere, som man i hans opførsel mener at have sporet et udslag af trods, og vi aldrig i hans natur har bemærket en tilbøjelighed hertil.

Det synes dog, hvilket vi også før igennem vore iagttagelser har erfaret, at han af flere af sine kammerater (Mitschüler) er blevet tirret, de har jo også fortalt ham, at de havde anklaget ham til herr direktøren. Med hensyn til hans fremsigelse af nationalhymnen, som blev betegnet som udfordrende, bemærker han selv, at han ikke ved, hvormed han har forset sig, dog kan det jo vel tænkes, at hans præstation har været

under indflydelse af hans oprevne og ængstelige sindsstemning; dette bekræftes jo også af den omstændighed, at det blev forlangt af ham umiddelbart efter forhøret.

Det ville gøre os ondt, hvis hans forseelse skulle afstedkomme en så hård og vidtrækkende straf som bortvisning fra skolen; vi kan ikke dømme anderledes, end at denne fremgangsmåde er uretfærdig overfor drengen. Vi finder, at hans forseelse må betragtes som en øjeblikkelig ulydighed mod hans foresatte, og at en korporlig tugtelse eller alvorlig irettesættelse ville være den rette straf herfor. Vi har tildelt ham en sådan og troede, at det samme var sket på skolen, og at sagen dermed var afgjort. At et 10-årigt barn skulle være sig sit ansvar for slig opførsel bevidst, er jo absolut udelukket. Det hele finder vi, måtte skrives på en barnlig uopdragenheds regning og også bedømmes og straffes efter denne målestok.

Det er os meget om at gøre, at han kan fortsætte på det kongelige gymnasium, derfor beder vi herr direktøren om at tage bortvisningen tilbage. Skulle vi påtage os ansvaret for en udmeldelse, mener vi ikke at have handlet efter vor samvittighed.

I disse dage ligger Johannes syg af „røde hunde“.

Hochachtungsvoll
Carl Nielsen und Frau.“

Men der var intet at gøre --- skolen opretholdt sin bortvisning.

★

I slutningen af oktober 1918 stod det klart for alle, at krigen lakkede mod enden. Den 23. oktober rejste H. P. Hanssen i den tyske rigsdag kravet om Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark ved en folkeafstemning.

I begyndelsen af november bryder revolutionen ud, den 5. november er der generalstrejke i Kiel, og den 7. når revolutionen til Haderslev; der dannes som andre steder et arbejder- og soldaterråd, der overtager magten i byen. Officerer, der ikke vil aflægge ed til den nye regering, fjernes, også politiet er fjernet, og i deres sted patruljerer nu soldater med hvide armbind og opretholder ro og orden i byen. På kasernen vajer det røde flag.

Sent på eftermiddagen lørdag den 9. november høres pludselig „Grenzpost“'s avisbuds kendte stemme komme råbende ned gennem Nørregade: „Ekstrablatt“ — „Ekstrablatt“. Da han når ud for vor butik, stikker yngste lærling ud og køber en af de røde løbesedler. Vi ser ham læse det, springe op i luften, slå sig på låret, danse rundt, så kommer han strygende ind i forretningen. På den røde plakat står der med store

Fra et møde i „Sønderjysk Boghandlerkreds“ i Haderslev

Fra venstre: Bo Bojesen, Anna Bojesen, fru Schmidt, Vojens, Schmidt, Vojens, Hans Beck, Tønder, fru Beck, Tønder, fru Clausen, Sønderborg, Andr. Clausen, Sønderborg, Kristence Nielsen, Haderslev, ukendt dame, Axel Vedel, Gram, Carl Nielsen, H. C. Andersen, Rødding, Fuglsang, Sønderborg, Frost, Aabenraa, Paulsen Schmidt, Tønder, Martensen, Christiansfeld

bogstaver: „*Die Abdankung des Kaisers — Thronverzicht des Kronprinzen.*“ — Vi er lige ved at danse rundt som yngste lærling, tænke sig, denne herskertrone, der stod „gegründet wie Fels im Meer“, er nu styrtet i grus, og meddelelsen herom skulle bringes os på det strackerjanske organs røde ekstraudgaver, der gennem krigsårene kun havde bragt meddelelser om tyske sejre. —

Der blev sendt bud til alle husets venner, den blå sangbog kom frem, og der blev sunget den aften i boghandlerens stue for første gang i fire år, den ene sang efter den anden kunne høres helt ude i Nørregade. Nu kunne man ånde frit.

Søndag den 17. november er tusinder danske nordslesvigere samlet i Aabenraa til folkemøde. Salene på Folkehjem og hele pladsen foran er stuvende fuld, der må tales to steder. „Det sidste store folkemøde, vi var samlede til, var årsmødet i Haderslev,“ siger H. P. Hanssen i sin tale, „mellem dengang og nu ligger krigen. 30.000 nordslesvigere drog ud, mere end 6000 er ikke vendt tilbage, men har fundet det sidste hvilested på valpladserne i øst og vest. Dem, der blev derude, gælder vore første tanker.“

Den 20. januar 1920 holdt de franske besættelsestropper deres indtog i Haderslev. For første gang siden 1864 vejede Dannebrog atter fra de danske borgeres huse. Det var et betagende syn; man gik som i drømme, kunne dette være virkeligt. — På torvet stod kejser Wilhelms statue hyllet ind i sække.

Men samtidig var en dybtgående og bitter strid begyndt mellem de danske, der deltes i to uforsonlige lejre: Aabenraafolkene, der ikke ville have mere af Sønderjylland genforenet med Danmark, end en folkeafstemning klart viste, og Flensborgfolkene, der under alle omstændigheder ville have byen Flensborg og dens opland, evtl. hele Sydslesvig ned til Eideren med tilbage til Danmark.

Den 10. februar 1920 fandt afstemningen sted i 1. zone og den 14. marts i 2. zone. Resultatet blev den grænse, vi har idag. Den 5. maj holdt de danske soldater deres indtog i Haderslev, 56 år var gået siden vore tropper havde måttet forlade Sønderjylland.

Den 10. juli oprandt så den store dag, da Danmarks konge, Christian den Tiende, på den hvide hest red over grænsen ind i Sønderjylland. Samme dag holdt kongen sit indtog i Haderslev.

Med genforeningen kom der helt nye forhold og vilkår for dansk boghandel i Sønderjylland. Bogladen i Nørregade havde været blandt dem, der stod på prøjsernes sorte liste, her var det forbudt alle skoler, lærere, kontorer under stat og kommune og alle embedsmænd at handle.

Nu blev alt dette dansk og anderledes. Katedralskolen (det tidligere prøjsiske gymnasium), statsseminariet og kommuneskolerne i by og amt fik danske lærere og ledere. Der skulle allesteder begyndes med nye lærebøger og nyt materiale. De offentlige kontorer skulle omstilles på danske forhold og arbejdsmetoder. Der blev meget travlt i Carl Niensens boghandel og bogbinderi.

Den 10. januar 1920 stiftedes i Flensborg „Sønderjysk Boghandlerkreds“. Til dens formand valgtes boghandler Carl Nielsen, et hverv han beklædte indtil foreningen den 1. september 1935 indgik i provinsboghandlerforeningens 4. kreds, Sydjylland.

Lille Klingbjerg

Domkirken over gamle tage

JOHANNES CHRISTIAN NIELSEN

VI ER NU NÅET op i vor egen tid, og forfatteren til denne bog må øse af egne erindringer.

Jeg er født den 14. september 1904. — Som man vil have læst, blev min skolegang på gymnasiet afbrudt ved en bortvisning på grund af majestætsfornærmelse. Den fortsattes i Frederiksskolen til min konfirmation, derefter på Skibelund efterskole. Min læretid i boghandelen faldt delvis under første verdenskrig. Efter genforeningen besøgte jeg Kate-dralskolens realklasse og Ryslinge højskole og tog derefter på et studieophold i Leipzig. Var derpå ansat i Vilhelm Trydes Boghandel i København og gik vinteren 1929—30 på Jens Møller Jensens skole for Kunst-håndværk, ligeledes i København.

Min fader, der nu var 70 år, ville gerne aflastes i forretningen, og jeg vendte derfor tilbage til Haderslev i 1930. Den 11. december samme år blev jeg gift med Petrine Marie Gellert.

I vort ægteskab er der to sønner, Carl Johannes Gellert Nielsen, født den 1. oktober 1931 og Ole Andreas Gellert Nielsen, født den 15. juni 1934. Den første blev boghandler, den anden tandlæge.

Carl Johannes Gellert Nielsen kom efter at have taget realeksamen i lære hos boghandler Johs. Barkholt i Kolding. Var derpå i London på

„The Danish Merchant School“. Afsluttede sin læretid i G. E. C. Gads boghandel i København, hvor han var i den udenlandske afdeling. I 1953 meldte han sig til „Sjællandske Ingeniørregiment“, hvor han aftrådte som sergent. Den 14. august 1954 var han bleven gift med Edith Skovgaard Møller, blev så i august 1955 ansat hos Almquist & Wiksell i Stockholm i bogeksportafdelingen. Efter godt et år kom han til A. B. Lundequistska Bokhandeln i Uppsala, hvor han var, indtil han den 1. august 1959 kom hjem i forretningen i Haderslev.

★

Tirsdag den 9. april 1940 bliver vi vækket klokken fem om morgenen af stærk motorstøj fra flyvemaskiner, der flyver lavt hen over tagene. Da støjen vedbliver, står vi op og kigger ud af vort kvistvindue. Fra vort hjem på Hiort Lorenzensvej er der en vid udsigt ned over byen. Vi ser store, sorte flyvemaskiner komme op imod os, og da de passerer hen over huset, kan vi se det tyske nationalitetsmærke under deres vinger. Fra nogle af maskinerne flagerer skyer af små grønne sedler ud. Vi samler et par af dem op nede i vor have. OPROP står der som overskrift, og teksten nedenunder taler sit tydelige sprog, tyskerne er på vej for at erobre Danmark. — Jeg skynder mig ned til mine forældre i Nørregade for at fortælle dem, hvad der er ved at ske. Ved kaserneporten råber jeg i forbifarten til vagtposten: „Skyd da det skidt ned!“, men han står som forstenet.

På Gammelting holder en lang række røde rutebiler, jeg spørger, hvad de skal der. De er beordret herop, svarer man.

Mine forældre rejser sig forbavset overende i deres senge ved mit overraskende tidlige besøg, og da jeg fortæller dem, hvad denne vedvarende flyvning betyder, siger min fader stille: „Er de her nu igen.“

Jeg går så hen til vore venner, adjunkt Bocks, de er allerede oppe. Vi taler om det, der er ved at ske. — Hjem igen på Hiort Lorenzensvej. Vi drikker kaffe. Derefter hen på Christiansfeldvej. Her opstiller vore soldater maskingeværer. Går et stykke ned ad vejen. Der høres skydning langt borte mod syd. Det kommer nærmere. Hjem igen. Vi står på nordsiden af vort hus og lytter. En kaptajnsfrue kommer hen til os. Skydningen bliver voldsommere. Vi går alle i kælderen. Kaptajnsfruen, hvis mand er med, er bekymret for ham, hun fortæller, at vi har haft store tab ved Tønder. Endelig standser skydningen. Da vi kommer op af kælderen, ser vi tyske tanks køre henne på Christiansfeldvej. Går med min ældste søn ned gennem byen til forretningen. Christiansfeldvej og Nørregade er fyldt med tyske tropper og deres materiel, der i en uafbrudt strøm drager mod nord. På en transportvogn spiller en soldat på

9. april 1940. Prøjsiske besættelsestropper på vej mod nord gennem Nørregade i Haderslev

en harmonika med citrongul bælg, og der synges: „Denn wir fahren gegen Engeland.“

★

Umiddelbart før Danmarks besættelse havde vi udgivet Marie Thomsens bog om Jomfru Fanny, seersken fra Aabenraa. Bogen fortalte om den formodede kongedatter og hendes forudsigelser, hvoraf nogle var gået i opfyldelse. Den lille bog var blevet solgt godt, 3. oplag var udkommet, og jo nærmere vi kom krigen, des stejlere blev salgskurven. Men den 9. november 1940 fik vi brev fra udenrigsministeriet med besked om, at „Jomfru Fanny“ ikke mere måtte sælges, og de eksemplarer, der lå hos boghandlerne skulle tilbagekaldes.

Den 27. december skrev vi tilbage til udenrigsministeriet, at vi havde et restoplag på 1500 eksemplarer liggende, og bad om lov til at sælge disse, men fik to dage efter afslag herpå, og en frigivelse af bogen måtte betragtes som aldeles udelukket.

På et boghandlermøde blev jeg af kolleger spurgt, om „Jomfru Fanny“ ikke kunne fås mere; nej, det kunne den ikke, svarede jeg, men man kunne prøve at bestille „Gartnerbogen“ eller „Håndbog i kaninavl“.

Der kom snart ordrer på disse to titler, og „Jomfru Fanny“ blev ekspederet i stedet for. Det er besynderligt, som historien gentager sig; vi har set, at vor forgænger Jens Jørgen Henriksen under den fransk-tyske krig 1870—71 fik konfiskeret „Sybilles Spaadom“ og måtte overvære, at politimesteren i egen høje person puttede dem i kakkellovnen.

Men det var ikke den eneste af historiens gentagelser i vor boglade.

Den 31. oktober 1942 blev politimesteren i Haderslev ringet op af den tyske garnisonskommandant, det var sekretæren, der tog telefonen. Kommandanten ville se politimesteren på kasernen „sofort“. Men politimesteren mente, at ville kommandanten ham noget, kunne han komme ned på politikontoret. En ny opringning. Det var absolut nødvendigt, at politimesteren kom, det drejede sig nemlig om en meget alvorlig affære, som kommandanten ville indberette til den øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark.

Så gik politimesteren og kriminalassistent Riis op på kasernen. Kommandanten var meget vred, og årsagen til denne hans vrede var, at der i boghandler Carl Nielsens nordligste butiksvindue var udstillet et billede af den engelske kong Georg V. Kriminalassistent Riis har fortalt, at kommandanten var hvid i ansigtet af raseri, „sagen Sie dem Herrn, dass ich ganz genau weiss, das er Vorsitzender des englisch-dänischen Vereins ist!“ og han rasede videre: „Das Bild ist eine Herausforderung gegen die deutsche Wehrmacht! — Ich werde ihm das Geschäft schliessen!“ Han truede med at sømme vinduet til med brædder og stille vagtpost foran butikken.

Man fik ham dog beroliget så meget, at han ville undlade at indberette sagen til København, hvis det famøse billede blev fjernet omgående. Kriminalassistent Riis gik så ned til bogladen og fik billedet udleveret.

Jeg anede ikke, at billedet stod i vinduet, vedkommende, der havde meldt os, må have studeret vor udstilling af bronzerammer meget indgående. Billedet af den afdøde engelske monark stod sammen med mange andre portrætter, bl. a. af det danske kongepar.

Det var også uden mit vidende, at følgende skete, hvorom kriminalassistentens rapport fortæller:

„Den 2. November. Da jeg i Dag indfandt mig i Carl Nielsens Boghandel, var der i det samme Vindue og paa samme Plads og i samme Ramme, hvor Billedet af Kong Georg V havde været anbragt, nu et Billede af en engelsk Bulldog.“

En af lærlingene havde afstedkommet denne omdekoration. Bulldoggen blev omgående fjernet. Jeg kunne samtidig oplyse kriminalassistent Riis om, at kong Georg havde haft sin plads i den ramme før besættelsen, og at jeg havde svært ved at fatte, at det lille billede (det målte 18×24

cm) af en afdød engelsk monark kunne forvolde en sådan ophidselse. At jeg skulle være formand for en engelsk-dansk forening var grebet ud af luften, jeg anede ikke, om der i det hele taget eksisterede en sådan i vor by.

Vi hørte ikke mere til denne sag.

Den 6. januar 1944 modtog vi en meddelelse fra formanden for den danske provinsboghandlerforening sålydende:

„Udenrigsministeriets Pressebureau meddeler, at de tyske Myndigheder har udtalt, at enhver Udstilling af Kaj Munks Bøger samt Flagning paa halv Stang i Anledning af Mordet vil blive betragtet som Provokation og eventuelt foranledige, at man fra tysk Side vil skride ind direkte over for vedkommende Boghandler.“

Den 14. januar 1944 fik vi besøg af Gestapo i bogladen.

Da jeg over middag kom ned i forretningen, var der en del kunder. Jeg gik hen til en bekendt og stod og talte med ham, da medhjælper Nørgaard kom og dæmpet sagde. „Der står to herrer derhenne og vil tale med Dem — de er fra Gestapo.“ For at få lidt tid til at sunde mig i, vedblev jeg at tale med min bekendt. Men nu kom yngste lærling farenende hen til mig og hviskede, at han hellere måtte komme ind på kontoret og få „noget“ fjernet. Han smuttede så uset af gestapomændene bag om og ind på kontoret, hvor han fik fjernet en del dupliserede ting og gemte dem bort under tørvæne i et skur i haven.

Jeg gik så hen til de to gestapomænd, den ene var en høj herre med lange støvler, den anden mindre og så mere civil ud. Sidstnævnte viste mig et orangerfarvet kort, hvorpå der stod *Sicherheitspolizei*. Jeg gik så med de to herrer ind på kontoret. Den lille herre talte dansk. Nu spurgte den høje, om jeg talte tysk, ja, det gjorde jeg, og vi fortsatte så samtalen på tysk. Den høje herre tog Wendell Wilkies bog „Een Verden“ op af sin taske og spurgte, om jeg kendte den — ja, det gjorde jeg — om jeg havde solgt den („vertrieben“) — næh, det havde jeg ikke — hvormange jeg havde haft — en ca. 5 stykker — hvorfra vi havde fået dem? — det vidste jeg ikke, thi vi fik jo undertiden pakker uden afsender eller med afsender på, som kun var et fingeret navn. Så spurgte han, hvor de 5 eksemplarer var blevet af — tja — det kunne jeg sandelig ikke sige, personalet havde muligvis taget dem med hjem — jeg havde sikkert også et eksemplar hjemme. Den høje tog et ark papir frem — så lidt på det og sagde: „De har fået 35 eksemplarer.“ „Das stimmt nicht!“ svarede jeg og fortsatte: „Wer har das behauptet? Gestatten Sie?“ Jeg rakte efter brevet for at læse det, men det kunne ikke tillades.

Den høje spurgte så, om jeg ikke havde fået eksemplarer fra en kollega i byen. Jeg svarede nej, dette ville han ikke tro. Jeg forklarede ham

da, at jeg ikke havde nogen forbindelse med denne herre, da han var min konkurrent.

Den høje tog derpå en af kommissionsanstaltens ilkonvolutter op af lommen og spurgte, om jeg havde fået højerne gennem — han brokkede navnet Danske Boghandlers Kommissionsanstalt. — Jeg svarede benægtende.

De herrer ville nu op til mig privat, jeg svarede, at det var jeg ikke så glad for, thi min hustru ville blive forskrækket. Så sagde den høje, at hvis jeg ville love ham at stikke mit eksemplar af „Een Verden“ i kakelovnen, når jeg kom hjem, så var det godt. Det lovede jeg.

Han spurgte, om jeg ellers forhandlede eller havde forhandlet „deutschfeindliche Litteratur“ — nej, det gjorde jeg ikke og havde ikke gjort, hvorpå jeg viste ham den hylde bag kontordøren, hvor vi havde de tvivlsomme bøger stående, idet jeg bad til, at yngste lærling havde fået fjernet de kriminelle tryksager. Der stod bl. a. Kelvin Lindemann: „Den kan vel Frihed bære“. Den høje tog et eksemplar ned, forsøgte at stave sig gennem titlen, opgav det og smed så bogen på plads med et: „können Sie ruhig verkaufen.“

De lånte nu en skrivemaskine, og den høje dikterede en rapport til den lille; da han nævnte, at vi havde fået 5 eksemplarer af „Een Verden“, brød jeg ind og sagde, at det havde jeg ikke sagt, men ca. 5 eksemplarer. Det blev rettet.

Da de var færdige, fik jeg dokumentet til gennemlæsning og underskrift, det indeholdt forhøret omtrent som jeg har skildret det, men sluttede med, at hvis jeg beskæftigede mig med salg af illegal litteratur, ville jeg blive „*strengstens bestraft*“.

Vi talte så lidt bagefter, jeg spurgte på dansk den lille dansktalende herre: „Hør, sig mig engang, har jeg ikke set Dem før?“ „Jo, svarede han, mit navn er —“ og så mumlede han et navn, som jeg ikke fik fat på. Så gik de.

Knap var gestapofolkene ude af døren, så kom der en pakke fra Jørgensens duplikeringsbureau med 500 dupligerede eksemplarer af Nørregaards prædiken over Kaj Munk, som jeg havde bestilt. De blev heftet i sorte omslag og i den følgende tid delt ud. Da jeg senere fik fat i Kaj Munks sidste prædiken i København, blev også den duplikeret og uddelt, bl. a. overtog amtslæge Lauritzen en del til fordeling på landet. Men den næste gang, Gestapo kom, gik det knap så gelinde.

Den 15. juni 1944 henad klokken 5 morgen ringede de på døren i vort hjem på Hiort Lorezensvej. Det var Gestapo, der kom for at arrestere mig. Jeg fik dog lov til at spise morgenmad først. Imens gik de to herrer rundt i stuerne og undersøgte bl. a. bogreolen og skrivebordet. Mær-

keligt nok — og til vort store held — åbnede de ikke gæstebogen, hvori vi ved et møde i Dansk Samling havde været så letsindige at skrive vore navne (jeg var dengang partiets tillidsmand i Haderslev). Derimod fandt de en del af drengenes tegninger, der næsten uden undtagelse skildrede krigshandlinger, navnlig luftkampe. Gestapomændene studerede dem meget indgående, jeg sagde til dem, at det jo kun var børnetegninger. „Jo,“ svarede den ene herre, „men det er dog påfaldende, så mange tyske maskiner, der bliver skudt ned.“

Jeg fik mine toiletting pakket sammen, og så kørte vi. Nede på kaseren fik vi læge frøken Anna Bramsen fra Christiansfeld med i vognen, også et medlem af Dansk Samling. Så gik det nordpå. I Kolding blev vi kørt op på Staldgården og sat ind i et stort rum sammen med en hel del andre arrestanter. Da jeg så, hvem der var, blev jeg klar over, at det var Dansk Samling, man var ude efter. Her mødte vi lærer Viggo Eidt fra Fredericia, pastor Jørgen Koefoed fra Alminde, læge Jon Ottosen fra Hoptrup, gårdejer Kaj Wulff fra Asserballeskov og flere andre. Senere kom dyrlæge Henrik Balslev fra Oksbøl og adjunkt Kaj Edvard Larsen fra Tarm også som fanger til Kolding.

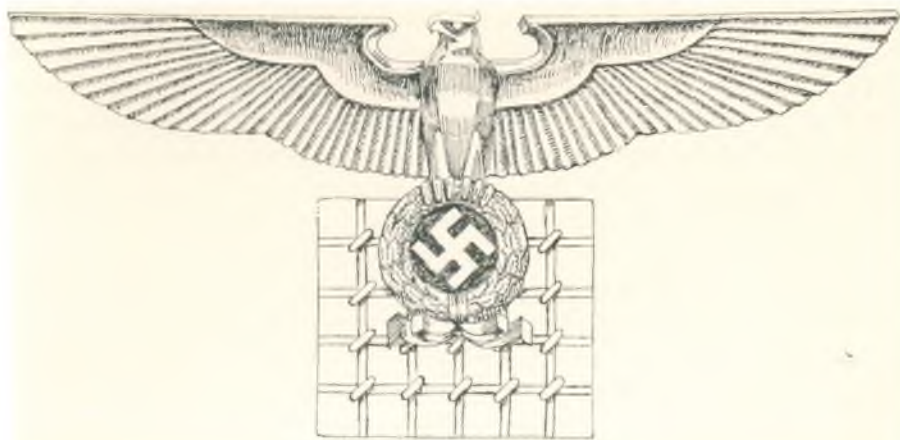
Langt om længe blev vi kørt over til fængslet. Jeg blev sammen med tre andre fanger puttet ind i en enkeltcelle. Der var kun en lav jernseng i det snævre rum, men en af kammeraterne lånte mig om natten sin stortrøje, så jeg ikke kom til at ligge direkte på cementgulvet.

Godt et døgn senere blev to af kammeraterne hentet.

En dag hørte jeg svagt en kendt stemme — min hustru — kalde „Ole — Ole“ udenfor et eller andet sted. Min kammerat, der havde slået jernsengen op og stod på dens kant og kiggede ud gennem tremmerne, råbte pludselig: „Du, Nielsen, det er sgu din kone, der går dernede.“ Han havde aldrig set hende før, men må jo have haft en sjette sans. Jeg røg op til vinduet, jo sandelig, dernede på gaden foran fængselsporten gik hun sammen med vore to drenge. Hun havde brugt det fif at kalde på vor yngste søn for at henlede min opmærksomhed på familiens tilstedeværelse. Det var forbudt fangerne at kigge ud af vinduet, men jeg fik vinket så meget, at hun så, hvor jeg sad. Med fagter og gebærder og enkelte ord fik hun mig forklaret, at hun havde haft en pakke med til mig. Jeg måtte — ligeledes med fingersprog og gebærder — advare hende mod vagten, der uset af folk fra gaden kunne kigge ud gennem et kighul i porten. Det gik godt, men der kom ingen pakke op til mig, kun et ufrankeret brev fra min fader, brevet måtte have ligget i pakken.

Det varede over otte dage, inden jeg kom i forhør, så kunne man i ventetiden spekulere frem og tilbage på, hvad tyskerne ville spørge om.

Men så en dag blev jeg hentet i bil over til staldgården. Undervejs fik jeg — med min faders ufrankerede brev som bevis — fravristet den

ene fangevogter bekræftelse på, at der var kommet en pakke til mig, men at jeg ikke kunne få den, fordi der var sengetøj i den. Ved indgangen til staldgården lå den, men nu fik jeg lov til — hurtigt og gedulgt — at få pakken skilt ad i to, en med sengetøj til returnering og en med cigaretter og chokolade til at medtage efter forhøret. Et par pakker cigaretter smuttede dog i skyndingen ned i mine lommer.

Forhøret gik bedre, end jeg havde turdet håbe. Jeg talte tysk, hvilket var en stor fordel. Der blev straks budt mig en cigaret, der smagte vidunderligt trods den store spænding. Man spurgte mig ud om vort arbejde i Dansk Samling, jeg slap heldigt uden om at nævne navne på medlemmer, der kunne komme i fortræd. Vi talte om de illegale blade — om jeg kendte dem, — ja, jeg fik de fleste tilsendt — hvorfra? — det anede jeg ikke. Så talte vi om modstandsgrupperne, hvor den ene ikke kendte den anden trods samarbejdet, men da jeg kun vidste om dette arbejde „von Hörensagen“, kunne de ikke fange mig på det. Vi talte så om frihedskæmperne, hvortil jeg bemærkede, at de jo var vore helte. „Forhørsdommeren“ sagde ikke noget særligt til dette, men fra den anden ende af lokalet skreg i det samme en stemme: „Helden? — Nein! Gangsters sind sie!“

Jeg var klar over, at jeg havde forløbet mig. — Nå, det blev også forhørets eneste virkelig pinlige øjeblik. Jeg undrede mig over, at kartoteket i Kolding intet havde om mine tidligere forsyndelser.

Da jeg ved middagstid kom tilbage til cellen, havde min kammerat pyntet vaskekummen med nogle irisblomster, dem havde han under gårdturen „organiseret“ på følgende måde: Udenfor strålegårdens jerngitter voksede enkelte grupper af iris. De stod imidlertid så langt fra gitteret, at de ikke kunne nås, selv af den længste arm. Kammeraten

fandt nu på at tage bukserremmen af og bruge den som en slags lasso. Det var et syn, der morede både fangerne og deres vogter, thi hver gang kammeraten strakte arm og rem frem gennem gitteret, gled hans bukser tilbage den modsatte vej. Men han fik blomsterne halet indenfor. —

Vi fik tændt en cigaret og så pakkede vi ud — langsomt, for de gode sager var af drengene og deres moder pakket meget smukt ind, med omtanke og idé. Cigaretterne lå i en aflang æske, der var overtrukket med grønt staniol, håbets farve, hver pakke igen indpakket i rødt silkepapir med hvide bånd bundet i kors som et Dannebrog. Cigaretterne havde Rotary-kammerater givet af deres egne knapt tilmålte rationer — hvor blev man varm om hjertet!

En dag opnåede min hustru det usædvanlige at få lov til at besøge mig inde i fængslet, mens de andre var på gårdtur. Vi blev endda ladet alene i min celle *uden opsyn*.

En af de sidste dage i juni blev der hen på eftermiddagen en mærkelig nervøs uro i og omkring fægslet, vi hørte tyskerne rende rundt i deres sømbeslåede støvler og råbe op. En mærkelig følelse af utryghed sneg sig ind i cellen til os. Med et hørte vi en forstærket radiostemme op gennem den gjaldende korridor. Der var udbrudt generalstrejke, meddelte den, i København kæmpede man på barrikaderne, mange hundrede var allerede dræbte. Vi lyttede anspændt.

Det var en af de danske fængselsbetjente, der havde skruet op for sin radio, for at alle fangerne kunne få at vide, hvad der var ved at ske. Tyskerne må have været så ophidsede, at de glemte at standse hans forehavende.

Trods denne nervepirrende uro omkring os faldt min kammerat dog hen på natten i fast søvn. Jeg var sprunget op på det lille fastmurede bord for bedre at kunne følge med i, hvad der skete udenfor. Hen på natten blev porten ud til gaden revet op — støvletramp — og pludselig skriger en hysterisk stemme: „Ich werde alles mit jeder zu Verfügung stehende Waffe zusammenschiessen!“

Hen mod morgen faldt der dog nogenlunde ro over fængslet.

En aften hen i juli kom fangevogteren ind i cellen med en ekstra ration brød til mig og sagde, at jeg skulle forsyne mig godt, for i morgen tidlig skulle jeg ud på en længere rejse. Jeg spurgte hvorhen, men det kunne han ikke fortælle mig.

Næste morgen blev jeg sammen med andre fanger, heraf mange Dansk Samling-folk, stuvet tæt sammen på en lastbil med presenning over. Gennem en sprække i denne opdagede vi senere, at vi kørte over Lillebæltsbroen. På Husmandsskolen i Odense blev der gjort ophold, og vi fik noget mælk at drikke. Rejsens mål var Horserød.

Sommeren 1944 var fuld af sol. I Horserød gik vi for det meste af tiden ude i det mindst mulige.

En dag kom der besked over i vor barak, at der var besøg til mig, det var min hustru. Gensynet fandt selvfølgelig sted under opsyn, men under omfavnelserne fik min hustru hviskende og i forblommede vendinger dog meddelt mig nyhederne om krigens gang. Når en fange kom tilbage til kammeraterne fra et sådant besøg, blev han altid ventet med spænding. „Hvad nyt?“ blev der straks spurgt.

Kun otte dage senere lykkedes det utrolige for min hustru, trods besøgsspærring at komme ind i lejren for anden gang, og denne gang havde hun vore to drenge med.

Men foruden familiebesøg havde vi en anden nyhedskilde i lejren. Bevogtningsmandskabet havde en radio, der havde den mærkelige vane at gå i stå omtrent hver anden dag. I barakken var der et par radiomekanikere blandt fangerne, de blev hver gang hentet over for at reparere den strejkende radio, men de var så mærkelig fummelfingret, at de hele tiden fik fat i engelske stationer —. Vi havde det tyske mandskab mistænkt for skjult at lytte med.

I København gik min modige hustru ind i selve helvedes forgård, Gestapohovedkvarteret på Shellhuset, for at få oplysninger om sin mands stilling. Efter at være bleven „angeschnautz“ af dørvogteren, en stikker, blev hun på et kontor henvist til en afdeling øverst oppe. Her kom hun ind til en høj, mørk og meget bister herre. Hun havde kun lige fået sig sat foran hans skrivebord, så kom der en ung gestapomand ind og smed sin pistol på bordet foran hende.

På tysk spurgte min hustru, om der var chancer for, at hendes mand kunne blive løsladt. Det svarede manden bag skrivebordet ikke straks på, til gengæld begyndte han at belære min hustru om nazismens ufejlbarlighed; han blev mere og mere højrrøstet og ophidset over de danskes utaknemlighed, rejste sig og tordnede videre stående. Min hustru rejste sig også. Nogen sikker tro på tyskernes „Endsieg“ må gestapomanden imidlertid ikke have haft, for han råbte ind i ansigtet på min hustru: „Men vent til russerne kommer, så skal De få noget helt andet at se!“ Men nu brød min hustru ind: „Det er ikke det, jeg er kommet her for at drøfte med Dem, men for at spørge Dem om der er mulighed for, at min mand kan komme ud fra Horserød.“ „Det hverken vil eller kan jeg sige Dem,“ lød svaret. Men den ældste af vore drenge, der var gået med sin moder op i Shellhuset, var smuttet ud på gangen. Her kom der en mand gående hen til ham og sagde venligt: „Din fader kommer ud imorgen.“ Det var for så vidt rigtigt, blot varede det nogle dage længere.

Gode kræfter havde virket i det skjulte. Den kendte sønderjyske fører Gustav Johannsens søn, Albert, havde en barndomsven siddende som afdelingschef på Shellhuset, det var Kriminalrath Hans Hermannsen, en tysker, der hjalp, hvor det var muligt at få danske fanger fri. Amtmand Kresten Refslund Thomsen i Aabenraa, der var bekendt med disse forhold, udstyrede Albert Johannsen med penge og sendte ham til København for at udvirke bl. a. læge Ottosens og min løsladelse. Johannsen kunne dog ikke gå direkte til Hermannsen, men på dagbladet „Politiken“s kontor sad kontaktmænd, Viggo Christensen, der på Albert Johannsens opfordring straks gik over til Hermannsen med det resultat, at Ottosen og jeg kom ud den 5. august.

I slutningen af juli og begyndelsen af august rygtedes det i Horserød, at vi skulle overflyttes ad søvejen til Frøslev. En aften blev der båret jernkæder ind i lejren og smidt i en bunke foran vor barak. Modet sank langt ned, der blev mærkelig stille blandt fangerne. Midt i denne depression kommer en eftermiddag en kammerat farende ind til mig og råber: „Nielsen, der er bud efter dig — „zehn Minuten zum einpacken“!“ Jeg troede, det var en dum spøg og skældte ud. Men sandelig, ude på verandaen stod vogteren Wassermann og ventede. Jeg fik pakket mine få ejendele, men min skitsebog fik jeg ikke lov til at tage med. Hvordan følte det, blev man ovenud glad — nej — i første øjeblik følte man i grunden ingenting, og da man forlod barakken og så kammeraterne stå og se efter en, kom der et tungt vemod over en.

Vi var et par stykker, der skulle løslades. Men vi var kun kommet et stykke fra vor lejrafdeling, så kom der et bud løbende med en skriftlig besked til Wassermann, han så på sedlen, så på os, og med et besynderligt smil sagde han: „Meine Herren. Sie müssen zurück — ich bedaure — so nahe die Freiheit — und doch nicht!“ Det var som at få et slag — altså havde man ubevidst alligevel følt befrielsen stærkt.

Det viste sig imidlertid, at det var en af Gestapos raffinerede måder at drille på, sagen var nemlig, at man havde glemte at få Jon Ottosen med, han blev nu også hentet ud til friheden midt i et illegalt slag kort.

★

Efter min hjemkomst kom der en dag en større pakke med illegale blade til mig. Ad omveje fik jeg forbindelse med en mig ubekendt ung mand, der ville påtage sig udsendelsen af bladene. Men da vi stod og så på bladbunken, blev vi med eet begge grebet af den fornemmelse, at der var noget lusket ved det hele, at det var en fælde, der var stillet os. Vi blev enige om at sende hele herligheden til Staldgården i Kolding. Jeg påtog

mig at sende pakken derop og bad den unge mand glemme, at han nogensinde havde været hos mig. Nogle dage efter fik jeg kvittering for, at pakken var modtaget. Spøgen gentog sig et par gange, med samme resultat, så holdt det op.

Den 4. maj om aftenen klokken ni hørte vi i radioen glædesbudskabet fra BBC, at tyskerne havde kapituleret. Danmark var atter et frit land. Men den 9. maj kom statsministerens ufattelige meddelelse i radioen: „Regeringen, som står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast.“ Hvor kunne regeringen hylde selvbestemmelsesretten og samtidig nagle grænsen fast. Det var national livsangst. Fra den time var frihedssolen formørket for mange. Al vort arbejde i de følgende år med at få det danske folk bort fra denne selvopgivelsens vej mislykkedes. Vi måtte se gammel dansk jord blive taget i besiddelse af østprøjsiske flygtninge.

I de dage hørte vi den unge, kloge og fremsynede slesviger Niels Chr. Nissen sige til os henover mere end 100 år: „Vi erkjender Svensken, Norsken og Dansken for Brødre, og Skandinavien for vort fælles Fædreland; det store Fædrelands Grænser ere mod Syd Eideren, mod Nord Ishavet, mod Øst den botniske Havbugt og mod Vest — Vesterhavets Bølger. Vi erkjender Sønderjylland som Følge deraf for et ægte dansk Land, og anseer Forbindelsen med Holsten som den største Ulykke —.“

★

I efteråret 1946 tilbød min fader mig boghandelen og bogbinderiet, som jeg i en årrække havde ledet. Jeg tog med tak imod tilbudet, og den 1. januar 1947 fandt overdragelsen sted.

Siden Carl Nielsen i 1907 fik eget hus og gård, er der foretaget to forandringer på ejendommen. I 1931 blev den nordlige indgang taget bort og et udstillingsvindue bygget ind i stedet, så vi fik den facade, vi har i dag. I efteråret 1960 blev bogbinderiet udvidet med en to-etagers bygning ud mod Gravene. I januar 1964 købte vi Johs. Meyers boghandel i Haderslev, der samtidig ophævedes, varelager og kundelister (subskribenter) overflyttedes til vort firma. Nu i jubilæumsåret er vi igang med den største udvidelse af vor forretning siden vi i 1907 flyttede over gaden. Med en tilbygning, der strækker sig ned gennem hele grundstykket, vil vort butiksareal blive fordoblet.

Efter sin hjemkomst fra Sverige har den næste Carl Nielsen arbejdet med at udvide vor afdeling for kontorforsyning med det resultat, at salget af kontormaskiner og -møbler har fået det omfang, at et større nybyggeri var påkrævet.

Personalet i Carl Niensens boghandel og bogbinderi 1965. -- Vi er anbragt midt i vor gård mellem kalkbøljer, mursten og tømmer, thi vor virksomhed udvides, og vi arbejder, mens der bygges omkring os. -- Stående i øverste række fra venstre: Laurids Gellert, Ethel Haucke, Hanne Schmidt, Ina Nielsen og Lars Lundsgaard. -- I midterste række: Finn Frederiksen, Johanne Andreasen, Jørgen Christensen, Rigmor Sørensen, Anna Margrethe Jessen og Andreas Sand Madsen. -- Siddende: Helge Rosenblad, Carl Nielsen, Johs. Chr. Nielsen og Christian Jessen.

Og så slutter denne bog. Den blev hovedsagelig en beretning om de mænd, som har ejet vor virksomhed og givet den videre til deres efterfølgere gennem 200 år, den blev historien om deres uselviske indsats i den dansk-nationale kamp i Sønderjylland. Dem skylder vi mere end en tak for vor virksomheds eksistens -- vi skylder dem og deres kampfæller, at vi idag bor i et dansk land.

JOHANNES CHRISTIAN NIELSEN

I mindet om „de gamle som faldt“ og som en appel til os idag og til slægter efter os sættes disse verselinier:

*„Med land og ære, med liv og ret
lagt ud som værgeløst rov,
har vi elsket for lidt og båret for let
alt levendes lov.
Og først når vi med et sind som de gamles
endelig samles
til nordisk vagt
overalt, hvor vandene stiger,
da skal det sandes, hvad stundom er sagt
om frihedens kongeriger.“*

Udsigt fra Dombkirken mod Vest

A/S CARL STENDER

METERBUEN 9-13 · KØBENHAVN · SKOVLUDE · TLF. (01) 91 22 11

Et spand af år er gået, siden samarbejdet mellem Carl Niensens Boghandel og vort firma kom i stand omkring 1890.

De 75 år synes mange -- og dog havde boghandelen allerede på det tidspunkt præget landsdelens kulturliv i 125 år.

Vi knytter vore ønsker om fortsat virke og fremgang sammen med en tak for behageligt samarbejde i det trekvarte århundrede, der er gået.

A/S CARL STENDER

Fabrik og udstilling:

Gjellerupvej 84, Aabyhøj

Telf. (061) 5 82 11

L. LEVISON JUNR.

AKTIESELSKAB

KØBMAGERGADE 50 - KØBENHAVN K.

HADERSLEV BANK

Aktieselskab

DAGBLADET

Dannevirke

HADERSLEV

- byens og egnens blad

OLYMPIA

kontormaskiner

SCANFORM kontormøbler

VOGNFABRIKKEN
SCANDIA
AKTIESELSKAB RANDERS

M & Z

Kvalitetskontorartikler

Kun salg igennem
bog- og papirhandlere

Siden 1819 har bøger fra

C. A. REITZELS FORLAG

været solgt gennem Carl Niensens
Boghandel i Haderslev

AKTIESELSKABET EMIL JENSEN
KØBENHAVN

Harald Petersen & Søn A/S
LÆDERVARER · FOTOALBUM · BOGBINDERI
VEJLE

FRITZ HANSENS EFTF. A/S
København

THANING & APPELS FORLAG
København

Aktieselskabet

SEVERIN SCHMIDT

Haderslev